Јана Коцевска

АРХИВИ НА НЕВИДЛИВИТЕ

Македонка

Орган на АФЖ (1944–1952), артикулации на сеќавања и критички прикази

9 ВОВЕД,
Јана Коцевска
Продлабочени перспективи:
Навраќање кон „Македонка“ –
за градењето архиви, нивното
значење и примена во
современиот контекст

35 КРИТИЧКИ ОСВРТ,
Ана Коларик
„Архиви на невидливите“
и истражувачкиот активизам:
нови извори за истражување
во наставата

71 ИСТОРИСКИ НАРАТИВИ,
Петар Тодоров
Наративите за минатото: за
историјата и историското
паметење во „Македонка“

99 РЕЛИГИСКИ ПЕРСПЕКТИВИ,
Ана Аштаковска Гајтаноска
Без фереџе во нов живот:
стратегии за еманципација
на „муслиманките“ низ
страниците на „Македонка“

159 ПОЛИТИЧКИ КОНТРАДИКЦИИ,
Славчо Димитров
Политичката субјективизација
на жените преку АФЖ и
“Македонка“. Еманципација,
контрадикции, и афекти

221 УМЕТНИЧКО ИСТРАЖУВАЊЕ,
Христина Иваноска
„Плот во цут“

232 Листа на кратенки

234 Користени извори и литература

256 Користени визуелни материјали

260 Биографии на автор(к)ите

Македонка

Наслов на изданието:
Архиви на невидливӣте: Македонка - Орг̄ан на АФЖ (1944-1952), арт̄икулации на сеќавања и крит̄ички п̄рикази

Издавач:
Центар за истражување на национализмот и културата (ЦИНИК),
ул. „Баница“, бр. 24, 1000 Скопје, Република Северна Македонија

Уредничка:
Јана Коцевска

Автор(к)и:
Ана Коларић
Петар Тодоров
Ана Ашталковска Гајтаноска
Славчо Димитров
Христина Иваноска

Рецензент: Проф. д-р Петар Тодоров,
Институт за национална историја - Скопје

Лектура: Дејан Василевски

Дизајн и графичко обликување: КОМА

Печат: Датапонс - Скопје

Тираж: 200

© ЦИНИК – Скопје, 2024

ЦЕНТАР ЗА ИСТРАЖУВАЊЕ НА
НАЦИОНАЛИЗМОТ И КУЛТУРАТА

АРХИВИ НА НЕВИДЛИВИТЕ:

МАКЕДОНКА

Орган на АФЖ (1944–1952), артикулации на сеќавања и критички прикази

Скопје,
2024

СОДРЖИНА

9 ВОВЕД,
Јана Коцевска
Продлабочени перспективи:
Навраќање кон „Македонка“
– за градењето архиви,
нивното значење и примена
во современиот контекст

35 КРИТИЧКИ ОСВРТ,
Ана Коларић
„Архиви на невидливите“ и
истражувачкиот активизам:
нови извори за истражување
во наставата

71 ИСТОРИСКИ НАРАТИВИ,
Петар Тодоров
Наративите за минатото:
за историјата и историското
паметење во „Македонка“

99 РЕЛИГИСКИ ПЕРСПЕКТИВИ,
Ана Ашталковска Гајтаноска
Без фереџе во нов живот: стратегии
за еманципација на „муслиманките“
низ страниците на „Македонка“

159 ПОЛИТИЧКИ КОНТРАДИКЦИИ,
Славчо Димитров
Политичката субјективизација
на жените преку АФЖ и “Македонка“:
Еманципација, контрадикции,
и афекти

221 УМЕТНИЧКО ИСТРАЖУВАЊЕ,
Христина Иваноска
„Плот во цут“

232 Листа на кратенки

234 Користени извори и литература

256 Користени визуелни материјали

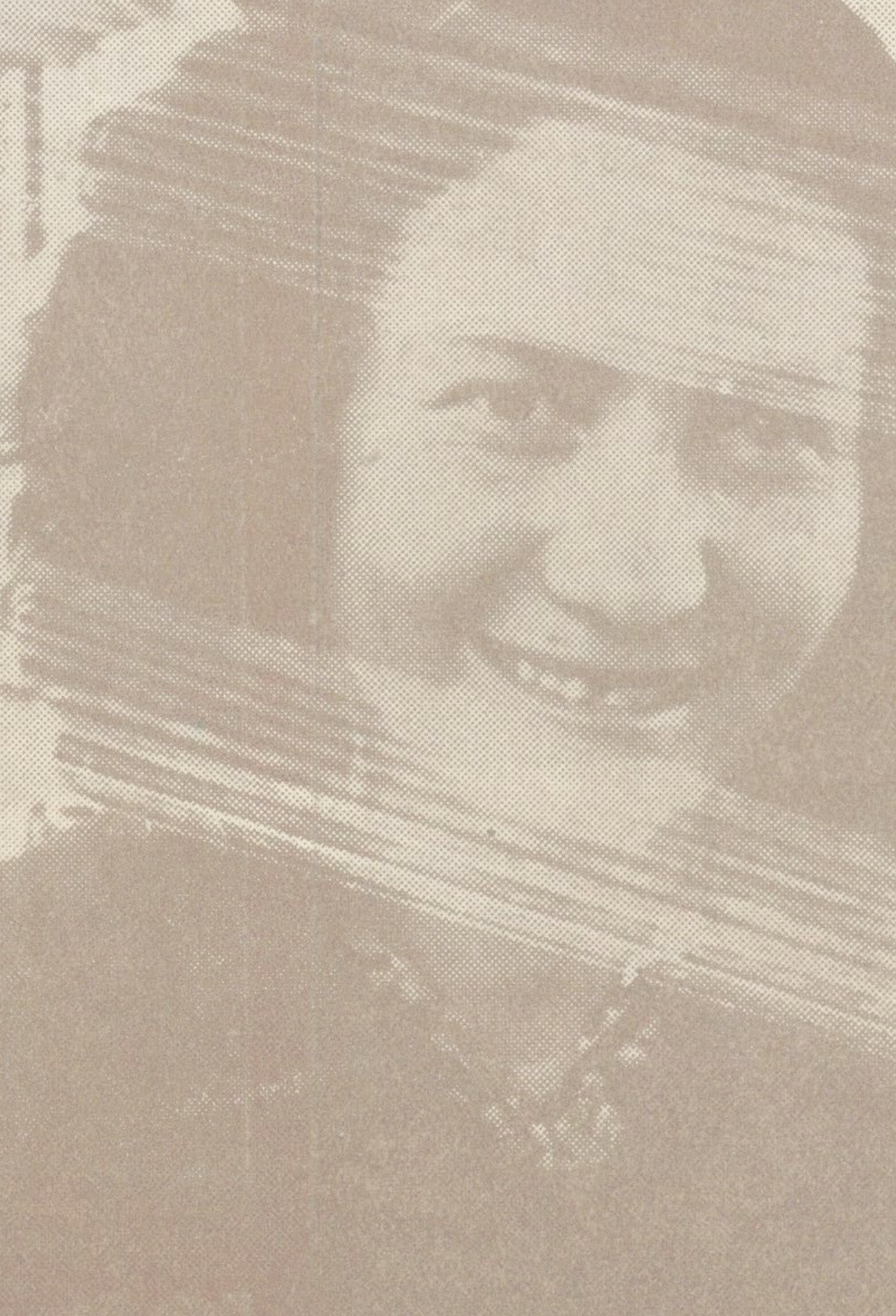
260 Биографии на автор(к)и

Поштарина платена на готово

БР. 30-31

Македонка

Јана Коцевска

ВОВЕД

Продлабочени перспективи: Навраќање кон „Македонка“ — за градењето архиви, нивното значење и примена во современиот контекст

За научен ангажман
во хуманистичките науки е најважно
да се има изострен сензибилитет за
општествена неправда.

Лер Софроник, Нада

1. Кон „Архиви на невидливите" и две години дигитализирана „Македонка – Орган на АФЖ (1944-1952)"

Публикувањето на овој зборник ја бележи 80-годишнината од излегувањето од печат на првиот број на списанието „Македонка" во ноември 1944 година. Истата година, следниот месец на 15 декември, во Скопје била одржана првата конститутивна конференција на АФЖ на Македонија[1]. Овие

1 Антифашистичкиот фронт на жените (АФЖ) на ниво на Југославија формално бил основан во 1942 година на Првата конференција на АФЖ во Босански Петровац (6-8 декември 1942 година), заедно со Антифашистичките фронтови на жените од сите земји на Југославија, меѓутоа поради лошите временски услови делегатките од Македонија не успеале да стигнат на конференцијата навремено. Во овој период на територијата на денешна Македонија веќе била формирана мрежа на жени кои го помагале движењето. Стратегиите на КПЈ во Македонија и СКОЈ во однос на жените биле да ги приклучуваат преку формирани комисии за работа со жени – дел од месните комитети на партијата, чии членки биле активирани жени, т.е. активистки и комунистки, кои во Македонија уште пред почетокот на војната почнувале да мобилизираат други жени за нивно приклучување во движењето. Потем, почнале да се формираат одбори на АФЖ. Првиот бил формиран во Кавадарци пролетта 1943 година, а постепено почнала да се формира цела мрежа одбори на АФЖ во Македонија. Првата конститутивна конференција на АФЖ на Македонија се случила на 15 декември, 1944 година во Скопје, додека, пак, претходниот ден, на 14 декември, се одржала

значителни јубилеи се поттик за навраќање кон проектот „Архиви на невидливите“ и иницирање нов зборник научни трудови што се сосредоточуваат на списанието „Македонка: Орган на АФЖ“, како примарен извор.

Специфичностите и историските детали за настанувањето на „Македонка“ не е неопходно да се впишат во редовите на овој воведен текст. Неговата лична карта е детално елаборирана во воведниот дел на Зборникот од 2022 година, „Архиви на невидливите: Македонка – Орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна меморија“, каде што се впишани подробности за мотивот на весникарскиот ангажман, како и за целокупниот контекст во којшто се раѓа ова списание (за ова види повеќе кај Хаџиевска и Коцевска, 2022, 27-58). Од публикувањето на првиот зборник во 2022 година поминати се точно две години, што исто го означува и моментот од кога – по иницијатива на тимот на ЦИНИК – списанието е дигитализирано во Народната библиотека во Србија, со што е овозможена и негова широка пристапност во јавноста непосредно по завршувањето на проектот во 2022 година. Меѓутоа, каква промена донесоа овие иницијативи и кој е нивниот придонес во научна, но и во поширока смисла ќе се обидеме да промислиме во воведникот кон ова издание.

Почнувајќи од пандемичната 2021 година, проектот „Архиви на невидливите“ пристапи кон откривање на можни библио-

обласната конференција. Двата настана се одржале во салата на кино „Уранија“ [првото име на кино „Култура“ – изградено во 1938 година од страна на Никифор Костиќ и Дича Филота (Георгиевски, 2013)]. Извештаите за одржаните конференции се мошне жизнерадосно пренесени во вториот број на „Македонка“, придружени со фотографии и текстуален пренос на говорите. Делегатките од другите градови и од Србија биле сместувани во фамилијарните скопски домови, единствено не успеале да дојдат оние од штипската област. Свечено украсената сала со политички пароли, знамиња и слики на Тито, Сталин, Черчил и Рузвелт, била полна со делегатки „работнички, домаќинки, интелектуалки, партизанки, стари и млади“, каде што „селските носии се шаренејат меѓу градските...[а] мијачките носии најмногу се забележуваат“. Конференцијата почнала со проекција на советскиот филм „Секретар на рајком/Секретар рајкома“ (Секретарь райкома, р. Иван Пириjев 1942), а веднаш потоа и со интонација на химните „Хеј Словени“ и „Изгреј зора на слободата“. Конференцијата ја отвора *другарката* Мара Нацева. На конститутивната седница биле избрани: Главен одбор на АФЖ, Извршен одбор и Пленум, а Орган на АФЖ станало списанието „Македонка“ – првото женско списание на македонски јазик што за време на конференцијата веќе публикувало еден број.

течни фондови и архивска граѓа како потенцијален извор за истражување на родовите перспективи во националната историографија, аспект што научната дејност во земјава не успева да го земе предвид како релевантна истражувачка насока. Поттикнати од таа идеја одново да се откријат овие извори и да се понудат на алтернативни истражувачки потфати, тимот на ЦИНИК селектираше некои архивски извори што понатаму овозможија длабинско проучување на материјата со фокус на споменатиот интерес. Преку оваа мала акција се иницираа и низа прашања за состојбата на овие материјали, начинот на којшто се чуваат тие, институционалната грижа и вреднување за нивниот научно-истражувачки потенцијал итн. Во публикувањето на првиот зборник, еден од текстовите во авторство на Билјана Котевска, дава осврт на јавните политики во однос на нивно сензитивизирање за родовата еднаквост, конкретно во развојот на историографијата во земјава. Иако Котевска во оваа анализа произнесува дека постои солидна законска рамка како основа за планирање и спроведување политики преку коишто ќе се дејствува кон позиционирање на родовата еднаквост и родовата видливост како клучни приоритети за развојот на историографијата, едноставно воопшто не се почна иницијатива за изработка на стратегија во вакви можни насоки, а уште помалку во насока на имплементација, како и институционална волја за настанување промена во оваа смисла. И покрај приложените препораки од страна на Котевска што би придонеле во правењето чекор напред за менување на политиките со цел постигнување на родова еднаквост во историографијата, до денес не се преземени акции во ваква насока од страна на институциите надлежни за тоа (Котевска, 2021, 159-160).

Според Котевска, на развојот на историографијата во овој правец ѝ претходи првиот чекор, т.е. третманот на родовата еднаквост општо во науката и во библиотечната и архивска дејност, што е токму насоката во која ЦИНИК дејствува во рамките на своите капацитети. Со цел да се придонесе кон отворањето

на овие библиотечни и архивски материјали кон пошироката јавност и да се користат во современи научно-методолошки практики, проектот почна иницијативи за дигитализација на библиотечна граѓа, како и нејзина олеснета достапност, вклучително и на новопродуцираните истражувања поттикнати од ваквите фондови преку посебно кибер-ќоше (nevidliviarhivi.mk), сѐ со цел да се опфати поширок спектар читатели, а не исклучиво да се користат единствено од страна на стручната јавност. Давањето нова теориско-методолошка херменевтичка рамка преку којашто овие извори ќе придонесат кон ново, т.е. поинакво читање на конкретните историски периоди и контексти нуди и значајно поместување во создавањето и продуцирањето знаење, како и во поттикнувањето и отворање можности за создавање на феминистички наративи во македонската современа историографија.

Од моментот кога се објави првата публикација посветена на списанието „Македонка“ во октомври 2022 година до денес се случија низа настани во насока на зголемување на видливоста на проектот и на списанието. Набрзо по завршувањето на проектот, дигитализираниот формат на „Македонка“ се објави на интернет-страницата на Народната библиотека во Србија по иницијатива на библиотеката – што, за нас, како иницијаторки, беше навистина значаен гест. Последователно, дигитализираното списание стана лесно достапно и на интернет-страницата на проектот. На шести декември истата година се одбележа 80-годишниот јубилеј на формирањето на АФЖ на ниво на Југославија во Бихаќ и Босански Петровац во Босна и Херцеговина, каде што зедоа учество претставнички од граѓанските организации, политичарки, активистки и др. од сите поранешни југословенски републики. Ова надоврзување на настаните ја отвори можноста зборникот да биде споделен со учесничките на овој настан што доаѓаа од овие земји. Во следната година, за зборникот и, генерално, за проектот „Архиви на невидливите“ се јави интерес главно кај феминистичките иницијативи

во регионот, и тоа феминистичкиот фестивал „Вокс феминае“ (*VoxFeminae*) во Загреб, каде што се случи промоцијата на изданието во мај 2023 година, и организирање на јавна дискусија на феминистичкиот фестивал „Место женск“ (*Mesto Ženska*) во Љубљана во октомври истата година, каде што беше поставена и дел од изложбата на уметницата Христина Иваноска во состав на колективната изложба „Археологија на отпорот: коректив за иднината“ како дел од програмата на 29-тото издание на фестивалот. Гостувањето во Белград се случи следната година на 14 февруари, при гостувањето на оваа групна изложба, каде што повторно со своето дело гостуваше Иваноска. Настаните се случуваа во Галеријата „Подрум“ (*Podroom*), во рамките на Културниот центар во Белград, каде што беше промовиран зборникот од 2022 година.

Од ова може да се заклучи дека препознатливоста и појавениот интерес за овој проект – не само во просторот на поранешните југословенски републики туку и кај нас, главно се јави кај претставниците од независниот културен сектор и општата јавност, гледајќи според реакциите по неговата реализација. Овој факт и понатаму нè поттикнува и охрабрува да се обидеме да ја промовираме итноста и важноста со кои треба да се пристапи кон третирање на архивската граѓа од ваков тип и нејзина институционална утилизација и да го прекршиме институционалниот молк во однос на ваквите современи практики.

2. Методологија и теориска рамка

Интердисциплинарниот метод и пристап на работа што проектот „Архиви на невидливите“ го почна во 2021 година останува присутен во текот на целото свое дејствување и се задржува и во годинешните методолошки рамки. Наодите во рамките на продуцираните стручни трудови и овој пат го задржуваат критичкиот пристап во истражувачката работа, земајќи ги предвид контекстот, и политичкото и идеолошко милје на периодот кога се публикувал овој извор. Работејќи на овој зборник повторно со „Македонка“ како главен истражувачки извор, ни се отвори можноста за продлабочување на истражувачките перспективи и дополнително придонесување во создавањето нови критички текстови што ќе го збогатат знаењето во феминистичката литература продуцирана локално. Во таа смисла, феминистичката истражувачка рамка ни овозможува критички поглед на повоена Југославија, со фокус на Македонија, кога настануваат радикални промени во политичкото уредување на земјите во федерацијата.

Несомнено е дека оваа пресвртна точка се обележува со промена на законските регулативи (многу од нив во полза на жените), потоа и стратегиите на ниво на федерација, а особено важно е изборувањето право на глас на жените од сите народи и нивна интеграција во социополитичкиот и економскиот јавен домен. Паралелно со овие процеси се одвива и интензивната еманципаторска агенда, како составен дел од процесите на воведување на горенаведените промени. Со посебен фокус на социјалистичкото уредување, кое, иако во секое време подложно на критика заради асимилацијата на жените во општиот интерес на државата и партијата преку процесите на еманципација, несомнено игра важна улога заради поста-

вувањето темели на еднаквост помеѓу граѓаните (повеќе за ова види кај Despot, 1987). Подоцнежниот социјалистички период на самоуправување е специфичен и особено важен во однос на позиционирањето на југословенските феминистки активни во период на доцните седумдесетти и осумдесеттите години на Југославија забележува Захариjевиќ, каде што, според Блаженка Деспот, тој период претставува алтернативен модел на буржоаското, па и на етатистичкото производство, бидејќи на тој начин се создава квалитативно нов социјализам втемелен на неавторитарни односи. Секако, дополнува таа, односите во ваквото општествено уредување неопходно е да се преиспитуваат постојано, што нè потсетува дека женското прашање не може да се набљудува низ призмата на класниот проблем на пролетаријатот (Zaharijević, 2015).

Иако на ниво на федеративна Југославија се работи за релативно споделени контексти меѓу државите во рамките на федерацијата, па во теориското анализирање на ваквите извори пронајдените проблемски специфичности е можно да се аплицираат и при анализа на изворот „Македонка“, сепак постои научно-истражувачки недостаток или празнина во продукцијата на критички текстови со фокус на овој историски период во Македонија и во осумдесеттите, но и денес – со исклучок на малкумина истражувачи и теоретичари кои дале значаен придонес. Разликите помеѓу другите земји и локалниот контекст во којшто се продуцирала „Македонка“ многу зависеле од тоа што оваа земја наследила по Втората светска војна, во поглед на повеќе општествени состојби, како значително поинаков технолошко-индустриски развој, процент на писмено население, социјална добросостојба на граѓаните и граѓанките, религиските специфичности и др. Сепак, Македонија се издвојува како посебен ентитет и во овој извор можат да се пронајдат посочените специфики. Во таа смисла, продолжувањето на проектот „Архиви на невидливите“ и оваа година претендира да придонесе во развојот на интердисциплинарните истражу-

вачки практики, со цел продлабочено да се согледаат специфичностите на локалниот контекст преку женската периодика.

Меѓутоа, работата на овој зборник научни текстови не завршува со печатењето на публикацијата. Оваа година ја отвораме можноста за подетално и олеснето користење на изворот на сега веќе дигитализираното списание „Македонка“. Следејќи ја практиката што ја почнавме работејќи со дигитализираните извори во збирката на НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје, списанијата „Илустрација Илинден“, „Смена“ и „Луч“, во чија пригода беше изготвена и библиографија на избрани делови што беа релевантни за темата, т.е. за појавноста на жените во тие списанија, подготвена од Марина Мијаковска. Оваа година направивме напори во овозможувањето лесен приод кон работата со списанието, па ве поканuваме на дигитално нурнување кон нови истражувачки подвизи на овој весник, дополнето со поедноставен пристап преку библиографијата на списанието „Македонка – Орган на АФЖ (1944-1952)“ составена од Елени Новаковска, достапна на интернет-страницата на проектот „Архиви на невидливите“, а набрзо достапна и во печатена верзија. Притоа, како иницијатори на проектот, охрабруваме интердисциплинарен пристап – не останuваме во истражувачкиот процес само во академски рамки туку и веруваме дека потенцијалот за работа поврзан со ваквите истражувачки извори како „Македонка“ има широка примена.

Согласно пристапот во првиот зборник, визуелниот аспект е зачуван најпрвин заради истражувачкиот континуитет и надополнувањето на почнатиот процес во 2022 година. Она на што човек не може да се остане рамнодушен е моќната естетика на ова списание – внимателно изработувана во рамките на неговиот уреднички одбор, поради што и годинава се задржува одлуката секој текст да биде најавен со избор на една од 66-те насловни страници, што на некој начин дава пресек на истражуваната тема во текстот. Најпосле, делови од фотографиите и илустрациите во весникот се пренесени и во внатрешноста

на страниците како поткрепа на наодите во состав на научните текстови во овој зборник.

Повторно предизвикувајќи го досегашниот корпус на знаења во локалните историографски текови, текстовите во овој зборник се надоврзуваат на пионерскиот претходен подвиг во придонесување на критички осврти на различни теми поврзани со списанието „Македонка“. Автор(к)ите на научните текстови доаѓаат од различни општествени и хуманистички дисциплини и во овој зборник го анализираат контекстот на периодот во кој овој весник влијае врз нивниот субјективен светоглед кога паралелно се одвиваат процесите на масовна еманципација, додека, пак, еден од нив нуди критички осврт на проектот „Архиви на невидливите“ од неговото создавање, но со посебен фокус на зборникот научни трудови што му претходи на овој.

2.1. Продлабочување на истражувачкиот фокус низ клучните наоди на Зборникот

„Македонка“ допрва ќе отвора нови можности како извор на мноштво потенцијални научни текстови благодарение на нејзиното слоевито значење во читањето на контекстот од социјалистичкото минато. Одлуката да се пристапи кон второ издание на научни текстови е заснована на потребата за продлабочување на истражувањата поврзани со овој извор и извлекувањето на возбудливи наоди отворени за анализа во хуманистиката и општествените науки. Автор(к)ите во овој зборник извлекоа клучни наоди и направија интересни согледби на материјалот што го нуди списанието, особено во поглед на политичката субјективизација на жените преку списанието преку активностите дадени „одгоре“, правејќи обид за влијание во создавањето на новиот социјалистички човек, што, всушност, е и менлива категорија по должината на временската рамка од речиси една деценија во којашто излегува од печат ова списание.

Зборникот го отвора текстот на нашата драга соработничка од почетокот на проектот во 2021 година – професорка и книжевна теоретичарка која негува посебен интерес во женската и феминистичка периодика, Ана Коларић. Нејзината статија ја испитува врската помеѓу „невидливите“ женски архиви, дигитализацијата на овие материјали и истражувачкиот активизам, па во таа линија дава критички осврт и на првите две години од проектот „Архиви на невидливите“, задржувајќи се на продуцираните содржини на изданието што претходи на овој зборник. Во својот текст таа ја разјаснува поврзаноста на трите категории наука, активизам и знаење, инволвирајќи разни актери како институции, активисти, истражувачи и ја разгледува нивната улога во значајните трансформирачки процеси што придонеле на зголемување на видливоста на маргинализираните групи во науката. Потенцирајќи дека ваквата промена почнала уште во седумдесеттите години на 20 век со институционализацијата на женските студии на американските универзитети, а набргу потоа и во Западна Европа, преку формирањето на женски архиви и нивна дигитализација подоцна во првата декада на новиот милениум, се покажала како добар начин не само за зачувување на таквиот материјал туку и негова широка достапност насекаде и за секого, не само за истражувачите-експерти. Коларић го врамува проектот „Архиви на невидливите“ во синтагмата истражувачки активизам/активистичко истражување, анализирајќи ја неговата важност не само во збогатувањето и менувањето на историографијата туку и во поврзаноста со денешниот општествено-политички контекст, што е особено значаен аспект во нејзината анализа што воедно и ја пренесува суштината на постоењето на овој проект.

Историчарот Петар Тодоров пишува за улогата на списанието „Македонка“ во политичката еманципација на читателките во однос на историјата, поточно за историските настани преку кои се гради *новиот* национален историски наратив по завршувањето на војната. Тодоров го објаснува овој еманципаторски пристап на уредничкиот тим на списанието, анализи-

рајќи ја „Македонка“ како форум преку којшто се гради новиот наратив за минатото под силно влијание на идеолошката борба на Комунистичката партија на Македонија и Југославија и борбата за создавање на македонска држава. Фокусот во овој текст е ставен на содржините во текстовите во кои се пишува за историски прашања што се однесуваат на далечното ненационализирано минато и особено за теми од националната историја и историјата на револуцијата во социјалистичка Југославија, Европа и Советскиот Сојуз. Преку дискурзивна анализа на содржините, ова поглавје дава увид во тоа на кои начини се гради историскиот наратив и сеќавањето за минатото, поточно на кој начин текстовите за историјата придонесуваат во политичката еманципација, меѓутоа со еден новововеден аспект, а тоа е вклучувањето на жените во наративите на државната национална историја. Преку тој чин се чита и поттекстот за тоа какви претстави создаваат овие текстови во весникот, поточно какви пораки испраќаат до неговите читател(к)и.

Во својот текст, антропологинатa и етнологинa Ана Ашталковска Гајтаноска прави пресек на сите содржини поврзани со еманципаторските практики на *новото* политичко уредување насочени кон муслиманките во Југославија и во Македонија, со посебен фокус на воведувањето политики за носењето, односно отфрлувањето на фереџето и зарот од страна на оваа заедница жени во Југославија. Преку интересниот детален преглед на сите содржини поврзани со оваа *нова* политика, Ашталковска Гајтаноска нè доближува до секојдневните соочувања и предизвици на муслиманките во Југославија за кои се очекува двојно (во јавната и во приватната сфера) да се адаптираат на новитетите што АФЖ, како најголема политичка организација на жените, вложува големи напори во исполнување на задачата да ги имплементира во своите политички дејствувања. Во контекст во кој се случуваат радикални промени во однос на статусот на жените преку обезбедувањето на правна заштита на различни аспекти поврзани со родовата рамноправност, муслиманките (специфичната група жени од турската, албан-

ската и ромската етничка заедница) бидуваат „спасени и ослободени од црнилата“ на дотогашното живеење, практикувајќи покривање со фереџе и зар – елементи на нивната религиска припадност. Пристапот на Ашталковска Гајтаноска ја третира религиската припадност како најважен маркер на идентитетот на овие жени и како најголема препрека за понатамошно дејствување на АФЖ за нивното „ослободување“ или „спасување“ и во таа смисла нивно вбројување меѓу „најзаостанатите“ жени во Македонија, како што често може да се забележи на страниците во „Македонка“. Со тоа што овие жени претставуваат најсилно отстапување на претставата за социјалистичката жена што се создава тогаш, авторката во својот труд ги презентира еманципаторските стратегии што ги користи списанието за да станат и овие жени како „останатите“ и ги разгледува низ призмата на ориенталистичкиот дискурс. Текстот ја следи линијата на Светлана Слапшак и не ја спори прогресивноста на стратегиите за еманципација на муслиманките, туку има намера да ги илустрира начините на кои жените во овој случај повторно остануваат исклучени од процесот на носење одлуки. Жената „муслиманка“, едноставно, преминала „од власта на својот татко, братот, мажот и оцата како симболички претставник на колективот и беше ставена под власта на државата и на нејзината идеологија, заедно со сите други жени“.

Славчо Димитров – теоретичар, куратор и активист – ја анализира формата на политичка субјективизација на жените во поствоениот период, низ нејзината дискурзивна и афективна артикулација преку списанието „Македонка“ како орган на АФЖ на Македонија. Тој ја зема предвид историската и контекстуалната специфичност на политичката субјективизација преку АФЖ, без притоа да ја оценува, валоризира и критикува преку рамката на современите политички движења и политички родови субјективизации на современиот/те феминизам/и, на пример стратегиите на родова/полова разлика, диверзитет, автономна организација и застапување на партикуларни (женски) интереси, диференцирано граѓанство, деконструкција

на женскиот субјект или, пак, застапување за полово специфични вредности како основи за критика на маскулинистички нагласеното разбирање на политичкото. Политичката субјективизација на жените преку дејноста на АФЖ ја разгледува како посредувана преку новата и историски специфична конјунктура и креација на хегемониска релација или нов историски блок со радикално демократски предзнак, при што интересите на жените влегуваат во синџир на еквиваленција со други демократски и антифашистички борби и барања и различни субјект позиции и општествени актери. Политичката субјективизација, одовде, ја анализира во заземањето и артикулацијата на женскиот идентитет и интереси преку идентификацијата со субјект-позицијата на работниот народ, граѓанинот на социјалистичката република, единствениот народен фронт или револуционерниот субјект, претставен и кондензиран преку серија означители и симболи што се предмет на желбена и афективна инвестиција, од кои централна позиција зазема маршалот Тито. Во текстот, Димитров ги посочува конкретните дискурзивни, афективни и антагонистички стратегии преку кои се одигрува ваквата артикулација на женскиот политички субјект. Понатаму, иако артикулацијата на женскиот политички субјект преку универзалните народно-демократски означувачи и хегемониски претставници декларативно ја поддржува родовата разлика и специфика на интересите на жените, земајќи ги предвид историите на патријархална опресија, сепак, како што аргументира текстот, оваа политичка субјективизација изобилува со контрадикторности. Помеѓу нив највидливо е постепеното бришење на родовата диференцијација и интереси, на плурализмот од позиции и барања, а во име на хегемониските политики на Комунистичката партија, класната политика и монолитското идентификување на народот, односно преку преминот од народно-демократски хегемониски проект кон популистичко-авторитарна демократија со патријархален признак. Дополнително, како што тврди Димитров, доколку политичката субјективизација подразбира значителен степен на себеотуѓу-

вање, во смисла на постанувањето друг во однос на веќе постојните и традиционално утврдени улоги, капацитети и простори регулирани од доминантниот (минат) режим и општествен систем, во тој случај, политичката субјективизација на жените преку АФЖ останува, во најдобар случај недовршен проект [не само поради прераното (само)укинување], а во покритична смисла, неуспешен процес на субјективизација, бидејќи ги презема и ги репродуцира традиционалните предвоени модели на родова бинарност и поделба на трудот и можностите, и покрај иницијалните радикално политички дејства како изведба на претпоставка на еднаквоста и дејствувањето во полињата традиционално означени како машки. Со тоа, тврди Димитров, револуционерниот субјект станува агент на пасивна револуција, на реставрација на здраворазумските категории преку реформирање.

Интердисциплинарноста на проектот и соработката со сродни иницијативи и организации се суштински основи во развивањето на концептот и во таа смисла продолжува и соработката со фестивалот за феминистичка култура и акција – ПРВО ПА ЖЕНСКО, и уметницата Христина Иваноска, која повторно во рамките на овој проект работи на своја самостојна изложба со наслов „Џинови и снегулки“, реферирајќи на истоимената поема од книгата поезија „Егејска барутна бајка“ на писателот Славко Јаневски објавена во 1950 година. Поемата е објавена во 64-тиот број на „Македонка“ од 1950 година.

Изложбата е поделена во три дела. Првиот и вториот дел се сосредоточуваат на заложбите и достигнувањата, меѓутоа и на предизвиците и ограничувањата со кои АФЖ во Македонија се соочува, видени преку содржината, но и естетската, визуелно-ликовна димензија на „Македонка“ како орган на АФЖ. Ако во првиот дел уметницата се занимава со конструкција и деконструкција на јазикот и писмото, во вториот дел таа ги раздиплува насловните страници на списанието, интервенирајќи врз нив за да создаде меланж на минатото и сегашноста „со она што

било и она што е“ како вовед во третиот дел што се однесува на иднината. Вака поставувајќи ги темпоралните концептуални целини, таа нè потсетува да бидеме свесни дека сеќавањето за АФЖ и „Македонка“ не смееме да го сведеме на сентиментално ламентирање, туку дека од таа акумулирана содржина и знаење треба да излеземе со идеи за непредвидливите идни времиња. Во таа смисла, Иваноска, во третата инсталација од изложбата, ни зборува за идните конструкти и сојузи од киборзи, химери и хибриди, почнувајќи ја приказната со мистичното антропоморфно митско суштество, присутно во нашата народна култура – самовилата. Иваноска се прашува како да размислуваме за самовилите од денешна перспектива надвор од фолклорното орално наследство, замислувајќи ги повеќе како киборзи на иднината, имајќи ја предвид забелешката на Харавеј[2] дека „киборгот се појавува во митот кога ќе се премине границата помеѓу човекот и животното“. Во концептот на Иваноска киборгот не ја претставува само симбиозата меѓу луѓето и машините туку и ја означува итноста за создавање меѓувидови односи и релации засновани на заедништво и грижа толку суштински за нашето идно постоење.

Дел од истражувачкиот процес на Иваноска е претставен и во овој зборник. Низ нејзините страници се раздиплуваат, страница по страница, делови од имагинарниот пејзаж „Плот во цут“, чиј наслов е извлечен од еротската поема на Одри Лорд – „Разонода“. Изработен со пигмент и четка, тој нè воведува во интимата на ритуалното разубавување и нанесување пудра и руменило на образ, кој е надополнет со извадоци од женска еротска поезија и проза, по субјективен избор на уметницата, за да нè потсети дека сликата на жената-херој, мајка, негувателка, трудбеничка, воспитувачка, воспевана низ страниците на „Македонка“, останува нецелосна во отсуство на гласот на жената како сензуално, сексуално, копнежливо и комплексно битие.

2 Авторката ја влече инспирацијата од делата на теоретичарката Дона Харавеј, „Манифест на киборг“ (1985) и „Останувајќи со неволјата“ (2016).

3. Чуму градењето архиви, нивното чување и значење за сегашноста и иднината? Што ни значи „Македонка" во денешниот контекст?

Архивите често се необјективни, структурирани во полза на конкретниот доминантен субјект на моќ што го гради овој содржател на знаење и историја за едно време. Тие претставуваат внимателен избор на граѓа што претендира да ја прикаже *вистинската* или, пак, посакуваната слика за одминатото време и со тоа ја играат клучната улога во градењето на историските наративи. Имајќи го ова предвид, нужно е внимателно да се пристапува кон знаењето што го нудат изворите и архивските податоци, оставајќи простор за контекстот во кој се создавани и одбирани, мотивот за тоа што е селектирано во архивските збирки и на што најмногу се посветува внимание во архивирањето. Социјалистичкото минато на Македонија е несомнено период што дава сериозен влог во градењето на архивските збирки, поставувајќи солидна структура и воведувајќи институционална грижа за нивно чување. „Македонка" е само еден од медиумите од повоена Македонија што постојано потсетуваат на нов почеток и изградба на новиот социјалистички човек и на тој начин го поткрепуваат идеолошкиот правец на развој на општеството. Архивите што го *чуваат* овој период од блиската историја на државата – за којшто сè уште постојат и негови живи врсници и врснички, несомнено се моделирани и уредувани директно од центрите на моќ. Сепак, мораме да признаеме дека во почетните години по војната уште дејствуваат со ентузијазмот на отпорот и движењето за ослободување и партизанскиот дух. Сето ова не ги прави ниту помалку вредни, ниту, пак, предмети што треба да се оддадат на носталгијата за одминатите времиња. Но, губејќи ги полека оние што ги граделе овие

архиви и оние што се дел од нив, во комбинација со неетичкиот третман на разни истражувачи, историчари, архивисти, политичари и вработен кадар од директори до раководители, кои ја перпетуирале негрижата до степен на нивно конечно губење и бришење – како што е случајот со списанието од интерес во овој зборник, силно придонесуваат на заборав и изгубена колективна меморија, притоа уништувајќи го целокупниот научен потенцијал за продукција на нови знаења и сознанија, отворање на перспективи што и понатаму ќе нè учат како да се справиме со идните предизвици. Меѓутоа, таквите утописки изгледи сè послабо се опипливи, и покрај маргиналните обиди за зачувување и повторно отворање на овие фиоки на знаење, доминира новото почнување на надоаѓачките времиња за кои можеби и градењето архиви не оди во прилог со идеолошките траси. Со тоа се прекинува можноста за протресување на историографијата, чепкање по бележаните детали од минатото и нивно одново промислување во научен критички домен.

Дополнително, важен аспект во анализирањето на архивската граѓа е феминистичкото читање на овие извори, пристап што кај нас срамежливо се применува што веројатно се должи на поимањето на женската историја како нерелевантна во националните историски наративи. Руптурата во ваквиот тренд на запоставување на женската историја е настаната во социјалистичкиот период, бидејќи навистина се истакнува влегувањето на жените во јавната сфера на дејствување. Меѓутоа, Лидија Склевицки потенцира дека тоа се должи на фактот што и овој пат жените стануваат релевантни историски субјекти кога влегуваат во типично машките сфери на дејствување, политиката, управните улоги, економијата и слично. За жал, дури и по ова револуционерно признавање на женскиот субјект како релевантен политички и општествен чинител во социјализмот, останува поимањето „дека патријархалниот свет е свет на силни мажи, свет без жени [меѓутоа, з]аблудата на оваа претпоставка е побиена со многубројни студии во антропологијата

на родот, кои непобитно докажаа дека дури и во надворешно најригидните патријархални поредоци постои добро структурирана женска супкултура што располага со значителна количина на моќ што не мора јавно да се признае“ (Sklevicky, 1996). Склевицки потенцира дека до моментот кога Југославија веќе е конечно распадната, цели „генерации жени и мажи се социјализираа во текот на образовниот процес за да веруваат дека немало жени во историјата на нивните нации, [и] тие се социјализирани во духот на *митот на сеопфатниот патријархат*. Токму овде ја согледуваме неопходноста во продолжувањето на научниот приод во анализата на женското учество во историјата, вадејќи ги на површина важните аспекти на солидарност, заедничко организирање и феминистичките практики кај жените, преку феминистичкото читање на изворите и архивите. Од овој аспект особено е важен изворот „Македонка“, бидејќи ова е медиумски простор каде што некои од жените по првпат пишуваат и со тоа по првпат го читаме женскиот глас поврзан со општествените проблеми, и покрај тоа што во еманципаторската реторика потекнува „одгоре“.

Свесни за состојбите во традиционалната научна сфера, како и во архивските куќи кои се чувари на архивските извори, од позиција на независна граѓанска иницијатива со овој проект се обидовме да пристапиме кон „редефинирање“ на архивите, во онаква смисла на зборот што би подразбирало подинамично занимавање со архивската граѓа. Во нашата работа тоа подразбира ангажиран и интердисциплинарен пристап на работа преку којшто архивскиот материјал се става во корелација со минатото, сегашноста, но и иднината, а тоа ни дозволува да ги поместиме зададените хронолошки ограничувања. Ваквиот пристап на работа со архивите ни нуди мноштво начини за тоа како живееме денес со нив и како ќе ги користиме во некои други идни времиња.

Земајќи го предвид денешниот контекст, сведоци сме на тоа со каква леснотија настанува промена во политичкиот

дискурс и во стратешките политики во однос на состојбата на жените и другите малцинства во една земја. Ана Коларић во својот текст дава неколку такви примери од соседна Србија, меѓутоа случувањата во изминатите речиси две децении настануваат алармантни пресврти во обидите за впишување и бришење на родовите општествени аспекти – динамика што веќе е истоштувачки да се следи. Неодамнешното бришење на родот од стратешките документи во разни структурни инстанции ја оневозможува основата за креирање политики за зајакнување на положбата на жените и другите родови малцинства, како и оневозможување на воведување мерки за спречување дискриминација и насилство засновани на родот (Мицева, 2023). Најсвежиот пример за ваквото бришење на родовите аспекти од законски акти е постапката на Министерството за образование и наука со која во предлог-законот ја отстранило родовата еднаквост, заменувајќи ја со зборовите „еднакви можности“.[3] Овие превирања на политичката сцена го прават многу нужно и неопходно ангажираното дејствување во науката и уметноста, одржувајќи го контрапунктот на овие штетни патријархални наративи и општествено-политички практики.

3 Подетално на: Платформа за родова еднаквост: „Реакција за предлог законот за изменување и дополнување на Законот за основно образование и Предлог законот за средно образование“, https://rodovaplatforma.mk/blog/2024/11/01.

Признание и благодарност

Иако тематскиот формат во иницирањето на овој зборник беше отворен, трудовите изработени во неговите рамки успеаја да оформат целина во која наодите се поврзуваат и доаѓаат до вкрстени точки. Слободно избирајќи го својот истражувачки фокус, автор(к)ите изградија нов корпус на знаење поврзан со контекстот на социјалистичкото минато, кое допрва ќе отвора дијалози во научните, но и други дебати за што сме им особено благодарни.

Во рамките на реализацијата на овој проект, ЦИНИК воспостави ценета соработка со Музејот на Република Северна Македонија, кој повторно е домаќин на завршните настани што имаат цел иницијално да го комуницираат сработеното со поширокаата јавност. Од посебно значење ни е соработката со Народната библиотека на Србија во Белград, кои се чувари на целосниот фонд на списанието „Македонка“ и им благодариме за експедитивноста и професионалноста во соработката во изготвувањето на зборникот и оваа година. Голема благодарност за трпението и искрената посветеност на Дејан Василевски, кој ја направи лектурата на ова издание, потоа на Марија Џонс за преводот на овој зборник во негово англиско издание преку коешто текстовите ќе најдат читатели и читателки надвор од границите на оваа земја, како и на дизајн студиото КОМА за достојното прикажување на визуелните елементи на списанието, вклопувајќи го прекрасно во концептот на зборникот.

Проектот е реализиран во рамките на долгогодишната соработка со Фондацијата „Хајнрих Бел“ и нејзината канцеларија во Сараево, за што им благодариме за препознавањето на работата што ја иницира ЦИНИК. Веќе трета година „Архиви на невидливите“ е поддржан од страна на Министерството за култура на Република Северна Македонија и се надеваме дека и

понатаму во државниот буџет ќе опстои скромниот простор за поддршка на независниот граѓански сектор. Овој вовед е пишуван во прво лице множина и покрај тоа што е потпишан со едно име. Причината за тоа е заедништвото во кое сè уште се одвива овој процес, а е почнато уште од првиот проект „Архиви на невидливите“ во 2021 година. Многу од поставените теориско-методолошки рамки што беа поставени тогаш, потоа и главните мислечки правци, но и ентузијазам и посветеност, верувам дека успеаја да се задржат и во ова издание, а темелите на таа рамка немаше да бидат онакви какви што се без вклучениот труд и експертиза на главната иницијаторка на овој проект – Ивана Хаџиевска. Заедништвото во рамките на проектите на ЦИНИК е вредност врз којашто се заснова целосното функционирање на Центарот, така што благодарноста е упатена и кон целиот основачки тим на ЦИНИК.

Македонка

Ана Коларић[1]

КРИТИЧКИ ОСВРТ

„Архиви на невидливите“ и истражувачкиот активизам: нови извори за истражување и настава

1 Е-пошта: ana.kolaric@fil.bg.ac.rs.

Вовед

Овој текст се занимава со врската меѓу маргинализираните/заборавените истории и нивните актерки, со дигитализацијата на овој материјал и истражувачкиот активизам. Уште од седумдесеттите години на 20 век, напоредно со институционализацијата на женските студии (најпрвин на американските универзитети, а подоцна и во западноевропските земји), се формираат женски архиви и се наоѓаат начини тие да се направат колку што е можно повидливи и попристапни, како на истражувачите, така и на поширокатa публика. На почетокот, женските архиви обично сведочеле за работата на женските организации или за животот и работата на истакнати жени; подоцна, со помош на почувствителни истражувачки методи, како што е усната историја, се создаваат архиви за обичните жени во нивното секојдневие. Основна цел на женските архиви е да ги документираат активностите на жените во минатото, и тоа со собирање и чување на сите достапни документи [(дигитализирани) книжевни дела, списанија, писма, мемоари...]. Овие документи истовремено претставуваат лични/индивидуални сеќавања и историско сведоштво за работата на жените во минатото. Од почетокот на новиот милениум наваму, различен архивски материјал, а пред сè списанија, интензивно се дигитализира. Се покажа дека дигитализацијата не само што е најдобар начин тој материјал да се зачува од пропаѓање туку исто така и оваа постапка овозможува релативно обемниот, честопати расфрлен материјал да се зачува на едно виртуелно место што ќе

им биде достапно на сите и секаде: на истражувачите, наставниците, студентите, но и на поширокатa публика. Се разбира, многубројни се критериумите врз основа на кои се одлучува кој материјал ќе се дигитализира (во зависност од тоа која институција ја врши дигитализацијата и со кои средства).

Непосреден повод за пишување на овој текст е проектот „Архиви на невидливите“, кој, во рамките на Центарот за истражување на национализмот и културата – ЦИНИК, го водат и го реализираат Јана Коцевска и Ивана Хаџиевска. Овој проект е тесно поврзан со женската историја, и тоа најмалку на два начина: проектот се базира врз идеите што произлегуваат од женската/феминистичката историографија; во рамките на проектот се дигитализира и се проучува материјалот што сведочи за маргинализираната или, во повеќето случаи, дури и сосема заборавената женска историја и, истовремено, за историјата на феминистичката мисла. Досега, во рамките на овој проект се објавени две научни публикации и дигитализирано е списанието „Македонка“ (1944-1952): Орган на Антифашистичкиот фронт на жените од Македонија, првото списание на македонски јазик што им било наменето на жените и на разговорот за нивните проблеми непосредно по завршувањето на Втората светска војна.

Во првиот дел на текстот ќе понудам поширока теориско-методолошка рамка за разбирање на 1) природата на врската меѓу научното и активистичкото знаење; 2) концепцијата на проектот „Архиви на невидливите“; и 3) конкретните проблеми со кои се соочувале истражувачите во рамките на овој проект. Посебно ќе се сосредоточам на синтагмите „истражувачки активизам“ (research-based activism) и „активистичко истражување“ (activist research): Каква е врската меѓу истражувањето, знаењето и активизмот? Дали постои и каква е врската меѓу истражувачите/научните работници и високообразовните институции од една страна, и активистите и невладините организации од друга? Дали токму овие односи меѓу навидум

оддалечени и неповрзани актери ги претставуваат клучните предуслови за производство на знаење што ќе има трансформативна моќ, односно знаење што може да се примени во разбирањето, но и решавањето на постојните општествени проблеми? Ако активистичкото истражување, пред сè, се однесува на маргинализирани и угнетувани општествени групи, односно на согледување и спречување на општествена неправда, дали и на кој начин истражувањето на списаниски материјал, со особен фокус врз жените, а од гледна точка на општествените науки (пред сè, историјата) и хуманистиката, може да биде активистичко?

Во вториот дел на текстот ќе ги опишам досегашните активности на проектот „Архиви на невидливите“ и ќе воспоставам врска меѓу овој проект и сличните проекти во регионот. Потоа, малку подетално ќе говорам за зборникот „Македонка – Орган на АФЖ“ (1944-1953): историски искуства и културна меморија, кој беше објавен во 2022 година на македонски и англиски јазик.

Во заклучокот се сугерира дека истражувањето што како цел го има наоѓањето и толкувањето текстови од минатото со фокус врз жените и нивните проблеми (односно, текстови што од разни причини до неодамна биле маргинализирани или непознати како за стручната, така и за пошироката јавност) може да биде активистичко од два аспекта: научно-истражувачки (како епистемолошки, етички и политички освестена и ангажирана интервенција во постојните програми на факултетите што се занимаваат со општествени науки и хуманистика) и јавно-образовен (како епистемолошки, етички и политички освестена и ангажирана интервенција во јавниот простор, со идеја одредено знаење да се направи видливо и да се посредува, да речеме, во рамките на дебати, тркалезни маси, неформални работилници од образовен карактер, но и научно-популарни статии, интервјуа и слично).

1. Историја, паметење, активизам

Во познатиот текст „Тајноста, архивите и јавниот интерес“ (Secrecy, Archives and the Public Interest)[1], објавен во дамнешната 1977 година, Хауард Зин, американски историчар, јавен интелектуалец и општествен активист, тврди дека знаењето не е неутрално, односно со него доминираат личностите со најмногу моќ и богатство во општеството и дека тоа им служи на нивните интереси (Zinn, 1977, 18). Тој нагласува дека токму личноста што работи во или со архивите „обично се стреми да биде совесна во врска со сопствената неутралност и да ја смета својата работа за техничка, ослободена од грдиот свет на политичките интереси: работа што се состои од собирање, средување, зачувување и правење достапни на записите на општеството“ (исто, 20). Наспроти тоа, Зин смета дека оваа неутралност е лажна и дека архивистот, како и другите истражувачи и научни работници, „се стреми кон тоа да ги перпетуира и политичкиот и економскиот статус кво со тоа што си ја врши работата“ (исто, 20). Згора на ова, според Зин, напуштањето на оваа подразбрана и наводно неутрална позиција не би било, како што стравуваат многу работници, „политизирање на неутрален занает, туку хуманизирање на неизбежно политички занает“ (исто, 20).[2] Во неколку точки, Зин ги наведува доминантните трендови и тенденции во тогашната архивистика, меѓу другото и овие:

1 Една верзија на овој текст е објавена уште во 1971 година, само една година по годишната конференција на Друштвото на американските архивисти (Society of American Archivists) на којашто Зин имал свое излагање под наслов „The American Archivist and Radical Reform“.

2 Овој увид на Хауард Зин ми се чини релевантен и денес, кога на објективноста и неутралноста на науката често се повикуваат токму оние што ги фалсификуваат научните факти и вистината заради политички и економски интерес. Скорешен таков пример претставуваат наводно јавните расправи за ископувањето литиум во Србија во кои учествуваат, пред сè, соодветни и послушни научни работници.

„дознаваме најмногу за богатите, а не за сиромашните; за успешните, а не за неуспешните; за старите, а не за младите; за политички активните, а не за политички отуѓените; за мажите, а не за жените; за белите, а не за црните; за слободните луѓе, а не за затворениците; за цивилите повеќе отколку за војниците; за офицерите повеќе отколку за регрутите“ и „наспроти неодамнешниот развој на оралната историја, пишаниот збор сè уште доминира и се стреми да ги нагласува највисоките слоеви, најписмените елементи кај населението“ (исто, 21).

Се разбира, тој е свесен дека постојат и добри практики, односно пионерски напори да се документираат животите на таканаречените обични луѓе, на пример, историјата на Афроамериканците или историјата на работниците и работничкото движење. Во таа смисла, Зин на архивистите им предлага две работи: 1) „да се зафатат со кампања за отворање на сите владини документи за јавноста“; 2) „да се помачат да состават цел нов свет од документарен материјал за животите, желбите, потребите на обичните луѓе“ (исто, 25). Овие предлози се важни од аспект на воспоставувањето и одржувањето на вистинска демократија во општеството, а тоа е, според Зин, процес во кој треба да учествуваат и историчари и архивисти.

Во текстот „Архивистот како активист“ (The Archivist as Activist), исто така од 1977 година, Патрик М. Квин се присетува на панелот во рамките на годишната конференција на Друштвото на американските архивисти, на којашто во 1971 година учествувал заедно со Хауард Зин. Тој со големо почитување зборува за заклучоците на Зин, како и за двата негови предлози за архивистите – сите владини документи да се отворат за јавноста и поинтензивно да се собира материјал за таканаречените обични луѓе. Квин согледува дека само шест години подоцна, во моментот кога тој го пишува својот текст, Зиновите предлози се покажале како пророчки, односно дека архивистиката се движи токму во насоката што ја сугерирал тој. Во врска со тоа, Квин наведува неколку примери на добра практика, меѓу другото, и проектот „ВЕБ Дубоа пејперс“ (the W. E. B. DuBois

Papers Project)[3] и Истражувањето за извори на женска историја (Women's History Sources Survey) (Quinn, 1977, 29).[4] Интересен е пристапот на Квин кон односот меѓу архивистиката и активизмот. Имено, како експерти кои се втемелени во теоријата и практиката на архивистиката, архивистите секојдневно се соочуваат со различни избори и одлуки:

> „Сепак, како архивисти постојано се соочуваме со избори и одлуки што вклучуваат широк опсег на прашања што нè засегаат сите. Извесен дел од нив се релативно тривијални и секојдневни; други, пак, се од највисоко значење и итност. И додека некој сосема јасно спаѓаат во доменот на архивистиката, многу обично спаѓаат во една сива област што ги опфаќа нашите двојни улоги како архивисти и приватни лица" (исто, 31).

Со други зборови, ако активното и одговорно правење избор и донесување одлуки во врска со материјалот во којшто се има увид го наречеме активизам, тогаш Квин нема никаков проблем со тоа – „Ако за тоа станува збор кога говориме за активизам, тогаш нека го има колку што е можно повеќе" (исто, 35). Сосема друго прашање е дали така сфатениот активизам ќе биде секогаш на страната на маргинализираните и обесправените поединци и групи во општеството или прогресивните политики. Се разбира, и Зин и Квин се залагале да биде.

Женските архиви, кои се во фокусот на овој текст, настануваат како последица на недоволна видливост на жените, нивниот живот и работата, во традиционалните репозиториуми. Како што веќе беше кажано, првите женски архиви обично сведочеле за животот и работата на познати жени кои биле активни во јавноста. Со текот на времето, женските архиви

3 За повеќе информации види: https://credo.library.umass.edu/view/collection/mums312 и https://edsitement.neh.gov/media-resources/web-du-bois-papers (пристапено на 10.10.2024).

4 Види, на пример, https://www.gale.com/womens-history и https://guides.library.ucdavis.edu/womens-history/primary_sources. Овие дигитални бази и архиви не се наведени во текстот на Квин. Укажувам на нив како на некои од изворите што ни се денес релативно лесно достапни.

почнале да вклучуваат и документи за групи кои претходно не биле видливи ни за самите активистки. Во концизниот, но информативен преглед на литературата за развитокот на женските архиви, Тања Зејниш-Белчер и Карен М. Мејсон велат дека шеесеттите и седумдесеттите години биле концентрирани на утврдувањето на малобројните женски збирки, на истакнувањето на значењето на улогата на жените во архивистиката, како и врз барањето да ги има уште повеќе во таа улога, а исто така и врз преосмислувањето на постапките за собирање и опишување на материјалот во рамките на архивистиката за оваа област да ги вклучи и жените и нивната историја (Zanish-Belcher, Mason, 2007, 345). На полето на женската и општествена историја, осумдесеттите години ги обележало свртувањето од „големите жени“ (great women) кон пишувањето историја „оздола“ (from the bottom up), што, пак, несомнено се одразило и на женските архиви: доколку во архивите немало адекватни извори, историчарките преземале истражувања во областа на усната историја (исто, 346). Во деведесеттите години, архивистиката гледа и наназад и нанапред, објаснуваат Белчер и Мејсон: од една страна, излегуваат трудови посветени на создавањето на првите женски архиви, додека, од друга страна, се испитува како современата технолошка револуција, олицетворена во глобално достапниот интернет, би можела да влијае на архивите воопшто. Денес сме сведоци на силното влијание и конкретните резултати што ги имаше дигиталната револуција – и сè уште ги има – во областа на женските архиви: почнувајќи од интензивната дигитализација на материјалот, па сè до виртуелното поврзување на различните репозиториуми што не би било можно во физичкиот свет.

За да објаснат кој и од кои причини обично недостига во историскиот материјал, Белчер и Мејсон се повикуваат на заклучоците што Ева Мозли ги изнела уште во осумдесеттите (Moseley, 1973; Moseley, 1980). Имено, за Мосли класата претставувала основен критериум за вклучување, односно исклучување: поедноставно било да се соберат документите за образова-

ните жени со каква било боја на кожата или кое и да е етничко потекло, отколку документите за необразованите жени, со каква било боја на кожата или кое и да е етничко потекло. Во таа смисла, може да се каже дека писменоста и нивото на образование долго претставувале одлучувачки фактори за присуството на едни и отсуството на други жени од женските архиви. Сепак, Белчер и Мејсон даваат и свој сопствен придонес кон оваа тема така што поимот „застапеност“ (representation), а со тоа и „помала застапеност“ (underrepresentation), го сфаќаат, пред сè, контекстуално. На пример, научничките кои не биле ѕвезди во своите научни полиња ќе бидат (не)застапени во главните/познатите архиви на сличен начин како, да речеме, афроамериканските локални активисти (Zanish-Belcher, Mason, 2007, 348). Исто така, „женските архиви денес можеби покажуваат феминистичка пристрасност и можеби не успеваат да документираат групи што не ги споделуваат овие вредности или групи што активно им се спротивставуваат на овие вредности, какви што се десничарските организации или групите за право на живот“ (исто, 348). Оттука, за да можат да ги разберат и да ги објаснат своите одлуки во врска со собирањето на одреден материјал, архивистите мораат да бидат свесни за своите сопствени предубедувања.

На крајот, Белчер и Мејсон разгледуваат и две само навидум технички и практични прашања во врска со женските архиви: како да се дојде до релевантни документи и кому му се наменети овие архиви? Порано, кога женските архиви ги собирале и ги чувале документите, пред сè, за женските организации и истакнатите жени, начинот на обраќање кон потенцијалниот донатор бил релативно едноставен: ќе им се испратело писмо во име на репозиториумот на донаторот кој обично бил познат (наследници и роднини). Меѓутоа, кога женските архиви, по трагата на општествената историја од осумдесеттите години на дваесеттиот век, се свртеле кон документирањето на секојдневниот живот на обичните луѓе, собирањето материјал барало многу повеќе напор, бидејќи не постоеле очигледни донатори.

Белчер и Мејсон наведуваат некои од начините на кој може да се обелодени заинтересираноста на архивистот за одредена група, проблем, тема: одењето на архивистите на јавни настани на места каде што се собира локалната заедница, објавувањето огласи во весниците и другите медиуми, дистрибуирање на печатен материјал, како што се обележувачите за книги и брошурите, како и најефикасниот метод „од уста на уста“ (Zanish-Belcher, Mason, 2007, 351-352).

Белчер и Мејсон биле оптимисти во поглед на потенцијалните корисници на женските архиви: од една страна, најмногу интерес за женските архиви покажуваат истражувачите, научните работници и студентите, делумно и поради тоа што многу од овие архиви се наоѓаат токму во универзитетите и на кампусите; од друга страна, дигитализацијата на архивскиот материјал и достапноста на женските архиви на мрежата, во виртуелниот свет, привлекуваат не само многу повеќе истражувачи[5] туку и обични граѓани.[6] Во таа смисла, слободниот пристап кон женските архиви на мрежата е и еден облик на демократизација на знаењето (изворите им се достапни секаде на сите). Згора на тоа, дигитализацијата на материјалот и слободниот пристап ги прават овие архиви видливи и за оние традиционални истражувачи и научни работници кои порано биле слепи за женските архиви и овој материјал воопшто не го разгледувале во своите анализи (Zanish-Belcher, Mason, 2007, 355). Се разбира, тоа не значи дека овие истражувачи одеднаш ќе ги земат предвид женските архиви само поради нивната достапност. Но, барем нема да можат да порекнат дека тие постојат и, згора на тоа, се лесно достапни. Со други зборови, одлуката

5 На пример, истражувачите кои не живеат и не работат во САД или Англија, туку, да речеме, во земјите на централна и источна Европа, сега можат да го користат архивскиот материјал што порано им бил физички слабо достапен или сосема недостапен.

6 Белчер и Мејсон тврдат дека „дигиталната содржина не само што ги урива ѕидовите на архивите туку исто така го проширува и самиот концепт на користење. (...) Експертите по генеалогија што бараат некој предок, жените кои бараат рецепт по кој нешто печела мајка им и луѓето кои се обидуваат одново да се поврзат со стари пријатели или членови на поширокото семејство се одушевени што можат да ги најдат сите овие нешта на нашите интернет-страници“ (2007, 354-355).

да не ги употребат ќе биде непосредна последица на нивните конкретни убедувања и мера на нивното (не)знаење. Едно е извесно: „женските архиви воедно се физички и симболички простори каде што искуствата на жените се оценуваат и се зачувуваат“ (исто, 356) и со тоа претставуваат скапоцен извор за истражувањата и наставата во областа на феминистичката мисла, женската историја, како и историјата на секојдневниот живот на жените.

Земајќи ги предвид претходноспоменатите заклучоци и предлози на Хауард Зин, како и тенденциите во рамките на архивистиката во последните неколку децении, Владан Вуклиш и Ен Ц. Гилиленд говорат за различни облици на архивски активизам (archival activism) (Vukliš, Gilliland, 2017).[7] Од гледна точка на мојот текст за проектот „Архиви на невидливите“, најинтересен облик на архивски активизам е автономното архивирање – се работи за автономни граѓански самодокументациски проекти (community archives), кои „најчесто настануваат како одговор на неуспехот, неспособноста или одбивањето на традиционалните архиви да ја документираат стварноста на одредена заедница, за да ги заштитат списите што членовите на заедниците ги сметаат за важни или на тие луѓе да им овозможат пристап до информациите што веќе се наоѓаат под нивна контрола“ (исто, 193). Меѓутоа, Вуклиш и Гилиленд истовремено нагласуваат дека „разликите меѓу автономното архивирање и професионалната архивистика не се непремостливи“, односно не само што е можно туку е и пожелно институционално независните архивисти да земат учество во активистичките проекти и движења и да им бидат соодветна професионална поддршка (исто, 195). Покрај овој, постојат и уште некои други облици на соработка што ќе бидат важни во продолжение на текстот. На пример, ситуациите во кои финансиската и/или техничката поддршка на невладините организации за да се дигитализира одреден материјал доаѓа од страна на Министерството за култура/образование/наука, иако е многу веројатно дека овие министерства

7 Статијата е објавена на англиски јазик, види Vukliš, Gilliland 2016.

не би го издвоиле самоиницијативно или одобриле токму тој материјал како приоритетен во годишните планови и програми за дигитализација во народните/универзитетските библиотеки.

Вуклиш и Гилиленд го дефинираат истражувачкиот активизам и како користење на архивски материјал при ископувањето на потиснатите истории што на таков начин стануваат актуелни: „Покрај општопознатите примери од постконфликтните општества, каде што пристапот до материјалот овозможувал соочување со сторените злосторства, 'истражувачкиот активизам' исто така подразбира реконструкција на 'народните истории' преку официјален – државен или корпоративен – запис" (исто, 197). Тие наведуваат два впечатливи примера на суштествено поврзување на историјата, сеќавањето и активизмот преку архивски материјал: 1) дигитализација на Антифашистичкиот фронт на жените (АФЖ), која во 2015 година ја почна една невладина организација од Сараево – „Црвена", а целта на проектот беше да „се претстават, афирмираат и оживеат еманципаторските постигнувања на антифашистичката борба на жените на Босна и Херцеговина"; 2) група студенти и професори од Универзитетот во Бања Лука ги искористи списите на регионалните организации на АФЖ, кои се чувале во Архивата на Република Српска, за да ја прикажат историјата на женската борба од феминистичка перспектива; од таа иницијатива во 2016 година произлезе изложбата „Воспоставување на изгубената врска: АФЖ во Босанска Краина" (Vukliš, Gilliland, 2017, 197). Овие два примера се илустративни за двојната улога што може да ја има истражувачкиот активизам: од една страна, тој е свртен кон минатото и реконструкцијата на маргинализираната/потиснатата/заборавената историја преку официјален запис; од друга страна, постои свест за тоа дека од минатото се преземаат втемелувачки наративи врз основа на кои се раскажува и за сегашноста и за иднината. Со други зборови, активистичкиот аспект на ваквите истражувања на минатото можеме да го пронајдеме токму во активната улога што тие можат да ја

имаат, не само за сегашната и идна состојба во науката туку и во општеството.

За експлицитната врска меѓу истражувањето, знаењето и општеството говорат текстовите за активистичкото истражување (activist research): ова истражување не е ограничено на лица што се „активисти“, иако тие би можеле да бидат централни за него, ниту имплицира дека истражувачите/научните работници ќе станат „активисти“ во вообичаеното значење на тој збор (Hale, 2001, 13). Она што особено се нагласува во повеќето од овие текстови е отворената политичност на истражувањата и, во врска со тоа, специфичните методолошки прашања и проблеми. Чарлс Хејл прецизно ги наведува основните аспекти на активистичкото истражување:

> „а) ни помага подобро да ги разбереме главните причини за нееднаквоста, угнетувањето, насилството и со нив поврзаните состојби на човечко страдање; б) се изведува, во секоја фаза од конципирањето до дисеминирањето, во директна соработка со организиран колектив на луѓе кои и самите се подложени на вакви услови; в) се користи, заедно со луѓето за кои станува збор, за да се формулираат стратегии за трансформирање на овие услови и да се постигне моќта нужна за овие стратегии да бидат ефикасни“ (исто, 13).

Се добива впечаток дека истражувачкиот активизам (research-based activism) и активистичкото истражување (activist research), па дури и архивскиот активизам, под одредени услови можат да се поврзат: кога се занимаваат со неодамнешното минато (на пример, архивското истражување на планските, системските, организираните и политички мотивираните силувања жени, но и мажи, на подрачјето на БиХ за време на вооружените судири во деведесеттите години) или, пак, со сегашноста (на пример, истражувањето на врската меѓу ископувањето на одредени руди, загадувањето на животната средина и животниот стандард на луѓето на одредена територија), односно кога е можно јасно да се утврдат поединците или

групите што треба да го почувствуваат учинокот на истражувањето врз сопствената кожа, да речеме, по донесувањето на нови стратегии, регулативи или закони (правни, образовни, културни, еколошки...). Но, треба да се има на ум дека кога се работи за истражување текстови од дамнешното минато, иако учинокот на одредено истражување може да биде и политички и образовен и симболички, истражувањето нема нужно да подразбира учество на одредени личности, ниту заклучоците на истражувањето ќе доведат до формулирање или спроведување на некоја нова стратегија, регулатива или закон.[8]

Хејл истакнува еден аспект на активистичкото истражување што, ми се чини, би требало да ни стане истражувачко, но и педагошко *credo*, зашто, пред сè, се однесува на одговорното занимавање со научните и општествените проблеми. Имено, наспроти тенденцијата стручноста и научниот авторитет да се согледуваат како производи на објективно, неутрално, безинтересно знаење, „практиката на активистичко истражување бара од нас да ги утврдиме нашите најдлабоки етичко-политички убедувања и да им дозволиме да го водат формулирањето на нашите истражувачки цели“ (Hale, 2001, 14). Сосема е очекувано координаторките на проектот „Архиви на невидливите“, Јана Коцевска и Ивана Хаџиевска, да тргнале токму од сопствените и политички и етички убедувања во обмислувањето и реализацијата на овој научно-образовен и активистички проект. Во продолжение на текстов се разгледуваат нивните теориски и методолошки претпоставки, но и конкретните резултати на проектот.

8 Мигел М. Мартинез јасно го разликува активистичкото истражување во социологијата од критичката или јавната социологија. Според него, на активистичкото истражување треба да се гледа како на „колективни процеси на соработка меѓу академските истражувачи и неакадемската јавност, при што се произведува социолошко знаење и се поттикнуваат акции чија цел е да се променат општествените проблеми, обично во корист на вклучените неакадемски општествени групи“. И понатаму: „Ова не значи дека критичките академски проучувачи и јавните социолози секогаш практикуваат активистичко истражување. Едноставно, тие би можеле да применат конвенционални, непартиципативни начини на произведување на научно знаење и потоа да ги дисеминираат своите согледувања преку мејнстрим медиумите“, види Martinez, 2024.

2. Женска историја, периодика, дигитализација

Да тргнеме од контекстот во којшто е создаден проектот „Архиви на невидливите“. Имено, овој проект во 2021 година го почнаа Јана Коцевска и Ивана Хаџиевска под закрила на граѓанската организација ЦИНИК – Центар за истражување на национализмот и културата. Интересно е што мисијата и целите на овој центар се многу слични со претпоставките на активистичкото истражување:

Центарот за истражување на национализмот и културата е формиран со цел да понуди дополнителен интелектуален простор и експертиза во полето на студиите на национализмот, во општество каде ова поле се соочува со недостаток на научно внимание и институционална поддршка. (...) Ние го разбираме национализмот како културен конструкт, феномен тесно поврзан со културата. (...) Нашиот фокус е пред сè во манифестирањето на национализмот во „базата“, т.е. кај индивидуите и колективите на основното општествено ниво. Нашиот интерес опфаќа и истражување на начинот на кој културните практики се поврзуваат со одредени државни политики кои што ги таргетираат индивидуалните или групните идентитети, како и начинот на кој државата ги контролира тие врски преку внатрешната културна политика. Сметаме дека конфликтите базирани на „различноста“ многу често се појавуваат поради специфични погледи на историјата кои можат да бидат погрешно протолкувани, па дури и манипулирани од страна на структурите на моќ. Со комбинација на политичките науки, антропологијата, историјата и социологијата како научни дисциплини, се стремиме кон разбирање на културата на национализмот во регионот и кон пренесување на нашите заклучоци во јавноста со цел поди-

гање на свест за причините за феномените како стереотипи, предрасуди, омраза и дискриминација.[9]

Со други зборови, 1) бидејќи одреден проблем и одредено поле – национализмот и проучувањето на национализмот – не добиле соодветно и доволно внимание во рамките на научните истражувања и од официјалните институции, поединци со научно-истражувачка втемеленост во општествените науки и хуманистиката го истражуваат овој проблем под закрила на невладина организација; овие поединци се заинтересирани за 2) состојбата „на терен", односно за манифестирањето на одреден проблем внатре во локалната заедница и 3) начинот на кој конкретните државни политики го третираат – или почесто, го перпетуираат – овој проблем, одржувајќи и поддржувајќи го статус квото во општеството.

На сличен начин може да се објасни и потребата од проектот „Архиви на невидливите": 1) лошата состојба во институционалните архиви, а особено недостигот од знаење и отсуството на грижа за женското културно наследство и историографија, ги натерале историчарката Ивана Хаџиевска и антропологината/етнологината Јана Коцевска одредени архиви да им ги направат пристапни на јавноста и истражувачите така што 2) екстензивно пишувале за нив и вклучиле и други заинтересирани истражувачи во својот проект и 3) го дигитализирале конкретниот материјал. Досега, во рамките на овој проект, во издание на ЦИНИК, објавени се две публикации „Жените во печатот од Вардарска Македонија помеѓу двете светски војни" (2021) и „Македонка – Орган на АФЖ (1944-1953): историски искуства и културна меморија" (2022) и дигитализирано е списанието „Македонка".[10] Треба да се нагласи дека и двете публикации се достапни онлајн на македонски и на англиски јазик,[11]

9 Види: https://cinikskopje.wordpress.com/ (пристапено на: 15.10.2024).

10 Сите броеви на списанието „Македонка" се достапни на интернет-адресата: //nevidliviarhivi.mk/magazines/.

11 Види: https://nevidliviarhivi.mk/pdf-category/texts/.

што претставува пионерски потфат од тој вид во регионот: не само што истражувачите од регионот можат лесно да му пристапат на овој материјал и да го користат туку тоа можат да го сторат и истражувачи кои работат и надвор од регионот (било во одделенија сосредоточени на проучувањето на централна и источна Европа или Балканот, било во славистичките одделенија што се занимаваат, пред сè, со јазикот и книжевноста). Затоа може да се каже дека овие публикации ги поттикнуваат истражувачите на нови компаративни истражувања. Во таа смисла, преводите на англиски јазик никако не би требало да се сфаќаат како согласување на една „мала култура“ со правилата на „доминантната“ култура, туку како однапред обмислено влегување во дијалог во рамките на поширокатa научно-истражувачка заедница.[12]

Целта на проектот е да се истражи историјата на македонските жени „низ комплексниот калеидоскоп на периодиката – првенствено сфатен како извор на кој се архивира човечката општествена активност што не е нужно опфатена во официјалните, антологизираните и институционализираните наративи, а била клучна за формирање на модерните обрасци во културата и политиката“ (Хаџиевска, Коцевска, 2022, 38). Значи, Хаџиевска и Коцевска промислено го избираат списанискиот материјал како основен извор во истражувањето,[13] а списанијата пре-

12 Секако, тоа не значи дека не постојат конкретни односи на моќ во рамките на општествените науки и хуманистиката. Порано тие односи на моќ се перципираа како јасна опозиција меѓу „центрите“ во кои се произведува знаењето и „полупериферијата“ и „периферијата“ во кои знаењето се презема, репродуцира и, во најдобар случај, „културно се преведува“. Ми се чини дека денес работите стојат особено поинаку, односно дека постои свест за произведувањето знаење и на полупериферијата и периферијата. Но, прашањето е во колкава мера и на каков начин тоа знаење се дели и надвор од локалната заедница. Хаџиевска и Коцевска со својот проект се обидуваат да го сторат токму тоа, а времето ќе ги покаже ефектите на нивниот обид. Се разбира, овде термините полупериферија и периферија не ги користам со пејоративно значење, туку како терминолошки „кратенки“ за општопознатите – иако често стереотипни и/или интересни – поделби.

13 Историски гледано, женските и феминистичките списанија претставувале мобилизациска сила така што ги собирале активистките и влијаеле врз создавањето на нови поддржувач(к)и на женското движење. Женската и феминистичката периодика истовремено претставува историски документ (*опис* на едно време) и критички/теориски исказ (*толкување* на едно време). Таа е сведоштво за континуитетот, а исто така и за дисконтинуитетот, на феминистичката мисла.

цизно ги опишуваат како *архив* на општествените активности. Во принцип, овие активности произлегувале од сите сегменти на човековиот живот – политиката, образованието, здравјето и културата, додека во женските списанија тие дополнително биле обоени со „женското искуство“[14] и, во поединечни случаи, со феминистичката перспектива на уредничките и авторките. Во таа смисла, на женските списанија од првата половина на дваесеттиот век навистина може да се гледа како на своевидни женски архиви, бидејќи во нив соработуваат и објавуваат познати и непознати авторки и маргинализирани и заборавени авторки, како и авторки што пишувале под псевдоним и такви што воопшто не се ни потпишувале; се воспоставувале женски интелектуални мрежи, како на национално, така и на транснационално ниво, и тоа преку извештаи од конгреси и состаноци, преводи, преписки; се создаваат и се развиваат и поединечни теориски поими, како што е *нова жена*, кои биле важни во политичка, образовна и културна смисла; постои обемен материјал за пишување на поинакви истории на книжевноста и истории на книжевната критика од оние што се доминантни во училишните/студиските програми, но и во јавноста; и слично.

Иако се првенствено заинтересирани за женските/феминистичките списанија, што се гледа од нивната одлука да се дигитализира првото такво списание на македонски јазик – „Македонка“, и Хаџиевска и Коцевска биле свесни дека предвид треба да се земат и сите оние други списанија во кои или се пишувало за жените и нивните проблеми и/или во кои жените биле (па, макар и ретки) соработнички.[15] Оттука, нивната прва

14 Оваа синтагма не треба да се чита есенцијалистички. Имено, женското искуство не е однапред (биолошки) зададено или предодредено (со биологијата), не е вистинито и автентично, туку треба да се сфати како општествено конструирано.

15 Во врска со тоа, треба да се потсетиме на методолошкото предупредување што Слободанка Пековиќ го резимирала на следниот начин: „И понатаму сум претпазлива кон одредницата *феминизам*. Сметам дека оваа одредница го стесни полето на истражување. Феминизмот е важно движење од почетокот на дваесеттиот век, важно е и денес, бидејќи, без оглед на сите политички и правни прокламации, стереотипите за местото, способностите и можностите на жените и понатаму се присутни. Феминистичките проучувања на периодиката или, пак, проучувањата на феминистичката периодика се незаобиколни термини во работата на женската

публикација се занимава со претставувањето на жените во периодиката на Вардарска Македонија меѓу двете светски војни, а предвид се земени следните списанија: „Луч: Месечено списание за културни, економски и социјални прашања“, „Смена“ и „Илюстрация Илиндень“. Во „Предговорот“, Нада Бошковска го истакнува следното:

> „Не е воопшто зачудувачки што истражувач(к)ите од тимот најдоа толку малку текстови чии авторки се жени. Големите поместувања во областа на урбанизацијата, писменоста и правната еднаквост не се случиле сè до периодот на социјализмот и не вродиле со плод сè до шеесеттите години. Во периодот помеѓу двете светски војни, југословенска Македонија останала запуштена провинција во која државата не само што не инвестирала туку и го експлоатирала регионот, на пример со плаќање многу пониски цени за тутунот – важна и лукративна агрикултура за државата (...) Сиромаштијата била особено впечатлива, здравствената грижа речиси не постоела, а смртноста на новороденчињата и маларијата ’беснееле‘ во регионот. Стапката на неписменост на населението била речиси 84% во 1921 година и само малку се намалила во 1939 година, кога изнесувала 70%; помеѓу жените неписмената била повисока. Во тенкиот слој на интелектуалци имало малку жени, кои ретко станувале видливи. Потребна е интензивна архивска работа за тие да бидат лоцирани“ (Бошковска, 2021, 14-15).

Како што веќе повеќепати се истакнува, а се гледа и од наведениот цитат, писменоста и образованието биле главен предуслов за учеството на жените во јавниот живот. Овој факт се одразува и врз современите истражувања на женската историја и феминистичката мисла: неопходна е долготрајна упорна работа во архивите за да се пронајдат какви било сведоштва

периодика. Но, не би требало да се ограничиме само на тој вид истражување, зашто каде тогаш би ги сместиле оние списанија што се протофеминистички, феминофилни или само женски. Сите списанија што им овозможувале на жените да се искажат, што ги охрабрувале или ги одобрувале нивните активности и постигнувања се еднакво важни. Дури и оние што се на спротивната страна, изразито против феминизмот, против женскиот ангажман надвор од куќата – важни се, бидејќи се другата, темната страна на огледалото во кои се огледува степенот на човековите – женските права, односно правата на малцинствата“, види Peković, 2016.

за ретките образовани жени во меѓувоениот период, а кои зад себе оставиле некаква пишана трага. Бошковска ги потсетува читателите на зборникот дека таквиот вид истражување во рамките на првиот циклус на проектот „Архиви на невидливите“ делумно го спречила пандемијата на вирусот КОВИД-19, бидејќи во тој период, поради прекинувањето на работата на институциите, на истражувачите на располагање им бил само дигитализираниот материјал. За среќа, веќе во вториот циклус на проектот било можно да се позанимава со списанието „Македонка“, првото вистински женско списание на македонски јазик. Овде скратено ќе ги прикажам текстовите од зборникот, а во заклучокот, во духот на истражувачкиот активизам и активистичкото истражување, ќе ги поврзам овие текстови со современиот контекст и актуелните проблеми.

Зборникот „Македонка – Орган на АФЖ (1944-1952): историски искуства и културна меморија“ се состои од предговор, воведен текст на уредничките, пет истражувачки трудови и поговор. Ваквата концепција не е случајна: предговорот и поговорот го поврзуваат зборникот со поширокиот регионален контекст, како за време на социјалистичкото минато (главно нишка на поврзување се АФЖ и неговите активности), така и во современоста (се укажува на мрежата на истражувачки заинтересирани за женската и феминистичката периодика, како и на некои понови проекти на дигитализација); воведниот текст на уредничките исцрпно ја опишува работата на проектот општо, но и подетално, работата врз списанието „Македонка“, додека поединечните истражувачки текстови се сосредоточуваат на конкретни теми и проблеми во списанието. На рамниште на зборникот како целина, но и во рамките на поединечните текстови, очигледно е постојаното поврзување на минатото и сегашноста, односно укажувањето на улогата што минатото може да ја има во конституирањето на токму ваква – а сепак поинаква – сегашност. Или, како што Хаџиевска и Коцевска прецизно го формулираат тоа, „поразителна последица на заборавот во овој случај е губењето на секаква врска меѓу вред-

ностите на АФЖ од политичка, културолошка и економска природа и современите концепти на родова еднаквост“ (Хаџиевска, Коцевска, 2022, 56).

Во списанието „Македонка“ се вкрстуваат две истории: женската и социјалистичката. Еманципацијата на жените била практично државен проект (top down) и оттука тесно поврзана со сеопштата – политичка, образовна, културна – реконструкција на општеството по Втората светска војна: целта била „создавање на ’новата социјалистичка жена‘ која токму низ политичката еманципација може целосно да учествува во новото социјалистичко општество“ (Хаџиевска, Коцевска, 2022, 34). Погледнато од перспективата на деведесеттите години на дваесеттиот век и распадот на Југославија, вклучително и поединечните државни проекти на национална обнова, не зачудува тоа што токму (заедничкото) социјалистичко наследство е лесно „заборавено“, а заедно со него и антифашистичката женска историја во текот и непосредно по Втората светска војна. Во таа смисла, во едно интервју, Хаџиевска и Коцевска истакнуваат дека „сеќавањето на списанието преживеало само во мнемоничките кругови какви што се организациите што произлегле од Сојузот на борците на НОБ како чувари на традицијата на антифашизмот или во академските кругови преку работата на поединечни издавач(к)и (Хаџиевска, Коцевска, 2022). Исто така, промените на насловот на списанието, а со тоа и на неговите програмски политики, уверливо го илустрираат односот кон женската еманципација во втората половина на дваесеттиот век, што Хаџиевска и Коцевска концизно го опишуваат како пат од „револуционерните повоени идеи за ново социјалистичко општество, до реакционизмот во постјугословенското општество обележан од турбонационализам и репатријархализација [„Македонка“ од 1944 до 1952 година; „Просветена жена – Орган на женските друштва на Македонија“ (Enlightened Woman – Organ of the Women’s Societies of Macedonia) од 1953 година; „Жена“ (Woman) од 1990 година; „Нова жена“ (New Woman) од

1997 до 2005 година; од 2005 година кус период излегува под насловот „Згодна“ (Handsome)] (исто). Со ваквиот кус цитат се насочува вниманието кон уште една важна работа: исто како што југословенското антифашистичко наследство е историја што регионот гордо или, пак, неволно ја споделува, така и национализмот, шовинизмот и репатријархализацијата се заеднички елементи на поновата историја во овој регион, која исто така гордо или, пак, неволно ја споделуваме.

Уредничките на зборникот наведуваат неколку проекти во регионот што, пред сè методолошки, им биле важни: 1) дигитализацијата на материјалот на Антифашистичкиот фронт на жените (АФЖ) – на невладината организација од Сараево „Црвена“;[16] 2) индивидуалната културна и уметничка иницијатива на Адела Јушиќ (употреба на извори, сведоштва, биографии и списанија поврзани со работата на АФЖ); 3) „Женско движење 2020“ (Women's Movement 2020);[17] 4) базата на податоци и електронското списание „Книженство“.[18] Во Република Северна Македонија, улогата за чување на културата на паметењето на антифашистичкото женско движење врз себе ја презеде независната културна сцена, конкретно феминистичкиот фестивал „ПРВО ПА ЖЕНСКО“ во организација на колективот „Тиииит! Инк.“ од Скопје (една од основачките на колективот е токму Јана Коцевска).

Кога станува збор за достапноста на материјалот, неколку броја на списанието „Македонка“ можат да се најдат во Националната и универзитетска библиотека во Скопје, додека сите броеви се зачувани само во Народната библиотека на Србија во Белград, каде што Хаџиевска и Коцевска ги скенирале за потребите на истражувањето. Со други зборови, трудовите во зборникот за списанието „Македонка“ се потпирале на скениран материјал, кој подоцна е поставен на интернет-страницата

16 Види: https://afzarhiv.org/items/show/481 (пристапено на 18.10.2024).

17 Види: https://www.zenskipokret.org/ (пристапено на 18.10.2024).

18 Види: http://www.knjizenstvo.rs/#gsc.tab=0 (пристапено на 18.10.2024).

на Народната библиотека на Србија,[19] како и на страницата на проектот „Архиви на невидливите“. Треба и да се нагласи дека проектот во сите негови фази го поддржале фондацијата „Хајнрих Бел“ – Heinrich Böll Stiftung (Сараево) и Министерството за култура на Република Северна Македонија. Слично на ова, дигитализацијата на списанието „Женски покрет“ ја поддржа Министерството за култура на Србија. Како што веќе беше кажано во првиот дел на овој текст, интересна е подготвеноста на јавните институции да поддржат вакви иницијативи, кои обично не се приоритет во областите на образованието и културата.

Ивана Пантелиќ, историчарка од Институтот за современа историја во Белград, која низа години се занимава со историјата на антифашизмот, пред сè од гледна точка на женското движење (види Pantelić, 2011), во предговорот накусо го опишува основањето, работата и распадот на АФЖ и неговите ограноци, исцртувајќи го на тој начин поширокиот контекст за конкретните анализи на списанието „Македонка“.

Во воведниот текст, уредничките на зборникот Ивана Хаџиевска и Јана Коцевска ги изнесуваат причините за своето истражување, го опишуваат поширокиот контекст, укажувајќи на слични проекти во регионот, ги наведуваат сопствените методолошки претпоставки, но и пречките на кои наидувале, за што во овој текст веќе стана збор. Покрај тоа, тие нудат и информативна „лична карта“ на списанието „Македонка“, истакнувајќи дека во списанието главно работеле жени (како уреднички и соработнички), но и мажи (обично во улога на технички уредници, фотографи, но и познати писатели). Списанието излегувало еднаш месечно, честопати како двоброј, а важно е да се спомене дека во него биле застапени и јазиците на малцинствата, како турскиот и албанскиот јазик. Во врска со програмата на списанието, Хаџиевска и Коцевска ги наведу-

19 Види: https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:ND_4CF06BD702E6089481F093226CC82C09 (пристапено на 29.10.2024).

ваат вообичаените сегменти и рубрики, како и оние што само повремено се појавувале во списанието. Тие издвојуваат четири тематски единици за кои говорат текстовите во зборникот: политичка историја, општествени, образовни и лингвистичко-семантички аспекти.

Во текстот за политичката историја „Политичко издигнување на жените: форми на политичко учество на жените во социјалистичка Македонија“, Ивана Хаџиевска ја следи употребата на синтагмата „политичка еманципација на жените“ во списанието и издвојува три хронолошко-политички фази: 1) херојска фаза; 2) ударничка фаза; и 3) постепен распад на АФЖ. „Херојската“ фаза се потпира врз учеството на жените во партизанското движење и на антифашизмот се гледа како на основен предуслов за создавањето на политички освестена жена. „Ударничката“ фаза по 1947 година се однесува на масовното учество на жените во доброволните работни акции, како и на вклучувањето на жените во одредени сектори на индустријата. Третата фаза ја одликуваат предизвиците и тешкотиите „на теренот“, како и реорганизацијата на самото АФЖ. Хаџиевска пишува за отпорот кон описменувањето, особено во руралните средини, поради што некои од огранoците организирале теориски часови за политичка еманципација на жената. Исто така, во текстот се истакнува дека преминот од првата во втората фаза го обележала промената на наративот за социјалистичката жена: таа од револуционерен се претворила во продуктивен/производен субјект, односно работничка која вози трактор, работи во фабрика и слично. Кај тие жени ударнички како важно прашање се појавува грижата и негата на децата, односно прашањето за градинките. Третата фаза се одликува со саморефлексија и самокритика: наместо тесниот фокус врз описменувањето и културно-образовните програми, се истакнува значењето на политичката еманципација во смисла познавање и користење на конкретни закони, односно правата на жените во општеството. На крајот, Хаџиевска тврди дека политиката на

АФЖ во Македонија сосема се поклопувала со комунистичката идеологија (односно дека „женското прашање“ било наводно решено со победата на работничката класа) и дека „Македонка“, како политичко женско списание, не може да се дефинира како феминистичко списание. Меѓутоа, таа истовремено нагласува дека активностите на уредничките и соработничките на ова списание сведочат за нивните профеминистички тенденции, а најдобар пример за тоа се текстовите на една од уредничките – Веселинка Малинска. Покрај ова, Хаџиевска во заклучокот сугерира дека во иднина би требало да се истражат политичките кариери, односно интелектуалните биографии на клучните соработнички на списанието. Со други зборови, Хаџиевска укажува на сложеноста на уредничките политики и авторските позиции во списание што однапред било обоено, а делумно и ограничувано, од политиката на АФЖ.

Инхерентните контрадикторности во процесот на еманципацијата на жените во периодот 1944-1952 година што произлегувале од одржувањето на стереотипните женски улоги на едно подлабоко ниво се тема на поттикнувачкиот и провокативен текст на Јана Коцевска за општествената благосостојба и здравствената заштита. Во овој текст, истовремено се разгледува феминистичкиот потенцијал во женските активности и иницијативи за кои се пишува во списанието „Македонка“ и се испитува еднодимензионалното прикажување на жените во ова списание како мајки, старателки и воспитувачки на децата, особено во врска со таканаречената двојна бреме (double burden) што жените го носеле/поднесувале во социјализмот (полно работно време и на работа и дома). Со други зборови, Коцевска ги анализира аспектите на општествената благосостојба и здравствената заштита што биле очигледно еманципаторски и биле во корист на жените во новото социјалистичко општество и, паралелно со тоа, обрнува внимание и на неуспешните обиди на жените суштински да се ослободат од хетеропатријархалната логика. Таа издвојува три вида текстови: 1) текстови-из-

вештаи за тековната ситуација, често во споредба со минатото; 2) образовни и еманципаторски текстови напишани како совети (на мајките, домаќинките...); 3) текстови што ги величаат успесите на социјалистичките жени кои ги уживале погодностите на новото време (Коцевска, 2022, 110).

Коцевска ги толкува многубројните примери од списанието во кои навидум се изнесуваат (современи) прогресивни убедувања, а се критикува назадното однесување наследено од минатото. Такви се текстовите на медицинските експерти за лошата состојба кај породувањата, одржувањето на хигиената и воспитувањето на децата во руралните средини. Навистина, состојбата била лоша. Доволно е да се спомене високата стапка на смртност кај породувањата, како и во раната возраст кај децата, и тоа поради инфекции и болести што можеле да се санираат. Меѓутоа, наместо фокусот да биде врз исклучително лошите услови за живот, сиромаштијата, макотрпната физичка работа на жените и слично, што на крајот било одговорност и на државата, овие експерти – обично мажи – се занимавале со „назадните“ практики на жените на село и на тој начин ја префрлале одговорноста за лошата состојба токму врз жените.

Логично е што во фокусот на повоеното општество, кое се стремело кон обнова на земјата по големите разурнувања, биле децата и репродуктивните политики. Жените требало да придонесат кон создавањето на социјалистичкото општество на секаков начин, па и како мајки. Тоа довело до создавање на специфична култура на мајчинството што подразбирала младите родители, а пред сè мајките, да забораваат на приказните за родителството од минатото (пред сè, на суеверијата) и да се водат според советите на современите експерти (лекари, педагози...). Во текот на петгодишниот план на реконструкција, а од гледна точка на стратегиите во областа на општествената благосостојба и здравствената заштита, било сторено неверојатно многу: се отвориле нови породилишта, градинки (на пример, во 1939 година имало 116 градинки, а во 1949 година веќе ги

имало 325), а сразмерно со тоа растел и бројот на вработени во овие гранки (медицински сестри, бабици, педијатриски сестри, педијатри, заболекари, воспитувачки...). Меѓутоа, поради недоволната феминистичка свест, опстојала и традиционална родова поделба на трудот во којашто таканаречениот труд на љубов, односно невидливиот женски труд, бил непризнат и неплатен. Коцевска согледува сличен проблем и во современите општества, особено во време на поголемите општествени и економски кризи, но и во текот на неочекуваните глобални кризи, како пандемијата на вирусот КОВИД-19, кога феминизацијата на домашната работа и грижата за децата беше и повеќе од очигледна.

Списанието „Македонка“ било официјално средство за информирање на сите случувања на планот на општествената благосостојба и здравствена заштита што се однесувале на жените. Имало и активна советодавна улога: како да се подготви храната и како безбедно да се чува, како да се води сметка за хигиената и здравјето и слично. Според Коцевска, токму овој аспект на списанието, непосредното обраќање на читателките во врска со нивните секојдневни проблеми бил скапоцен и имал најмногу ефект во поглед на создавањето, како на женската заедница, така и на чувството на припаѓање на новото социјалистичко општество (Коцевска, 2022, 138).

Дарко Леитнер-Стојанов го користи терминот образование кога говори за текстовите во „Македонка“ што му биле посветени на организирањето на „описменување на возрасните, со наставниот процес во училиштата, со политичките одлуки и активности во полето на образованието, со искуствата од теренската работа, со текстови со научно-популарна содржина, со конкурси за упис во средни училишта и сл.“ (Леитнер-Стојанов, 2022, 154). Него го интересира како ова списание известувало за образовните процеси и како придонесувало кон нивниот развој. Како важни референтни точки во образовниот наратив во „Македонка“ треба да се издвојат еманципацијата и слободата,

смета Леитнер-Стојанов. Со други зборови, писменоста и образованието на жените биле предуслов за нивната еманципација.

Доминантни теми во текстовите за образованието биле описменувањето на возрасните („борба против неписменоста“, стручното оспособување, задржувањето на децата во училиштата и, непосредно поврзано со тоа, развивање свест кај родителите за важноста на образовниот процес, како и грижата за подмладокот) (Леитнер-Стојанов, 2022, 160). Не само што „Македонка“ ги известувала читателките за сите наведени прашања туку и активно ги убедувала и мобилизирала да се вклучат во образованието. Пречките биле различни: од тоа дека не сметале сите жени дека образованието е важно, до тоа што родителите и мажите ги спречувале своите ќерки, односно сопруги да се образуваат.

Леитнер-Стојанов ја нагласува врската меѓу описменувањето и женската еманципација од една страна и описменувањето и политичката мобилизација од друга страна: „описменета и културно-издигната жена не значи само добар работник и граѓанин туку и добар социјалист“ (2022, 178). Со други зборови, за да се разбере врската меѓу еманципацијата и политичката мобилизација, треба да се земе предвид идеолошката заднина на образовните политики во повоена социјалистичка Југославија. Леитнер-Стојанов заклучува дека образовните кампањи во времето на излегувањето на „Македонка“ биле насочени кон градење на комунистичко општество така што ги спојувале образованието и пропагандата (исто, 183).[20]

Во текстот за наративните стратегии во создавањето на женските ликови во книжевните прилози во „Македонка“, Мања Величковска најпрвин укажува на цврстата врска меѓу книжевноста и политиката/пропагандата во ова списание, а потоа го

20 Сличен пример би била кампањата за женска еманципација, со фокус врз подобро образование на жените, од почетокот на 20 век на територијата на денешна Војводина: жените требало да се образоваат за да бидат подобри мајки, сопруги и ќерки, односно подобри Србинки во посакуваната национална држава, види Kolarić, 2017.

опишува примерокот за анализа: 134 литературни прилози, од коишто 19,1% од прилозите ги напишале жени, 71,9% ги напишале мажи, а преостанатото било усна книжевност. Во текстот се анализираат 1) женските ликови во различните „арени“ на оружената борба, и 2) женските ликови и нивното спротивставување на различните хегемонии (Величковска, 2022, 190-191). Во првата група се наоѓаат литературните прилози што го тематизираат разделувањето пред заминувањето во војна (главно меѓу син и мајка, момче и девојка, брат и сестра); хетеротопиите како домот, логорот и шумата; загинувањето на жените во првите борбени редови; како и сеќавањето на загинатите борки. Величковска со многубројни примери ги илустрира општите места што ги познаваме и од другите национални книжевности од тој период: бестрашни, самопожртвувани и одмаздољубиви мајки, како и мајки кои ги чекаат синовите да се вратат од војна; идентификување на жените кои загинале во борба со нацијата/телото на нацијата и слично. Во втората група текстови спаѓаат литературните прилози во кои женските ликови (мајки, ќерки, сестри...) ги преиспитуваат патријархалните концепти на бракот и семејството (на пример, се зазема критички став кон обичајот жените да се откажуваат од наследството во корист на мажот), религијата и државните авторитети (критички однос кон носењето фереце во муслиманските заедници), како и класната нееднаквост. Како и во повеќето списанија што на некој начин биле образовно-пропагандни, литературните прилози во „Македонка“ биле во дијалог со стварноста и ги фикционализирале, помалку или повеќе успешно, реалните општествени проблеми со коишто се соочувале жените.

Современата уметница Христина Иваноска се зафаќа со визуелната димензија на списанието „Македонка“. Името на нејзиното истражување е воедно и име на нејзината самостојна изложба „Документот што недостига: ’Македонка‘ – еманципација, смисла и копнеж“, а и двете се инспирирани од првиот број на „Македонка“, како и од транскрибирани и архивирани све-

дoштва на личностите што учествувале во ослободителните и еманципаторските движења.

Во еден вид епилог, Јелена Милинковиќ од Институтот за книжевност и уметност во Белград накратко укажува на главните одлики на женската периодика од првата половина на дваесеттиот век, и тоа пред сè онаа што излегувала во меѓувоениот период и непосредно по завршувањето на Втората светска војна. Таа воспоставува очигледна паралела меѓу списанието „Македонка“ и списанието „Жена данас“, кое излегувало во Белград: и на визуелен и на програмски план овие две списанија имаат многу заеднички елементи. Покрај тоа, Милинковиќ укажува и на врската со пионерскиот печат, кој исто така произлегол од НОБ и бил насочен кон создавање на нова детска/пионерска култура. Од перспектива на личност која го иницираше и го реализираше проектот „Женски покрет 2020“ во Србија, Јелена Милинковиќ го истакнува значењето на проектот „Архиви на невидливите“ во регионален контекст и искажува желба материјалот што се користел во рамките на овој проект во догледно време да биде дигитализиран. Тоа се случи значително побргу отколку што очекувавме, и тоа благодарение на истражувачките и активистички напори на Ивана Хаџиевска и Јана Коцевска.

Заклучок

Во овој текст се обидов да укажам на врската меѓу историјата, архивите и дигитализацијата, пред сѐ од феминистичка перспектива. Покрај тоа, ме интересираше дали на некаков начин можеме да говориме за истражувачки/архивски активизам и како проектот „Архиви на невидливите“ би можел да се разбере од таа гледна точка. И локално и регионално, значењето на овој проект е неоспорно. „Архиви на невидливите“ успешно ја реконструира женската историја, односно еден нејзин сегмент, главно од периодот на социјализмот, осветлувајќи ги повеќето теориски, методолошки, но и етички прашања и проблеми во овој процес. Сите резултати од проектот (двете публикации и списанието „Македонка“) се достапни онлајн и учествуваат во создавањето на еден – отворен и видлив – женски архив.

Треба да се нагласи, како што прават и авторите на поединечните текстови, дека сите истражувања во зборникот за списанието „Македонка“ обработуваат проблеми што и денес се актуелни во регионот, како генерално, така и од феминистичка гледна точка: политичката еманципација и партиципација на жените во политичкиот живот, општествената благосостојба и здравствената заштита, образованието, културата, литературата. Тука ќе наведам само некои од тие проблеми, држејќи се до контекстот што ми е најблизок.

Во врска со политичката еманципација и правата на жените вреди да се спомене дека во јуни 2024 година, Уставниот суд на Србија ја укина примената на Законот за родова рамноправност, излегувајќи им во пресрет на главните критики на овој закон што можат да се резимираат на следниот начин: родот не е уставна категорија, а полот е; стандардниот српски јазик не познава родна димензија.[21] Главни критичари беа Српската

21 Види: https://www.otvorenavratapravosudja.rs/teme/ustavno-pravo/privremeno-obustavljena-primena-zakona-o-rodnoj-ravnopravnosti (пристапено на 21.10.2024).

православна црква, Матица српска и јавните интелектуалци/научни работници кои ги поддржуваат ставовите на овие две институции. Иако навистина е можно да се полемизира со некои одредби на Законот за родова рамноправност (на пример, за обврзното користење на родово чувствителен јазик во официјалните институции и во јавниот живот, заедно со парични казни кога тој не се користи), она што загрижува е одлучното одбивање на наведените – конзервативни, „национално освестени“ – институции да го прифатат фактот дека и понатаму постои родова нерамноправност во општеството. Силниот конзервативизам и недоволно информираните „аргументи“ што најчесто доаѓаат од редовите на универзитетските наставници, се искажуваат во миг кога во Србија насилството кон жените е често и погубно, особено во партнерските заедници и семејствата.

Идејата за општествена благосостојба и здравствена заштита ги притиска сите граѓани и граѓанки, а особено во време кога на местото на јавната грижа за благосостојбата и здравјето на луѓето стапи приватизацијата на работата што претходно ја вршеа државните установи: почнувајќи од паралелните здравствени системи (јавен и приватен) во кои главно работат истите здравствени работници (кои на таков начин ја зголемуваат својата иницијално ниска заработувачка, но и своето работно време и оптоварување), па сè до паралелните системи во областа на грижата за децата (градинки), каде што се покажа дека нема доволно места во државните градинки и родителите се принудени макар и делумно да плаќаат за приватни градинки за своите деца, но и да ги водат во објекти што не ги исполнуваат нужно сите критериуми за безбедност, квалитет и слично, и до тоа во градинките да нема доволно воспитувач(к)и, поради што трпат и вработените и децата, а неретко се случува и по некоја несреќа, која при соодветни услови за работа би можела да се избегне.[22] И двете тенденции можат да

22 Види, на пример, https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-zdravstvo/29141888.html; https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vaspitacica-priznala-da-je-ostavila-decu-samu-kada-je-decak-progutao-zir-i-preminuo/ (пристапено на 21.10.2024).

се согледаат како државни проекти за приватизација на јавниот сектор, особено здравствениот и образовниот, а штетата ја трпат сите оние што се вклучени во овие системи, со тоа што најранливата група секако ја сочинуваат децата.

Состојбата во образованието, а со тоа и во културата/книжевноста, исто така е загрижувачка, тргнувајќи од врсничкото насилство, па до насилството кон просветните работници, било од страна на децата или од страна на родителите, па преку функционалната неписменост кај голем број ученици [а последично и граѓан(к)и], па сè до сè поскапото и непристапно високо образование (не само и не нужно поради школарините туку и поради сè поголемите трошоци за живот во градовите). Во таква ситуација, иницијативите како воведувањето на обврзниот учебник „Ризница – национална читанка“, во основните и средните училишта во Србија, во кои се проповеда љубов кон татковината, изгледаат крајно несоодветно.[23]

Кога ќе се земат предвид некои од наведените проблеми, а верувам Србија во тој поглед не е исклучок, станува уште појасно зошто истражувањата од зборникот за списанието „Македонка“ се релевантни и за нас денес: без познавањето на женската историја, особено кога станува збор за периодот на социјализмот во кој еманципацијата, просветителството и идеите за јавното добро биле придвижувачки елементи, тешко можеме да го разбереме нашиот современ контекст и цената на приклучувањето – но, не и рамноправното учество во – капиталистичкото општество. Се разбира, тука не заговарам некритичка идеализација и романтизација на југословенскиот социјализам, туку сугерирам дека вреди да се потсетиме на добрите практики од овој период и одново да ја обмислиме нашата начелна идејна насоченост кон колку што е можно повисок животен стандард на колку што поголем број граѓани и граѓанки.

---

23 Види: https://www.slobodnaevropa.org/a/nacionalna-citanka-srbija-casovi-rodoljublja/33146259.нahtml (пристапено 21.10.2024).

ΜΑΚΕΔΟΝΚΑ

Петар Тодоров

ИСТОРИСКИ НАРАТИВИ

Наративите за минатото: за историјата и историското паметење во „Македонка“

Вовед

> „На 2 август – Илинден 1903 година, над македонската земја изви луња. Робовите се дигнаа на гневна борба против вековниот тиранин – султанот. Во страшниот виор на борбата Сребра чуствуваше во себе крила на бестрашна орлица. Сред тресокот на бомбите и пукањето на пушките јарката свила на нејзината коса се развеваше како знаме. Така кротката гулабица во суровите планински бури станува смела орлица."

Овој извадок од текст насловен „Сребра комитката", напишан од писателот и историчар Ѓорѓи Абациев, е објавен во претпоследното издание на списанието „Македонка" во 1951 година.[1] Наративот во текстот ја претставува Сребра како жртва на „турското ропство" и суровоста на Џељо Реџеп поради што таа зема учество во борбите на четата на Ѓорѓи Сугарев, формирала женски групи за помош на македонската револуционерна организација за шиење алишта и снабдување со храна. Како официјален орган на Антифашистичкиот фронт на жените (АФЖ), списанието „Македонка" содржи значителен број текстови со иста или слична содржина во кои тема е историјата, активното учество на жените во историјата, особено нивното учество во историските настани од поблиското минато на македонскиот народ или, пак, револуционерната и народноослободителната борба на македон-

1 Георги Абациев, „Сребра комитката", год. 7, бр. 81-82 (1951), стр. 1-2.

скиот народ, како и за минатото на интернационалното социјалистичко или женско движење пред Втората светска војна.

Од досегашните анализи што се направени во проектот „Архиви на невидливите 2.0“ може да се види важната улога на „Македонка“ во демистифицирањето на македонската жена како безличен и безимен дел од историјата, но и на неговата важност во проучувањето на социјалистичкиот период и режим во првите повоени години (Хаџиевска и Коцевска, 2022). На овој начин, преку уредувачката политика на „Македонка“, поточно политиката на АФЖ и следствено политиката на Комунистичката партија на Македонија, може да се следи како се создава новиот историски наратив и новото историско сеќавање што има цел да обезбеди место и нова улога на жената во дотогаш доминантното патријархално општество и дотогаш доминантната и исклучива „машка“ историја. Како што заклучуваат истражувач(к)ите на проектот „Архиви на невидливите 2.0“, оваа еманципаторска политика и улога што ја одиграла „Македонка“ се реализирала преку повеќе аспекти: политичка еманципација и издигнување, образовни политики, социјална и здравствена политика и книжевни аспекти (Хаџиевска и Коцевска, 2022).

Во продолжение на претходните истражувања, овој текст се обидува да го анализира историскиот наратив во „Македонка“. Тој претставува дискурзивна анализа на содржините во „Македонка“ во кои се раскажува минатото. Поточно, главното истражувачко прашање се однесува на начините како се гради новиот историски наратив и историското сеќавање. Во фокусот се наративните стратегии во пишувањето на историјата во новиот социјалистички и феминистички контекст, а со тоа на кој начин текстовите за минатото придонесуваат во политиката на еманципација и вклучувањето на жените во историјата и какво место добива жената во историјата? Еднакво важно е и прашањето како текстовите за минатото и пораките што ги

праќаат тие се вклопуваат во општиот политички дискурс во повоените години?

Во однос на овие прашања, содржината на „Македонка“ може да се подели на два дела. Во првиот дел припаѓаат текстови што се однесуваат на подалечното минато, а вториот дел на текстови што обработуваат историски теми, кои, меѓу другото, служеле и за идеолошка легитимизација на новиот социјалистички режим. Притоа, во текстови од овој втор дел среќаваме три главни теми во пишувањето на историјата. Првата тема е историјата на Македонија, поточно македонската народноослободителна борба во илинденскиот период. Во нив, текстовите на „Македонка“ главно се осврнуваат на илинденскиот период, на учеството на жената во илинденскиот период, како и на Гоце Делчев, кој, пак, е претставен како главен симбол на борбата на Македонците против Османлиската Империја и идеализиран на ниво на народен водач. Покрај народноослободителната борба од илинденскиот период, текстовите на „Македонка“ посветуваат особено внимание на историјата на НОБ, поточно на борбата против фашизмот. Во случајот со антифашистичката борба, „Македонка“, како и други гласила од тој период, има улога да ја пишува историјата на НОБ и на тој начин да го чува сеќавањето на борбата и жртвите кои припадниците на партизанското движење и КПМ ги дале за создавањето на македонската држава. Инструментализацијата на текстовите за политички потреби на новиот режим се прави и преку градењето на претставите и улогите кои соседните држави ја имале во историјата на Македонија. Така, во контекст на илинденскиот период, на НОБ, но и на периодот на Информбировската резолуција против социјалистичка Југославија (Федеративна Народна Република Југославија) во текстовите се споменува и за улогата на соседните држави (Бугарија и Грција). Трета тема се однесува на идеолошката борба на комунистите и правата на жените. Поточно, на Октомвриската револуција и меѓународната борба на жените за рамноправност и празнувањето на 8 Март.

Авторите на комеморативните текстови и текстовите во кои се раскажува минатото се главно мажи. Станува збор за писатели и книжевници, но и историчари. Помеѓу нив ги наоѓаме Ангел Динев, публицист и историчар припадник на македонското револуционерно и партизанско движење, првите директори на Институтот за национална историја основан во 1947 година, Митко Зафиров(ски) и Ѓорѓи Абаџиев, но и високи членови на Комунистичката партија на Македонија, како на пример Благоја Поповски. Несомнено, како и во случајот со активностите на АФЖ што зависеле од инструкциите што биле давани од Комунистичката партија и од Народниот фронт раководени од мажи, така и текстовите во списание што имало цел еманципација на жените и давање место на женскиот глас во општеството се пишувани главно од мажи. Така, оние што во своите раце ќе земат печатен примерок или кои преку електронски уред ќе ја читаат „Македонка“ не треба да ги чуди користењето изрази како „браќата од Пиринска Македонија“ или, пак, „браќата во Егејска Македонија“, кои се користат во контекст на информирање на читател(к)ите на „Македонка“ за положбата на Македонците и Македонките во соседните држави во текот на Граѓанската војна во Грција и во Бугарија по изгласувањето на информбировската резолуција.[2] Ретки се текстовите напишани и потпишани од жени. Оние што не се потпишани, всушност, се текстови на уредништвото на списанието, а тоа биле Веселинка Малинска, Вера Николова и Благојка Демниева.

2 *Пет години на нашата република*, год. 5, бр. 56, (1949), стр. 2. Користењето на изразите „браќата во Пиринска Македонија“ и „браќата од Егејска Македонија“ е авторски текст на редакцијата чиј главен уредник на овој број е Вера Николова.

1. Историјата на подалечното минато

Малку се на број темите за подалечното минато. Пред сè, тие имаат информативен и едукативен карактер. Како, на пример, текстот насловен „Од минатото на Скопје“, кој, како што сугерира насловот, се однесува на историјата на градот Скопје. Станува збор за многу краток осврт на историјата од антиката до средината на 20 век.[3] Како резултат на идеолошката поврзаност на социјалистичка Југославија и улогата и угледот што Советскиот Сојуз на Социјалистичките Републики (СССР) ја имал кај македонските и југословенските комунисти во „Македонка“ е објавен текст по повод 800 години од основањето на Москва. Во овој краток текст на половина страница дадени се главните историски настани во историјата на градот од неговото прво споменување во историските извори до прогласувањето на главен град на СССР.[4] Сличен текст од информативен карактер е објавен за значењето на терминот *Партизан*, при што се објаснува појавата на терминот, неговото значење и се нудат примери од античкиот, средновековниот и модерниот период од минатото. Сепак, за разлика од текстот за минатото на Скопје и Москва, овој текст е на идеолошка линија на југословенскиот социјалистички режим што се воспоставувал во тој период и кој имал потреба од легитимизација во општеството. Поаѓајќи од ова разбирање, но и од значењето на југословенското партизанско движење во антифашистичката борба во Европа во овој текст најголемо внимание е посветено на југословенските партизани што е посочено како најзначајно во Европа за кои се вели дека:

3 А. Урошевиќ, „Од минатото на Скопје“, год. 6, бр. 70-71, (септември-октомври 1950), стр. 8-9.

4 *800 години на Москва*, год. 4, бр. 35, (септември 1947), стр. 11.

„...тргнувајќи по примерот на нашите партизани, почнаа патриотите на другите поробени европски земји да се борат против Германија“.[5]

Исто така, текстовите за Скопје и Москва не содржат ниту идеолошки или политички формулации за одредени историски периоди и политички формации (држави, кралства или империи). Овој пример е редок исклучок од практиката на пишување текстови во „Македонка“, но и општо во пишувањето на историјата во повоениот период што е под силно марксистичко влијание и разбирање на минатото.

Сепак, во „Македонка“ постојат идеолошки обременети текстови за подалечното минато. Тие се објавени по повод одреден празник или настан преку кои „Македонка“ одигрува улога во одбележувањето на значајните датуми за историјата на Македонија и македонскиот народ, но и за револуцијата и воспоставувањето на социјалистичката власт. Наративите во овие текстови се приспособени на идеологијата и контекстот на времето. Таков пример наоѓаме во текстот насловен „Првите славјански просветители“, кој се однесува на словенските просветители Св. Кирил и Методиј. Текстот е објавен по повод 24 Мај, денот на Св. Кирил и Методиј, и 3 мај, денот кога во 1945 година федералната влада на Македонија ја донела одлуката за македонска азбука. Покрај селективно дадените информации за животот и дејноста на Св. Кирил и Методиј, нивната историска улога е доведена во контекст на антифашистичката борба во Втората светска војна. Имено, станува збор за месец и година кога нацистичка Германија капитулирала, а целиот број е посветен на овој настан и победата над фашизмот во Европа:

„...полека и напоредно се развиваа првите почетоци на литературно творчество кај славјанските народи, што се поцврст ја сврзујат славјанската културна општност. Сето това никнуеше на здравата основа, поставена од светите бракја Кирил и Методи...

5 *Партизан*, год. 1, бр. 2, (декември 1944), стр. 28.

...Победата над фашиска Германија значи спас на културата и животниот опстанак, на прво место, на славјанските народи, зашто во крвавиот план на хитлеристите беше да го истребат славјанството...

...со тоа тие [словените] ја запазија и својата култура, што во основата и лежи делото на Кирил и Методи, и си откриј нови перспективи за буен развој на општославјанската култура..."[6]

6 Блажо Конески, „Првите славјански просветители", год. 2, бр. 7, (мај 1945), стр. 4.

2. Историјата на илинденскиот период

Многу повеќе историски содржини наоѓаме за втората тема, поточно за илинденскиот период. Илинден и главните личности од овој период (Гоце Делчев, Јане Сандански и други) секогаш се споменуваат во контекст на НОБ и служат за легитимизација на НОБ и градење континуитет во борбата на македонскиот народ за своја држава. Уште на почетокот од постоењето на „Македонка“ во 1945 година, уредувачката политика одлучува во еден текст насловен „Илинден 1903 = 1944“ да се објават содржината на манифестот на Илинден и АСНОМ.[7] Станува збор за манифестот на Крушевската република од драмскиот текст *Илинден* од 1923 година, чиј автор е Никола Киров Мајски. Овој прилог не содржи коментар, туку само паралелно претставување на текстовите на двата манифеста.

Првиот авторски текст посветен на историјата на Илинденскиот период е објавен следната година во мај кога се одбележувала годишнината од смртта на Гоце Делчев. Смртта на Гоце Делчев и неговата борба се споредени во контекст на НОБ и создавањето на социјалистичка Југославија – Федеративна Народна Република Југославија:

> „...македонскиот народ во народна република Македонија не е можел да се одолжи подобро на Гоце, Сандански и др. борци за слободата на македонскиот народ од тоа што доследно и решително е водил борбата за слободата на македонскиот народ, не е можел да се подобро одолжи од создавањето на Народна Република Македонија во Федеративна Народна Република Југославија. Поубав паметник на големите синови на нашиот народ не ке можиме да им подигнеме.

7 *Илинден 1903-1944*, год. 2, бр. 8-9, (јуни-јули 1945), стр. 8-9.

...така он [македонскиот народ] веруе да под неговото [Јосип Броз Тито] раководство во братската заедница со југословенските народи ќе го оствари идеалот на Гоце, Сандански и сите наши борци...“[8]

Пренос на телните остатоци на

Гоце Делчев

во слободна Македонија

На 11 октомври-денот на народото востание - остатоците на телото на великиот син на Македонија - Гоце Делчев се сложени за век во земја во која тој расна, живееше и за која го даде свој скап живот.

Не случајно денот на погребението се паѓа во ден на големиот - општонароден празник, денот на кој пред пет години македонскиот народ стана одлучно во борба за да си ја конечно извојуе слободата. 11 октомври 1941 год. ги реализира идеалите на Гоце Делчев, кои тој работеше несебично и постојано за општо народно востание во Македонија кое да се повржи со прогресивните сили на други братски народи.

Илинденската организација во Бугарија, која до сега ги чуваше коските на Гоце Делчев, ги предаде на нашата Народна Република Македонија. На 6 октомври, коските на големиот револуционер без предавени на делегацијата на нашата народна влада.

Саркофагот со моштите пренина низ Пиринска Македонија испраќан од целиот народ со длабоко почитание, за да биде пренесен во слободната земја и сарнен во Скопје во дворот на црквата Св. Спас.

По тој случај се откри во паркот паметник на Гоце Делчев, виден спомен и признание на маке донскиот народ кон својот велик правборец и најсветлата фигура во миналото.

Текстовите за Гоце Делчев по повод годишнината од неговата смрт продолжуваат да се објавуваат и во следните броеви. Во 1946 година објавен е текст за Гоце Делчев и по повод пренесувањето на неговите мошти од Софија во Скопје во октомври истата година. Врската помеѓу борбата и идеалот на Гоце Делчев и НОБ останува главна порака што овие текстови целат да ја испратат до нејзините читатели и особено читателки. Притоа, во зависност од политичкиот контекст, текстовите содржат пораки што се одраз на тогашните политички одлуки и планови на КПЈ. На пример, петгодишниот план за развој на Југославија:

„Денеска кога си спомнуеме за Гоце, Сандански и други борци со чисто срце и со гордост можеме да кажеме, дека нашиот народ само по патот на братска дружба на нашите народи и планска изградба на нашата земја се одолжуе и ќе се одолжуе и понатака на великиот Гоце“.[9]

8 Благој Поповски, „Гоце Делчев“, год. 3, бр. 19, (мај 1946), стр. 13.

9 *Пренос на телните остатоци на Гоце Делчев во слободна Македонија*, год. 3, бр. 24, (октомври 1946), стр. 2.

Истите пораки ги среќаваме и во други броеви каде што повторно по неговата важност Илинден од 1903 година се изедначува со Илинден од 1944 година, кога е одржано Првото заседание на АСНОМ во манастирот „Св. Прохор Пчински“, а историјата и настаните од минатото, како што пренесува „Македонка“, служат за легитимизација на новата власт во Македонија и на социјалистичка Југославија, која преку борбата на „работничката класа на Македонија“ во лицето на Комунистичката партија на Македонија како нова сила го остварила „братството и единството на народите на Македонија и Југославија“:

> „...Македонскиот народ прославуејќи го денеска Илинден, се ветува дека братсвото и единството на народите на Југославија, федеративното уредуење на Југославија ке го чува како зеница во окото, оти знај да единството на ова и ваква Југославија – Титова Југославија е гарантира слободата на македонскиот народ“.[10]

Овие пораки и инструментализирање на историјата треба да се толкуваат во општествено-политичкиот контекст на првите повоени години. Покрај декларираните ставови и политика на континуитет на борбата на македонските комунисти со онаа на илинденците, новата власт се соочува и со политичка опозиција претставена како ВМРО или Ванчо Михајлов (михајловисти), која се спротивставувала на идејата за Македонија во рамките на Југославија и ја обвинувала новата власт за „србизација“ на Македонија. Презентираните примери ја покажуваат важноста на Илинден во реториката на новиот режим. Исто така, треба да се спомене дека некои студии за Илинден и градењето на наративите за илинденскиот период по војната (Brown, 2003) споменуваат за 1948 година како важен момент за раководството на социјалистичка Југославија и Македонија да ги поврзат двата Илиндена поради стравување на бугарска инфилтрација по раскинот во односите помеѓу Тито и Сталин.

10 Вера Николова, „Илинден“, год. 3, бр. 21-22, (јули-август 1946), стр. 17.

Сепак, овие, но и други примери надвор од „Македонка“, укажуваат дека овој пристап е присутен уште на почетокот во создавањето на партизанското движење и социјалистичка Македонија во години кога тие граделе и имале добри односи со нивните идеолошки сојузници од Татковинскиот фронт (*Отечествен фронт*) во Бугарија. Меѓутоа, она на што политиката и Информбировската резолуција директно ќе влијае на уредувачката политика на „Македонка“ е промена во реториката за улогата и карактерот што Бугарија го имала во историјата на Македонија.

Токму овие промени се втор важен момент во овие текстови што се однесуваат на илинденскиот период. Поточно, промени во термините и квалификациите што се користат во дефинирањето на одредени држави и/или во текот на илинденскиот период, но, како што ќе покажам, и во текот на НОБ. Поаѓајќи од марксистичката идеологија и разбирањето на минатото низ оваа идеолошка призма, но и тогашното разбирање за историјата, османлиското присуство и власт на Балканот често се нарекува „турско ропство“, а политиките на соседните држави како „големобугарски“ или „големосрпски“ завојувачи. Така, на пример, во првите години по војната сè до крајот на 1946 година за Бугарија во текстовите се користат следниве термини: „големобугарски завоеватели“, „великобугарски империјализам“ и слично. Во следниот период до појавата на Информбировската резолуција овие термини исчезнуваат од содржините на „Македонка“. Притоа, тоа не е само случај во текстовите посветени на минатото туку и во оние што се однесуваат на политичките настани од тој период. Во овој период, во текстовите за минатото се истакнува социјалниот аспект на борбата на Гоце Делчев и илинденците, која, според авторите, била насочена против „агите и чорбацииите“ и против „деспотизмот“.[11] Термините како што е „великобугарски поробувачи“ и слично повторно се појавуваат по 1948 година, поточно по изгласувањето на Информбировската резолуција и влошувањето на односите помеѓу

11 *Гоце Делчев*, год. 4, бр. 30-31, (април-мај 1947), стр. 17.

Југославија и земјите од Источниот блок. Во однос на другите соседи, Србија и Грција, исто така среќаваме слични термини, „великосрпски“ или „великогрчки“ империјализам и/или политика. Притоа, за Грција овие термини се речиси постојано присутни во содржините на „Македонка“ што се однесуваат на политичките настани од тој период. Причините за ова треба да се бараат во Граѓанската војна во Грција и односот на Грција кон македонското население, но и поради идеолошките разлики во уредувањето на двете држави.

Трет важен момент во однос на илинденскиот период е она што претставува главна цел на списанието и кое се посочува во претходните истражувања на „Македонка“, а се поклопува и со пристапот на градење континуитет помеѓу двата Илиндена. Станува збор за еманципаторската улога на „Македонка“ и давањето место на жените во историјата. Во контекст на ова истражување, но и на претходните, треба да се спомене дека за учеството на жените во Илинден се пишувало и пред појавата на „Македонка“, но во сосема друг општествено-политички контекст од овој кога излегува „Македонка“ Станува збор за списанијата „Илустрација Илинден“, „Луч“ и „Смена“ (Хаџиевска, 2021).[12] Примерот со Сребра споменат на почетокот од овој текст е еден од многуте што биле дел од политиката на политичка еманципација и издигнување на жената и нејзино активно учество во политичките процеси и која, како што воочува една од главните истражувачки на „Архиви на невидливите 2.0“, Ивана Хаџиевска, жената „станала дел од историјата“, а текстовите за Сребра и другите комитки од илинденскиот период и борки од НОБ треба да бидат потврда за нејзиното учество во „народната социјалистичка револуција“, која во 1944 година резултирала со создавањето на македонската република. Исто така, во анализата на политичкиот аспект, Хаџиевска добро воочува дека

12 Станува збор за списанија што имале различна идеолошка цел. Според Ивана Хаџиевска, појавувањето на жените во „Илустрација Илинден“ е поврзано со нивно препознавање како дел од блиското колективно минато со цел да го користат за мобилизација и кохезија на членовите на нивната група составена главно од мажи. Додека во „Луч“ и „Смена“ жените се споменуваат повеќе во контекст на актуелните модернизациски процеси во кралството Југославија.

во уредувачката политика на „Македонка“ жените се дел и од политиките на сеќавање и градењето на новиот македонски етнонационален историски наратив што, меѓу другото, правел континуитет помеѓу илинденскиот период и НОБ (Хаџиевска, 2022), што се гледа од примерите што се дадени во овој прилог за „Македонка“. Текстовите што го третираат ова прашање ги опишуваат активностите и улогите кои жените, мајки, комитки, борки ги имале во текот на илинденскиот период и во текот на НОБ. Во овие текстови жените се активно вклучени во борбите и во помагањето на четите:

> „Македонската револуционерна организација, како сенародна организација, не се базираше само на мажите од селото и градот, во неа активно учествуваа уште од почетокот на создавањето на организацијата и жените. Жените играа голема улога во востанието, било со својата уголемена полска работа, каде го заместуваа и својот другар, било како курир, која работа ја вршеа многу поуспешно од мажите, или пак во својата грижа за востаниците, како добри јатачки, или како активни соучеснички во востанието, како организатори на востанието или пак како добри и храбри четнички“.[13]

13 Љ. Левкова, „Жените во македонското национално-ослободително движење во пред Илинденското востание“, год. 5, бр. 45, (мај 1948), стр. 3.

Друг сличен пример читаме во текстот насловен „Жените во Илинденската епопеја“ од Ангел Динев. Во овој текст споменати се десетина жени учеснички во борбите против османлиската власт во периодот пред и после Илинденското востание. Како и во другите погоре посочени примери, текстот на крајот ја поврзува борбата од илинденскиот период со онаа во Втората светска војна:

> „Сите овие карактерни црти на Македонката во ослободителната борба против Турците се покажа и во борбата против фашистите и новите поробувачи на Македонија – великобугарите, против кои нашите мајки и к’ерки се бореа и умираа за слободата што ние денеска ја имаме во Народна Република Македонија во составот на Федеративна Народна Република Југославија“.[14]

Овој нов пристап е присутен насекаде во општеството и политиките на КПМ во однос на местото на жената во новото општество што тие почнале да го градат и да го развиваат. Во досието на илинденските пензии што новата власт ги доделувала на учесниците во илинденскиот период, жените кои поднесувале барање наведувале дека биле составен дел од борбата и активностите на револуционерната организација и како курирки, јатачки, приготвување храна и слично. Примерот на Пашка или Параскева Костова Бојаџиева-Лапе најдобро ја покажува оваа нова политика и промена. Имено, таа во барањето за илинденска пензија што го испратила до бугарските власти во 1943 година како причина да добие пензија единствено наведува дека била сопруга на илинденец за разлика од барањето за илинденска пензија што го доставила до македонските власти во 1948 година, каде што навела дека во илинденскиот период таа самата помагала на комитите, готвејќи, перејќи алишта и носење писма (Македоно-одрински свидетелства, 2022, 331-332; Илинденски сведоштва, 2016, 600).

14 Ангел Динев, „Жените во Илинденската епопеја“, год. 7, бр. 69, (мај 1950), стр. 1-2.

3. Историјата на Народноослободителната борба (1941-1945)

Во текстовите за НОБ среќаваме слични или исти пристапи и примери во реториката како за илинденскиот период. Меѓу овие примери се и промените во користењето на термините кон соседите и особено кон Бугарија што се особено забележливи и во текстовите за историјата на НОБ, особено во текстовите што се однесуваат на политичките настани и говори на Јосип Броз Тито или Лазар Колишевски во кои се споменува минатото и борбата на илинденците и партизаните, а „Македонка“ и другите списанија и институции биле форуми каде што книжевници, историчари, учесници во НОБ ја пишувале историјата на Револуцијата, на КПЈ, КПМ и на НОБ. Покрај фокусот на жената и нејзината улога и придонес во НОБ, кој, како што покажува Мања Величковска во нејзиното истражување за женските ликови во книжевните прилози жената, најчесто се појавува во улога на „мајка, сопруга и теренска борка“ (Величковска, 2022, 191), во текстовите среќаваме описи на борби што партизанските единици ги воделе против бугарските, италијанските и германските војски, како и поединечни настани преку кои се чествувала жртвата на партизани прогласени за народни херои. Овие текстови повеќе можат да се најдат во првите години од излегувањето на „Македонка“. Карактерот на описот на партизанските борби и жртвите кои ги дале тие во борбите е херојски и содржи елементи на митски карактер. Во оваа фаза важен за споменување е текстот насловен „Се ближи 11 октомври најрешителниот ден за македонскиот народ“. Во овој текст се промовира толкувањето за минатото, поточно почетокот на востанието и улогата на тогашното раководство на покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија што ќе доминира во македонската национална историографија сè до 1990 година. Имено:

„Уште во првите денови на окупацијата, непријателот настојаваше да го оддели, изолуе македонскиот народ од другите југословенски народи. Това тој го направи и со другите народи, (Хрвати, Словенци и др.) но во Македонија најде специјално подготвен терен. Преку предателите на нашиот народ тој настојаваше да го убедуе народот дека неговата судба од секога била врзана за Бугарија, дека сме Бугари. Во тој табор лугје се најдоа дури и тие кој до тогај се тупаа во гради и увераваа дека се истински народни борци. И такви се најдоа на страната на окупаторот и се опитаа да го оделат со китајски зид македонскиот од другите словенски народи“.[15]

Овој текст во продолжение ги дава основните информации за развојот на македонското партизанско движење, а датумот 11 Октомври и почетокот на востанието се смета за клучен настан без кој не би постоел ниту 2 август 1944 година, кога се конституира македонската република во рамките на Југославија. Една година подоцна и по повод одбележувањето на 11 Октомври, „Македонка“ на првата страница објавува нов текст за овој настан. Како и во претходниот пример, така и сега се истакнува заедничката борба на македонскиот народ со другите југословенски народи и значењето на КПЈ, која, како што се вели во текстот:

„Решителната улога во ослободителната борба на нашиот народ ја одигра Комунистичката партија на Југославија, кој единствено имаше правилен став по националното прашање и зад која стоеја демократските маси на нашите народи“.[16]

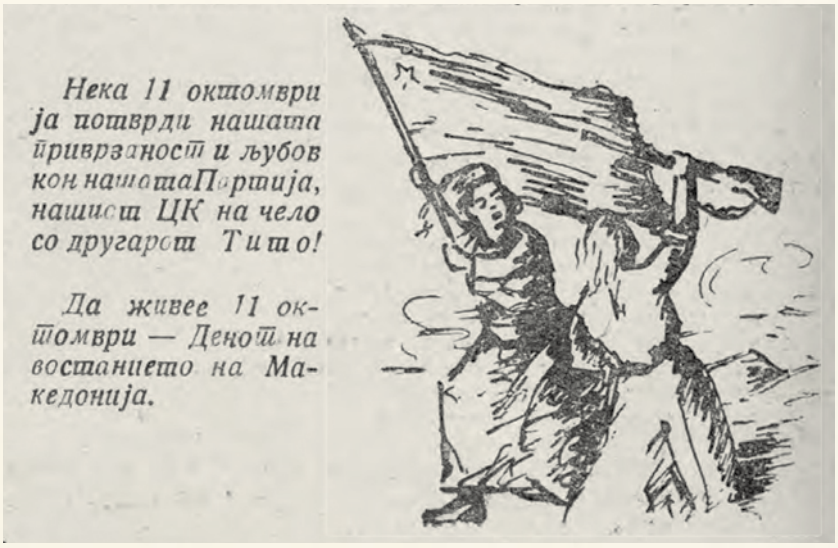
Уште еден пример што укажува на сличности во реториката помеѓу текстовите за Илинден и Гоце Делчев и НОБ е

15 *Се ближи 11 октомври најрешителниот ден на македонскиот народ*, год. 2, бр. 10-11, (август-септември 1945), стр. 4-5.

16 *11 октомври*, год. 3, бр. 24, (октомври 1946), стр. 1.

тоа што прославата и одбележувањето на 11 Октомври често се поврзува со тогашните политички предизвици и проблеми на социјалистичка Југославија:

> „...Македонскиот народ исто така будно пази на задкулисната игра на светската реакција предводена од Англо-американскиот блок, по прашањето на донесување на правилен и вечен мир. Тој заедно со останалите југословенски народи тражи од мировната конференција да Трст и Јулиска Крајина бидат слободни и се прикључат кон Југославија“.[17]

Следната година 11 Октомври е споменат во краток текст што потсетува на значењето на овој датум и неговата прослава во Републиката. Она што може да се забележи во последните три споменувања на овој празник е дека се избегнува споменувањето на Бугарија и нејзината политика во Втората светска војна и кон македонскиот народ. Местото и улогата на Бугарија како негативниот во историјата се враќа во текстовите за 11 Октомври дури по изгласувањето на Информбировската резолуција:

17 Ibidem.

„На 11 октомври кога нашиот народ ја чу првата осветничка пушка, 'слободата' облечена во германско или бугарско руво му се стори уште поцрна, потешка – неиздржлива".[18]

Новиот политички контекст резултира со нови пораки за значењето на 11 Октомври.

„Денеска ние повек'е од секој пат, к'е ги збиеме своите редови во изградбата на социјализмот во нашата земја и 11 октомври – нашиот голем празник к'е го дочекаме со нови работни победи. Тоа к'е биде како одговор на неоснователните обвинениј на Информбирото."[19]

Овие пораки ги среќаваме и во следните броеви и текстови посветени на 11 Октомври и историјата на овој значаен настан во создавањето на македонската република. Исто така, во текстовите и говорите што се однесуваат на Втората светска војна и се дадени во „Македонка" воочливо е екстензивното споменување и поврзување на Бугарија во негативен контекст. Така, по првата фаза што трае до почетокот на 1946 година се среќаваат термини или толкувања во кои Бугарија и нејзината политика во текот на Втората светска војна се дефинира како „бугарските фашисти", „големобугарските империјалисти", „буржоаски национализам", „антимарксисти", „великобугарски окупаторски апарат" и слично. Во период од година и пол, сè до 1948 година, овие термини полека исчезнуваат од содржината на „Македонка", за да се појават повторно по 1948 година и раскинот помеѓу Тито и Сталин. Се чини дека политиката на добри односи пред и кратко по склучувањето на Бледскиот договор во 1947 година влијаел на уредувачката политика во „Македонка" и именувањето и толкувањето на улогата што Бугарија ја играла во историјата на Македонија.

18 *11 октомври*, год. 5, бр. 46-47, (август-септември 1948), стр. 1.

19 Ibidem.

4. Историјата на комунистичкото движење и 8 Март

Последната, трета тема се однесува на комунистичкото движење (Октомвриската револуција) и меѓународното движење и борба за права на жените (8 Март) и пишувањето на женската историја. Како и во претходните теми, така и во оваа тема од минатото среќаваме сличности. Што се однесува до историјата на Октомвриската револуција, главната цел на содржините на „Македонка“ е комеморативно одбележување на тој настан што секоја година се одбележувал на 7 ноември. Притоа, во овие текстови се даваат причините за почетокот на револуцијата и главните настани. Она што е воочливо за овие текстови, а денес целосно отсутно од наративот за Октомвриската револуција, е истакнувањето на припадноста кон словенството во контекст на антифашистичката борба:

> „7 ноември е празник на словенските народи, кои покажаа да ние не сме гјубре по кое Хитлер гази, а да сме народи, кои имаат своја иднина, кои имаат свој пат, кои имаат и кои да ги води по тој пат.
>
> 7 ноември е празник на Југословенските народи, со ними празник на Македонскиот народ, кој за сето време на татковинската војна се бореше против фашистичката чума и на тој начин помогна на Црвената армија...“[20]

Овој вид описи во кои се глорификува Октомвриската револуција и историјата на комунистичкото движење е присутно и во другите текстови што биле објавувани секоја година во октомврискиот или ноемврискиот број на „Македонка“. Исто така, како што може да се прочита во последниот дел од горниот извадок

20 *28 годишнина*, год. 2, бр. 12-13, (октомври-ноември 1945), стр. 3.

во наративот, често се велича и Црвената армија. Овие описи се повторуваат и во следните текстови по повод годишнината на Октомвриската револуција.[21] Меѓутоа, со раскинот на односите помеѓу СССР и социјалистичка Југославија во содржините на „Македонка“ веќе нема место за Октомвриската револуција и Црвената армија, ниту, пак, за Сталин и советското политичко раководство. Нивното место се пополнува со текстови што ја осудуваат советската политика кон Југославија, но и повеќе текстови за Југословенската народна армија, која ја има улогата на чување на државата од нападите на СССР и неговите сојузници кои биле чести во тој период.[22] Последен текст за Октомвриската револуција е објавен во 1948 година на почетокот на Информбировската резолуција. Меѓутоа, овој текст многу се разликува од претходните. Недостигаат митските елементи во опишувањето на улогата на Црвената армија или, пак, за историските настани во текот на револуцијата. Фокусот е ставен на позитивната улога на марксизмот-ленинизмот и на братството на советските народи што им овозможило да ја совладаат фашистичка Германија. Веднаш по овој, следува текст во кој се зборува за братството на југословенските народи.[23]

Што се однесува до текстовите за историјата на 8 Март како ден кога се одбележува меѓународниот ден за економска, политичка и социјална рамноправност на жената, тие ја имаат истата улога и цел како оние за Октомвриската револуција, а тоа се комеморативни текстови во кои се укажува на придобивките од таа борба и значењето на 8 Март. Исто така, оваа тема е интересна во анализата на содржините на „Македонка“, бидејќи преку пишувањето за оваа историја се спроведувала еманципаторската политика на КПМ и АФЖ. Така, уште во првите броеви се објавуваат текстови со кои се одбележува овој ден. Притоа, во

21 *30 годишнина на Октомвриската Револуција*, год. 4, бр. 36-37, (октомври-ноември 1947), стр. 8.

22 Потпоручник Милица Чулафич, „Дваесет и втори декември – ден на југословенската армија“, год. 6, бр. 61, (1949), стр. 5-6.

23 *Пријателство на советските народи: по случај на 31 годишнината од Октомвриската социјалистичка револуција*, год. 5, бр. 48, (декември 1948), стр. 3.

текстовите среќаваме и историски податоци за првите обиди да се одбележи 8 Март, за положбата на жената пред 1944 година и ослободувањето на Македонија. Како и во претходните примери, заслугите за одбележувањето на 8 Март се припишуваат на првите борки за правата на жените Клара Цеткин и организациите што се бореле за овие права, но и на КПЈ и политичкото раководство на Југославија.[24] Во следните броеви текстовите за 8 Март се фокусираат на чинот на одбележување на празникот во разни градови, а во годините на Информбировската резолуција текстовите се поврзуваат и со предизвиците и борбата што жените од Југославија треба да ја водат во услови на „агресивната политика на Советскиот сојуз".[25]

24 *Прв 8 март во слобода*, год. 2, бр. 5-6. (март-април 1945), стр. 7; *Како настанал меѓународниот женски ден 8 март*, год. 2, бр. 5-6, (март-април 1945), стр. 24.

25 *Борба за праведен мир и готовност да се брани независноста на нашата земја, е осмомартовскиот завет на сите југословенски жени*, год. 7, бр. 76, (март 1951), стр. 1-2.

Заклучок

Прегледот на содржината на „Македонка“ и пристапот кон прашањата од минатото покажуваат две важни работи. Првата, дека женската приказна за историја во „Македонка“ не е имуна на политичките настани и процеси. Текстовите што се однесуваат на минатото, особено на политичката историја на македонскиот народ, се инструментализирани за идеолошка и политичка легитимизација на режимот во зависност од политичкиот контекст и општествено-економска состојба и потреба. Втората важна работа е еманципаторската улога, поточно пристап во пишувањето на историјата преку кој жената добива свое место во историјата. „Македонка“ е само еден од неколкуте форуми преку кои тогашниот режим ја спроведувал својата политика и градел нови претстави за минатото, поточно преку кој се пишувал новиот историски наратив.

Од анализата на содржините за минатото може уште да се заклучи дека овие текстови промовираат и мошне поделено гледање на минатото што е претставено низ призмата црно-бело. Притоа, национализмот што е толкуван низ призмата на марксизмот и кој често е критикуван во текстовите, истовремено можеме да го видиме силно присутен и во македонскиот етнонационален контекст и наратив за минатото. Ако во првите броеви доминира револуционерниот наратив на борбата против непријателот, Германија и Бугарија, кои се претставени како непријателски, во следните години овие претстави изоставуваат од содржините за минатото, за да се вратат повторно во информбировски контекст за Бугарија. На тој начин, текстовите промовираат националистички пристап во толкувањето на минатото и поттикнуваат поделби врз основа на идеолошка и етничка основа во зависност од политичката состојба и политика на раководството на КПЈ и КПМ. Ова „сојузништво“ на марксизмот и национализмот во историскиот наратив во

социјалистичка Македонија, но и во целиот Источен блок во Европа ќе биде присутен сè до крајот на осумдесеттите години од 20 век.

И покрај овие карактеристики на содржините на „Македонка“, неопходно е да се укаже на неоспорната улогата што ова списание ја има во промовирањето на погледите за минатото во кои има место и за жената. Се разбира, далеку од сериозен научен и методолошко изострен пристап, но доволен за да го деконструира исклучивиот машки пристап во пишувањето на минатото.

Македонка

Ана Ашталковска
Гајтаноска

РЕЛИГИСКИ ПЕРСПЕКТИВИ

„БЕЗ ФЕРЕЦЕ ВО НОВ ЖИВОТ“: стратегии за еманципација на „муслиманките“ низ страниците на „Македонка“

Вовед

Со создавањето на Народна Република Македонија се случуваат огромни позитивни промени во статусот на жените преку обезбедувањето на правна заштита на различни аспекти поврзани со нивната рамноправност. Антифашистичкиот фронт на жените (АФЖ), како најголема женска политичка организација, е предводник на промените што треба да се однесуваат на сите жени во социјалистичка Македонија, кои инаку во поширокиот југословенски контекст се сметаат меѓу *најзаостанатите*. Според тоа, АФЖ вложува големи напори најпрвин за воспитување на различните жени за нивните новостекнати права во услови на силно вкоренети традициски норми и начини на живот.

Во таков контекст особено е интересна една специфична група жени која во списанието „Македонка“ е најчесто идентификувана со терминот „муслиманки“. Оваа група е составена од жени од различни етнички заедници, кои се сепак соединети преку овој термин поради религиската припадност што ја споделуваат. Всушност, ваквиот пристап ја третира религиската припадност како најважниот маркер на идентитетот, но и како најголемата препрека за *ослободување на муслиманките*. Тоа овозможува еманципаторските стратегии за муслиманките да се разгледуваат низ призмата на ориенталистичкиот дискурс. Преку стратегиите за еманципација, тие треба да станат како *останатите жени*, со оглед на тоа што покажуваат најсилни отстапувања од претставата за *социјалистичката жена* што се создава тогаш.

Стратегиите што се користеле за еманципација на муслиманките, како што се описменување, политичко и културно *издигнување*, вклучување на пазарот на трудот итн., постојано се соочувале со тешкотии и не го достигнале очекуваниот успех. АФЖ и другите фронтовски организации се насочиле кон агитација за симнување на фереџето што се третира како основната практична пречка во остварувањето на сите други цели на еманципацијата на муслиманките. Фереџето како религиски означувач на муслиманките конечно било забрането со закон во 1951 година.

Списанието „Македонка“ е скапоцен извор преку кој се добива увид во активностите насочени кон еманципација на муслиманките кои потекнуваат „од горе“, односно од политичките центри на моќ. Истовремено, нарациите околу овие активности што се спроведуваат во контекст на силна агитација и пропаганда го откриваат статусот и третманот на муслиманките, како и стереотипните претстави за нив во првите години од постоењето на Н. Р. Македонија. Текстот ја следи линијата на Светлана Слапшак и не ја спори прогресивноста на стратегиите за еманципација на муслиманките, туку има намера да ги илустрира начините на кои тие повторно остануваат исклучени од процесот на носење одлуки. Жената муслиманка едноставно премина „од власта на својот татко, братот, мажот и оцата како симболички претставник на колективот и беше ставена под власта на државата и на нејзината идеологија, заедно со сите други жени“ (Слапшак, 2003).

1. За темата и контекстот

Во списанието „Македонка“ се издвојува една група жени на која АФЖ, другите фронтовски организации, партијата и државата очигледно имаат потреба да ѝ посветат посебно внимание. Оваа група е најчесто именувана со терминот *муслиманки*. Под овој термин првенствено се мисли на Турчинките и Албанките како најбројни етнички заедници кои го практикуваат исламот. Терминот *Торбеш(к)и*[1] се споменува само неколкупати. Како што е евидентно, групата на муслиманките вклучува различни жени во етничка и јазична смисла, а нивното обединување се должи на споделената религиска припадност. Наследството на системот милет[2] подразбира дека религијата, а не етничноста или јазикот, е клучен фактор за идентификација (Poulton, 2000, 46). Особено во случајот со муслиманите, исламот останува да биде најважната идентификациска ознака, додека различните јазични и етнички припадности во рамките на оваа група стануваат важни дури подоцна во историјата (за флуктуирачкиот идентитет кај различните заедници во групата муслимани во Македонија од југословенскиот период види кај Akan Ellis, 2003). Другиот термин во кој задолжително влегуваат муслиманките, односно Турчинките и Албанките, меѓу другите наброени заедници (Власи, Цигани[3], Евреи...) и всушност најмногу се однесува

1 *Торбеши* е популарен термин со кој се именува инаку исто така многубројна заедница на население со македонски јазик и исламска вероисповед. Низ времето овој термин ги менувал своите значења и во одредени околности може да се смета за навредлив.

2 Системот милет големата популација ја делел според религиската припадност и предизвикал да се појави значајна поделба според која муслиманите се повластен, привилегиран слој, а сите други се подложни на плаќање различни даноци на империјата според тоа што припаѓаат на категоријата *немуслимани*, односно *раја* (Арко, 2009, 191).

3 Термините со кои се именуваат различните етнички заедници се наведени во текстов онака како што се користат во списанието. Наместо терминте *Шиптарки, Циганки* и во одредена мера терминот *Торбешки* кои имаат навредливо значење денес, ги користиме терминте Албанки, Ромки и долгиот, но покоректен

на нив, е *национални малцинства*. Третиот клучен термин што е во тесна врска со муслиманките и е исто така во фокусот на ова истражување е *феречето* – покривало за лицето и телото кое било типично за нив и според тоа се третира како значаен религиски симбол и како асоцијација за муслиманките.

Овие клучни зборови имаат значајно место во списанието „Македонка". Издвоени се 204 текста каде што се споменуваат *муслиманките*, *националните малцинства* (Турчинките и Албанките) и *феречето*, некаде споменати попатно, а некаде директно во контекст на еманципацијата на жените и стратегиите за нивно интегрирање во *новото* социјалистичко општество.

Списанието „Македонка" е главен извор на истражувањето, така што и временската рамка на истражувањето се однесува на периодот во кој се објавува – 83 броја од 1944 до 1952 година. Тоа е период на радикални општествени промени, особено кога станува збор за статусот на жените во Македонија. Особено интензивни се првите години од имплементирањето на социјалистичките политики за еманципација на жените. Женските права првпат се озаконети преку Уставот и законите на СФРЈ, така што жените стануваат рамноправни економски, општествени и политички чинители во *новата* социјалистичка држава (Bonfiglioli, 2012).

Овие придобивки треба да се имплементираат во сосема специфични и комплексни услови. Мнозинството од населението се селани кои по традиција се ограничени во своите локални и регионални заедници во чии рамки се решаваат сите важни прашања; владеат патрилокалните принципи главно на традициски селски заедници според кои жените се ограничени во приватната сфера, а за мажите е резервирана јавната сфера на дејствување; преовладува неписменоста, екстензивното стопанство што обезбедува едвај услови за преживување; воените

термин – население со македонски јазик и исламска вероисповед.

услови дополнително ја усложнуваат егзистенцијата итн. Ситуацијата на теренот подразбира дека главно ќе треба да се почне од нула. Политичките околности претставуваат еднакво голем предизвик. Територијата на Македонија во првата половина на 20 век поминала низ бурни политички и воени премрежија кога одеднаш се појавува можноста за создавање посебна република. Нејзините мултиетнички, јазични, културни, религиски итн. обележја се добра подлога за тренирање на новите социјалистички идеали. Националното шаренило на ниво на целата Југославија било сериозен предизвик, така што и *другарот* Тито во еден свој говор нагласува дека не е лесно да се постигне грандиозното дело на создавање на братството и единството во вакви околности: „Полесно оди таму каде што е една националност, бидејќи нема национално прашање".[4] Македонскиот контекст е особено специфичен и од критичарите е прогласен за „едно од слабите места" на Југославија по прашањето на националните малцинства.[5]Секако, пропагандните текстови во „Македонка" го демантираат тоа, а сепак овие карактеристики на Н. Р. Македонија ја сместуваат меѓу *најзаостанатите* републики во ФНРЈ, заедно со другите југословенски републики што најдолго останале под власта и влијанието на Османлиското Царство. Муслиманите на овие простори во првата половина на 20 век доживеале радикална статусна промена. Нивната повластена општествена позиција како следбеници на исламската религија според системот милет во рамките на Османлиското Царство се претвора во својата спротивност. Со слабеењето и повлекувањето на Царството во новите политички околности тие стануваат симбол на *назадност* и *заостанатост*. Таа суштинска промена во себепоимањето, но и во третманот на муслиманите – сега како загрозени малцинства, придонела тие дополнително да се ограничат или да се затворат во рамките

4 Од говорот на другарот Тито на величествениот митинг во Скопје, год. 5, бр. 57 (1949), стр. 5.

5 Од говорот на другарот Лазо Колишевски одржан на III-от конгрес на Народниот фронт на Југославија, год. 5, бр. 53-54 (1949), стр. 5.

на сопствените семејни, локални и регионални заедници или, пак, да се отселуваат (за отселувањето види кај Akan Ellis, 2003, 41-63; Светиева, 2009, 38-68). Муслиманите во новосоздадените национални држави на Балканот во првата половина на 20 век се третираат како непосакуван остаток на долговековното *турско ропство* (за историјата на создавањето на овој статус види повеќе кај Greble, 2021). Босна и Херцеговина, Косово и Метохија и Македонија во кралството Југославија во меѓувоениот период биле третирани како најнеразвиените и *најзаостанатите* региони од страна на српските, хрватските и словенечките елити поради ширењето на исламот на овие простори. Ориенталистичките концепции за исламот во голема мера биле прифатени и од комунистичките елити (Bonfiglioli, 2012) и тоа е евидентно во текстовите на „Македонка“ што се однесуваат на муслиманките.

Во периодот по 1953 година од Југославија емигрирале 187.000 муслимани во Турција, што е втора најголема бројка на емигранти по Бугарија. Различни причини ги натерале муслиманите да се иселуваат во овој период. Најпрвин, економските загуби за време на национализацијата на имотот во првите години по ослободувањето. Многу муслимани веќе изгубиле голем дел од својата земја за време на аграрните реформи во кралството Југославија. За многумина комунизмот не бил привлечен од религиска перспектива: затворање на исламски школи, гонење на исламските водачи кои не ги следеле наредбите на власта, лошиот однос на полицијата кон селаните и како последната капка што ја прелева чашата – забраната за носење зар и фереџе (Akan Ellis, 2003, 50, 51, 54). Всушност, секуларизмот никогаш не бил религиски неутрален. Конструкциите за сите аспекти од животот на луѓето сепак се развивале во еден специфичен христијански контекст. Дури и за време на атеистичкиот период во социјализмот за исламот постоеле поинакви стандарди и тој се сметал за фундаментално различна религија (Greble, 2021, 258).

2. АФЖ и списанието „Македонка" – градење единство меѓу различностите

> „Каква промена, чудна и голема е станала само кај македонската селанка, таја која што беше најзаостанала, најпоробена."[6]

Овој цитат е издвоен поради интензитетот со кој ја изразува општествената промена што почнува на крајот на Втората светска војна. Радикалните општествени промени, особено во статусот на жените, веројатно им изгледале така, како чудни и големи, особено на оние жени кои во „Македонка" се идентификувани како *најзаостанати* – селанките и муслиманките. Токму за овие жени АФЖ треба да вложи поголеми напори во нивното воспитување за начините на кои можат да ги ползуваат своите новостекнати права (поподробно за политичката субјективизација преку АФЖ и „Македонка" види кај Димитров во овој зборник).

Една од најважните задачи на АФЖ, која е така промовирана во првите броеви на списанието, е да се развие и да се зајакне единството меѓу сите жени во Македонија. Тоа подразбира дека единството треба да се создаде и да се одржува помеѓу многу различни групи жени: големо мнозинство селанки, работнички, интелектуалки, домаќинки, но и политички индоктринирани, како и религиски и етнички различни. Важен соединувачки фактор е тие да бидат „родољупки".[7]

6 Нашиот пат, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 2.

7 Да го зајакниме Антифашискиот фронт на жените во Македонија, год. 1, бр. (ноември 1944), стр. 9.

И покрај големиот оптимизам и ентузијазам за извршување на оваа важна задача, создавањето и одржувањето на братството и единството сепак бара подолгорочна и планска работа со оглед на тоа што жените од Македонија, особено муслиманките, воопшто не биле вклучени во политичкиот живот сè до 1941 година. Поголемиот дел од жените од Македонија сепак не учествувале во борбата. Поради тоа, потребно е масовно оспособување на жените за да можат да ги разберат политичките околности, но и да можат активно да се вклучат во политичкиот живот на татковината.[8]

Првичниот ентузијазам уште на почетокот се соочува со тешкотии што активистките на АФЖ ги доживуваат на теренот во работата со муслиманките, па така речиси во секој текст до последниот број што се однесува на активностите на АФЖ се идентификува потребата од поголемо ангажирање на муслиманките, поголемо вклучување во редовите на АФЖ и поинтензивна работа на нивното политичко и културно-просветно *издигнување*.[9]

Тешкотиите во пристапот кон муслиманките во понатамошните броеви на списанието се редовно истакнувани како веќе идентификуван сериозен проблем во текстовите што се однесуваат на успесите и слабостите на работата на АФЖ. Самокритичните осврти од овој тип за работата на организацијата се многу информативни кога ќе се споредат со текстовите што имаат сосема спротивни нарации и кои нудат претерано оптимистички пораки за активирањето на муслиманките во социјалистичка Македонија.

Преку овој судир на идеалите и реалноста изразен во текстовите на „Македонка“ понатаму ќе ги разгледаме стратегиите за еманципација на муслиманките.

---

8 Веселинка Малинска, Пазењето на братството и единството на нашите народи тражи од нас поголемо политичко просветување, год. 2, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр. 2.

9 Прв 8 Март во слобода, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945) стр. 7; Пред првиот конгрес на АФЖ за Македонија, год. 3, бр. 19 (мај 1946), стр. 7.

2.1. Политичко *издигнување*

Политичкото *издигнување* како носечка цел е многу тесно испреплетено со сите други стратегии за еманципирање на жената, најмногу можеби со описменувањето и културно-просветното *издигнување*, а понатаму и со економската независност (види повеќе кај Хаџиевска, 2022).

Во текстовите во „Македонка“ што се однесуваат на политичкото *издигнување* на муслиманките е очигледна истата подвоеност на пораките. Од една страна, според политиката на списанието важно е да се создаде слика за муслиманките кои се активни, „разбудени“, се интересираат за различни работи, сакаат да учат и да учествуваат во јавниот живот.[10] Од друга страна, реалните тешкотии со кои се соочуваат активистките на АФЖ во пристапот и работата со муслиманките укажуваат на тоа дека овие идеализирани претстави можат да важат само за ограничен број муслиманки[11], додека мнозинството меѓу нив е затечено на повеќе начини од масовната мобилизација за „активизирање“.

Текстовите од првата група служат за промоција на политичките капацитети и за политичката свест што веќе се развива кај муслиманките во новите околности.[12] Низ страниците на „Македонка“ има многубројни известувања што ги одразуваат тие намери: муслиманките ги посетуваат болните војници и се грижат за војската[13]; манифестираат општествена одговорност што е важна поента во контекст на нивното политичко *издигну-*

10 Кефсер Шукри, Македонската муслиманка се разбудуе, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 20.

11 „Това не се односи до оние муслиманки кои денеска учествуват активно во АФЖ како активисти или блокови секретарки итн. Тука се работи за масово подиганје на муслиманската жена“, Л. С., Првиот конгрес на антифашискиот фронт на жените од Југославија, год. 2, бр. 8-9 (јуни-јули 1945), стр. 4.

12 Кефсер Шукри, Македонската муслиманка се разбудуе, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 20.

13 Муслиманските жени од Кочани ги посетија болните војници, год. 3, бр. 15-16 (јануари-февруари 1946), стр. 16; Марија Матеска, Во село Србиново-гостиварско формиран е одбор на АФЖ од Албанки, год. 3, бр. 19 (мај 1946), стр. 6.

вање[14]; во вестите редовно се споменуваат муслиманките како учеснички во различни натпреварувања (осмомартовски, првомајски натпреварувања), како и нивното учество на митинзи организирани по различни поводи[15]; муслиманките ја сфаќаат неопходноста од доброволната несебична работа и се солидаризираат со македонските жени во заедничка изградба на државата[16] итн.

Најмасовната манифестација на политичкото *издигнување* се содржи во многубројните текстови што се однесуваат на различните изборни процеси и учеството на муслиманките. Новостекнатото право на глас на жените е исклучително важна пресвртница во однос на нивниот статус, особено кога ќе се земе предвид традицискиот контекст во кој живеат муслиманките ограничени на приватната сфера без учество во јавниот живот. Тоа убаво го илустрира еден цитат на муслиманка, која на изборите за народни одбори изјавила дека овој пресврт го доживува како сон: „Ја право да ви кажам, уште све ова ми е како сон. Ама се повеке верујам дека е вистина“.[17]

Многубројните извештаи од гласачките места низ републиката отсликуваат напорна работа, огромна мобилизација, очигледно успешна регрутација, агитација и „пропагандно-разјаснителна работа“ на АФЖ меѓу муслиманките на теренот, така што и „Арнаутките од најотдалечените села излегоа да гласат“.[18] Се свикуваат редовни конференции на кои активистките на АФЖ на жените им зборуваат за народно-ослободителната борба, за дадените жртви, за стекнатата слобода, за Тито, за

14 Од активноста на нашите жени, год. 3, бр. 26 (декември 1946), стр. 7.

15 Прославата на 8 март во нашите градои и села, год. 4, бр. 29 (март 1947), стр. 10.

16 Вера Поповска, Активноста на нашите организации, год. 3, бр. 20 (јуни 1946), стр. 4; Од активноста на АФЖ, год. 3, бр. 24 (октомври 1946), стр. 4; Љ. Апостолов, Градиме нов живот, год. 5, бр. 42 (април 1948), стр. 3; Со какви резултати жените од Гостивар и околијата го дочекуат празникот 1 мај, год. 5, бр. 42 (април 1948), стр. 8; Кратки вести, год. 5, бр. 42 (април 1948), стр. 9.

17 Рада Галева, „Нека е срећно и за многу години!“, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 3.

18 Ленче Јованова, Првите слободни избори во Македонија, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 1-2.

рамноправноста на сите народи.[19] Ваквите средби со муслиманките биле особено чести пред изборите. На овие конференции на жените им се објаснувала процедурата на гласање, но исто така тие практично биле обучувани како и за кого да гласаат.[20]

Гласањето на муслиманките барало посебна организација. Заради практиката на покривање со фереџе, заради нивното ограничено движење на јавни места, за нив требало да се обезбедат посебни женски гласачки места. Во други ситуации се организирало посебно време за гласање на муслиманките и во тој термин гласачкото место било резервирано само за нив. Текстовите во „Македонка“ известуваат дека муслиманките доаѓаат масовно во групи на избори, чекаат ред уште пред отворањето на гласачкото место и така манифестираат голем ентузијазам за да го искористат своето новостекнато право на глас. И овие текстови што, во суштината, треба да имаат информативен карактер – извештаи од спроведените гласања на раз-

19 Фемија Асанова, „Пак дојди да не научиш нешто...“, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 12; Ружа Лешоска, Низ нашата татковина, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 18; Јорданка Граоркова, Низ нашата татковина, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 18.

20 Васка Костова, 11 Ноември наш најголем празник, Како минаа изборите, дописи, бр. 14 (декември 1945), стр. 10.

лични места низ Македонија сепак изобилуваат со сугестивни пораки за правилниот избор на муслиманките и за нивната развиена политичка свест. Речиси сите текстови што се однесуваат на гласањето на муслиманките го вклучуваат и контекстот на братството и единството, идеалот што веќе се постигнува со големо вклучување на муслиманките и со нивниот правилен избор.[21]

Исклучително високите проценти на излезеност на гласачките муслиманки и исто толку високи проценти на гласови за Народниот фронт се доказ за успешната и упорна политичка и културно-просветна работа на АФЖ меѓу Турчинките и Албанките. „Во самите избори жените излегоа до последна на гласање и 99% од нив гласаа за кандидатите на Народниот фронт“.[22]

Настрана од големиот успех на АФЖ за мобилизација на муслиманките на изборите, проблемот со нивното политичко *издигнување* останува значаен за АФЖ. Организацијата се труди да им пристапи преку различни форми на работа. За овие жени, кои се *најзаостанати* во политички поглед, треба да се

21 Главен одбор на АФЖ на Македонија, ПРОГЛАС на Главниот одбор на АФЖ на Македонија по повод изборите за народни одбори, год. 4, бр. 29 (декември 1947), стр. 1; Вера Ацева, Нашата жена ќе стори се да 1947 година биди година на поголеми постигенија во изградбата на нашата земја, год. 4, бр. 27 (јануари 1947), стр. 6.

22 Участието на жените во изборите за народните одбори, год. 4, бр. 30-31 (април-мај 1947), стр. 7; Ленче Јованова, Првите слободни избори во Македонија, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 1-2; Рада Галева, „Нека е срећно и за многу години!“, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 3; Б. Тодоровска, Изборите во Радовиш, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 4; Л. Ј., Болната Наджиде Абаз Ајдар ја повика комисијата дома како би можела и она да гласа, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 6; С. Вескова, Изборите во Кочани, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 4; Шукри Рамо, И туркинјата ке гласа, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 8; Ние ке гласаме за Тито... за Република, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 9-11.

бараат „најразнообразни и гипки форми“ на работа.[23] Опстојуваат констатациите дека АФЖ покажува слаби резултати во подигнување на идеолошко-политичкото ниво на жените и во оспособувањето на агитаторски кадар од малцинствата.[24] Тешкотиите во работата со малцинските жени остануваат како проблем до последниот број на „Македонка“, така што поголемиот дел од нив сè уште не се „активизирани“.[25]

2.2. Културно-просветно *издигнување* на муслиманките

> „...Најдобрата курсистка 30-годишната жена Ајше Риза почна да објаснуе: – Големи маки имавме. Однапред не знаевме околу нас што стануе. Се гради, викаат, нов живот. Добро, ама јас не можев да го разберам тоа. Сега век'е знам да читам и пишуам. (...) Се насмеа и продолжи – сега век'е знам што значи градењето на новиот живот: нов и убав кооперативен дом во селото со кооперација внатре, 'одаа' за конференции и многу други простории. Читањето многу ми помага.“[26]

Овој извадок од извештајот за селото Кременица и сличните на него објавени во „Македонка“ го потенцира значењето на културно-просветното *издигнување* за муслиманките и ја нагласува врската со нивното политичко *издигнување*. Тоа подразбира дека, за да можат да разберат што се случува околу нив (на пример, што е тоа кооперативен дом и зошто треба да работат на неговата изградба, што подразбира петгодишниот план

23 Од Резолуцијата на основните наредни задачи на КП на Македонија АФЖ, год. 5, бр. 49-50 (ноември 1948), стр. 1.

24 Пленарен состанок на Главниот одбор на АФЖ на Македонија, год. 5, бр. 51 (1949), стр. 1.

25 Заклучоци од Седмиот пленум на Главниот одбор на Антифашистичкиот фронт на жените од Македонија, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 5.

26 Љ. Апостолов, Градиме нов живот, год. 5, бр. 42 (април 1948), стр. 3.

и низа други работи), тие прво треба да научат да читаат и да пишуваат.

Исклучително значајна задача на АФЖ е организирањето на аналфабетски курсеви за неписмени жени кои биле големо мнозинство кај сите етнички заедници во Македонија, а особено кај муслиманките. Описменувањето на широките народни маси се смета за основна задача за понатамошен развој на социјалистичката заедница од која зависат сите други *издигнувања* на луѓето (види повеќе кај Леитнер-Стојанов, 2022). Аналфабетските курсеви често се придружени и од читачки групи кои се добра можност и за политичко *издигнување* на муслиманките.[27]

„Македонка" изобилува со информации што треба да ја покажат грижата на народната власт за културно-просветното *издигнување* на жените и за активностите на АФЖ во различни села и градови низ Македонија. Овие информативни текстови известуваат за новоотворени аналфабетски курсеви, за успешни курсистки и раководителки, за бројки на описменети муслиманки или бројки на нови курсистки, за отворање на културни домови во средините каде што живеат малцинствата итн.[28]

Искуствата како она на Ајше Риза служат за да се претстави посакуваниот, идеален резултат на активностите на АФЖ за описменување на муслиманките. Но, вообичаено, работите не оделе толку „мазно" како во нејзиниот случај. Работата со неписмените жени имала свои предизвици особено кога станува збор за регрутирањето, редовноста, дисциплината итн.,

27 Нашите задачи, год. 3, бр. 15-16 (јануари-февруари 1946), стр. 1-2.

28 Борба против неписменоста, год. 4, бр. 27 (јануари 1947), стр. 10; Низ организациите на АФЖ, год. 4, бр. 27 (јануари 1947), стр. 13; Во текот на осмомартовското натпреварување. бр. 28 (февруари 1947), стр. 8-9; Низ организациите на АФЖ, год. 4, бр. 36-37 (октомври-ноември 1947), стр. 4-5; Со какви резултати жените од Гостивар и околијата го дочекуат празникот 1 мај, год. 5, бр. 42 (април 1948), стр. 8; Јас самоиницијативно организирав осум аналфабетски курса со 210 неписмени жени Турчинки, год. 4, бр. 38 (декември 1947), стр. 7; Кратки вести од аналфабетската кампања, год. 4, бр. 38 (декември 1947), стр. 7.

но описменувањето на муслиманките барало уште поголеми напори и различни стратегии. Работата со *најзаостанатите, најконзервативните* жени поставува нови пречки покрај регуларните тешкотии за АФЖ.[29] Еден од проблемите со кој се соочиле активистките на АФЖ е непознавање на јазикот на малцинствата (главно се однесува на турски и албански) што посочува друг проблем – недостаток на активистки од малцинствата кои би можеле да одржуваат врски со Турчинките и Албанките.[30] На ова се надоврзува и проблемот со недостаток на раководители на аналфабетските курсеви за малцинствата.[31] Самокритичните текстови што зборуваат за проблемите и пропустите во работата на АФЖ откриваат дека ни оддалеку не може да се каже дека се опфатени голем број жени. Тоа особено се однесува на „шиптарските и турските села каде жените останава скоро не обухватени". Постојано мора да се наоѓаат нови форми на работа, на пример, да се отвораат мали маалски курсеви каде што, меѓу другото, ќе се дискутира и за хигиената на жената, чување и негување на децата, „упатства за кување" итн.[32] АФЖ дури организира и поединечни курсеви за описменување меѓу муслиманките.[33]

Во самокритичните текстови е идентификуван проблемот со недостатокот на статистички податоци за неписмени муслиманки кои се важни за да се направи план за соодветен пристап.[34] Наспроти изразената потреба од ваквата деталност за поуспешна и планска работа и наспроти разбирањето на „предрасудите на муслиманките", работата на АФЖ не се

29 Киро Х. Василев, За организована и планска борба против неписменоста, год. 3, бр. 15-16 (јануари-февруари 1946), стр. 6.

30 Деса Миљовска, Неколку заклучениија од досегашната работа за организирање од аналфабетски курсеви, год. 3, бр. 19 (мај 1946), стр. 8.

31 Д. Миљовска, Да продолжиме со описменуење на неписмените, год. 4, бр. 30-31 (април-мај 1947), стр. 16.

32 Рада Галева, Да се подготвиме за новата кампања против неписменоста, год. 2, бр. 23 (септември 1946), стр. 7.

33 Борба против неписменоста, год. 4, бр. 27 (јануари 1947), стр. 10.

34 Вистинска равноправност – значи преди се премавнуење на неписменоста, год. 3, бр. 26 (декември 1946), стр. 1.

потпира на уедначени принципи и многу зависи од ентузијазмот на поединци вклучени во одборите. На пример, во Охрид, поради недоволна агитација и слабо убедување, мажите од малцинствата го попречуваат описменувањето на жените, а иста е ситуацијата и во беровската околија. Таму, поединците и одборите на АФЖ не се трудат да го решат проблемот со раководители на курсеви, така што тие се оставени да ги водат ученици од трето и четврто одделение. Ова „немарно однесување“ на одборите го изразува организацискиот проблем на АФЖ во работата со описменувањето на малцинствата па затоа постои нерамнотежа во бројките на описменети муслиманки во различни околии.[35] Недостатокот на планирање и организираност во работата на АФЖ се главните проблеми поради кои во континуитет особено жените од малцинствата сепак остануваат неопфатени со активностите на АФЖ.[36]

Проблемот со пристапот и регрутацијата е постојан така што постојано има потреба од наоѓање начини како да се убедат муслиманките дека нивното описменување е многу важно. Во рамките на одборите се формираат активи што треба да ги собираат и да ги убедуваат жените, да се грижат за нивната редовност и за згрижување на нивните деца, да ја анализираат работата на курсот, да ги анализираат слабостите и да понудат решенија. АФЖ треба да се приспособи и да ги искористи традиционалните форми на собирање на муслиманките, како што се маалските средби.[37] Така, АФЖ почнува да ги практикува седенките кај жените од малцинствата како форма на работа што им е блиска ним. На овие седенки жените доаѓале со рачна работа, ги слушале предавањата, а потоа следувал забавен дел со пионерски приредби, со чај и кафе итн., така што, често, седенките завршувале со веселби. АФЖ на оваа тра-

35 Досегашните пропусти на организацијата на АФЖ во аналфабетската кампања, год. 5, бр. 39 (јануари 1948), стр. 2.

36 Да се приготвиме за вториот конгрес, год. 5, бр. 43 (мај 1948), стр. 1.

37 Описменувањето на жените од малцинствата важна задача пред нашата организација, год. 5, бр. 61 (1949), стр. 7.

диционална форма на собирање на муслиманките ѝ дава содржина и „идејност“.[38] Оваа нова форма на работа се промовира до последниот број на списанието како соодветна за жените од малцинствата. Седенките подразбираат многу поопуштена атмосфера со помалку нападни политички и идеолошки воспитувања на жените кои им биле напорни за следење, а наместо тоа се споделувале попривлечни и популарни содржини за нив.

Како поминува времето, за АФЖ стануваат прифатливи и оние стратегии што претходно се сметале за несоодветни. Пионерските организации сега се повикуваат како значаен фактор во борбата со неписменоста.[39] Во функција на раководители на курсевите се случува да бидат поставени десетгодишни деца – сите четири девојчиња кои треба да ги учат своите мајки, стрини, сестри според примерот во селото Тополница. Овие примери ја отсликуваат флексибилноста на АФЖ, како и на посветените и амбициозни поединци во наоѓање на соодветни решенија за проблемите што се појавуваат во културно-просветното *издигнување* на муслиманките. Текстот со наслов „Да го искористиме искуството од миналогодишната аналфабетската кампања. Четири пионерки – раководителки“ токму тоа има намера да го покаже. Во функција на посветен и амбициозен поединец кој сака да ги скрши предрасудите на населението, инсистира на потребата од описменување на жените и ги мобилизира организациите за да помогнат во остварување на таа цел е маж и муслиман – учителот Асан Ибраимов.[40]

Проблемите со културно-просветното *издигнување* на муслиманките имаат потенцијал понатаму да се прелеваат и на нивните деца со што се создава затворен круг во кој неписмено-

38 Час за жената, Нова форма за работа во организацијата на АФЖ, год. 6, бр. 65 (април 1950), стр. 12; Од активноста на нашите организации. Седенките – главна форма за работа со жените во Штип, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 18.

39 Славка Фиданова, Да е засилиме борбата против неписменоста, год. 5, бр. 46-47 (август 1948), стр. 6.

40 Невена Теохарева, Да го искористиме искуството од миналогодишната аналфабетската кампања. Четири пионерки – раководителки, год. 5, бр. 60 (1949), стр. 5-6.

ста останува пречка што се репродуцира понатаму. Родителите, тука особено се повикани мајките, треба да научат дека се одговорни за образованието на нивните деца. Затоа се организираат родителско-учителски советувања, каде што се повикуваат мајките на децата кои подлежат на задолжително школување, а широко треба да се агитира за присуство особено на мајките од албанското малцинство.[41] Другиот проблем идентификуван на некои места, на пример во селото Житоше, е што училиштата ги посетувале само машките деца, а женските деца останувале неписмени и „слепи“ поради *заостанатоста* на нивните родители. АФЖ и просветниот оддел ги убедувале родителите да ги пуштат и девојчињата на училиште.[42]

2.3. Вклучување во стопанството

Стратегиите за еманципирање на муслиманките се меѓузависни и поради тоа потребно е да се работи еднакво на сите во пакет. Како илустрација за врската помеѓу политичкото и економското *издигнување* можат да послужат текстовите што се однесуваат на промоција на економските политики на државата. Од една страна е потребата да се промовира сликата за муслиманите кои ги разбираат, но и веќе ги искусуваат благодатите на економските политики на народната власт. Таков е примерот со Албанците од Тетовско и Гостиварско, кои, покрај „обавезните“, ги предале и слободните или „целокупните вишкови“ жито на државата, и тоа со големо воодушевување. Тие тргнале да ги предаваат вишоците на државата со коли накитени со знамиња и со слики на Тито, со транспаренти што, навистина, биле напишани со „лоши слова ама затоа пак со садржајни думи“, со зурли и тапани: „Даваме жито на работникот за да добиеме машини, алати и облекло“; „Излишокот на

41 Постигнати резултати во претконгресното натпреварување од организациите на АФЖ, год. 5, бр. 49-50 (ноември 1948), стр. 6.

42 Активистката Гена Дамче од Крушево описмени 48 младинки-Шиптарки, бр. 55 (1949), стр. 10.

житото го даваме на државата доброволно и со песни“.[43] Во таа насока се и текстовите што се однесуваат на вклучувањето на муслиманите и особено на муслиманките во селските задруги и позитивните придобивки што ги носи тоа за нив. Од другата страна се текстовите што го отсликуваат отпорот на малцинства кон задругите. Интересно е што во некои од овие приказни како главни актери се јавуваат токму жените кои озборуваат против задругите. Жени од „кулачки“ семејства од пограничниот регион со Албанија шireле лажни вести со кои сакале да ѝ наштетат на задругата. Зборувале дека задругарите од Лазарополе гладувале. Поради тоа, АФЖ организира посети на „Шиптарки“ од пограничните села во Лазарополе за да се уверат самите во новиот „поарен“ живот и кога ќе се вратат дома да даваат достојни одговори на сите што сакаат да ја навредат задругата.[44] Најголем проблем на задругите во малцинските села бил вклучувањето на жените во работата. Се формираат специјални бригади составени само од жени кои истовремено биле добра основа и за културно-просветно и политичко *издигнување*. Во позитивните примери што ги промовираат текстовите во „Македонка“ жените и младинките под фереџе работат на своите посебни женски плацови во посебни женски бригади.[45]

Иницијативите за вклучување на муслиманките во производството се интензивирале со објавувањето на петгодишниот план за модернизација, индустријализација и електрификација на државата во 1947 година.[46] Во повоени услови петгодишниот план што подразбира брза акција има потреба од масовна мобилизација на работоспособното население. Секако, тоа ги вклучува и муслиманките за кои е еднакво важно да се вклучат

43 М. Тортески, Низ цела Македонија народот со водушевление ги предава на народната власт житните вишкови, год. 2, бр. 23 (септември 1946), стр. 6.

44 Вести од задругите, бр. 53-54 (1949), стр. 14.

45 Вести од задругите, бр. 53-54 (1949), стр. 14; Панде Поповски, Нека сите тргнат по нашиот пат. Во малцинското село Козјак – Охридско во задругата е формирана прва женска младинска бригада, год. 5, бр. 56 (1949), стр. 14.

46 Дописи од организациите на АФЖ, бр. 35 (септември 1947), стр. 12.

на пазарот на трудот и на тој начин да учествуваат во обновата на татковината.

Економската активност е многу важен услов за уживање на рамноправноста на жената, но кампањата за вклучување на муслиманките во економијата не одела лесно. За муслиманките кои го *крија̄т* лицето и телото под фереџе и кои излегуваат во јавност само кога е нужно, одењето на работа било комплициран подвиг. Затоа, АФЖ и во овој случај наоѓа нови начини за вклучување на муслиманките во економијата. Меѓу муслиманките се спроведувала агитација за изработка на домашни ракотворби, се организирале курсеви за шиење и кроење итн., преку кои муслиманките се оспособувале за работа од дома.[47] Домашните ракотворби се промовираат како корисно решение за вработување на муслиманките до последниот број, каде што се известува дека во Штип е формирано одделение за домашна изработка, каде што работат 32 Турчинки на бели женски блузи со народен вез. На овој начин, жените се вработуваат, заработуваат и можат да работат од дома.[48] На иницијатива на главниот одбор на АФЖ се формирале активи за домашна ракотворба како сектор во земјоделските задруги во *па̄сивнӣте* краишта каде што живеат малцинските жени.[49] Овие приспособувања за наоѓање на специфични начини преку кои муслиманките би се вклучиле на пазарот на трудот инаку се случувале во услови на агресивна промоција на работата и работливоста, на напорот и трудот, на „премавнување“ на нормите со високи проценти, на прогласување на жени *ударнички*, на натпреварување кој повеќе и подобро ќе сработи итн., односно во услови на славење на беспоштедната посветеност на работата како идеал. Ваквата атмосфера ги става муслиманките во позиција на тешко приспособливи жени на *новӣте* социјалистички потреби.

47 Жените во Македонија во првомајското натпреварување, год. 3, бр. 17-18 (март-април 1946), стр. 6-7; Р. Ѓорговска, Женски работилници за домашна изработка..., бр. 35 (септември 1947), стр. 6.

48 Проблемот на запослување на жените. Корисна иницијатива, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 19.

49 М. Анчева, Активите по домашна ракотворба – сектор во земјоделските задруги, бр. 53-54 (1949), стр. 11.

Идеалната ситуација подразбира дека синхронизирано се спроведуваат различните стратегии за еманципација на муслиманките и тие се надополнуваат и се испреплетуваат една со друга. Идеално би било кога ефектите на овие стратегии стануваат видливи, така што дури и стариците, жените во поодминати години се подготвени комплетно да го променат својот живот и својот светоглед. Како во приказната со *другарката* Мара, која предложила да се отвори ткајачница, каде што ќе можат да работат и Турчинките и така истовремено да се оттргнат од „мракот“ и да се просветат. Имала голема мака да ги убеди Турчинките да работат. Одела од куќа на куќа и им зборувала. Во среда и петок се одржувале состаноци каде што се читале весници на македонски и на турски јазик, се објаснувале актуелните политички случувања, се осудувале клеветите на Информбирото и кршењето на трговските договори. Напредок е регистриран и во културно-просветното *издигнување* на работничките. Од организацијата добиле билети за кино. Старицата Фирзат Хуслин на 70 години прво одбивала да оди на кино, но потоа таа станува најредовна посетителка на претставите што ги гледа со наслада.[50]

***

Муслиманките се постојано во фокусот на АФЖ низ страниците на „Македонка“. Во списанието преовладуваат интерпретации што соодветствуваат на идеалите за братство и единство, како и интерпретации што треба да ја отсликаат грижата на народната власт за малцинствата. Има различни манифестации на овие заложби на власта и на АФЖ. На пример, почнувајќи од број 17-18, па сè до број 23, 1946 година, се објавуваат по две страници на албански јазик и две страници на турски јазик заради потребите од политичко и културно-просветно *издигнување* на „Туркињите и Албанките“. Во број 23, 1946 година, „Македонка“ објавува дека се отвора турскиот весник „Бирлик“

50 Злата Михајловиќ, 2000 кебиња за градежните работници..., бр. 55 (1949), стр. 14-15.

и албанскиот „Флака е Влазнимит“.[51] Државата се труди да овозможи услови за *издигнување* на малцинствата во културно-просветните аспекти. Во 1948 година веќе функционираат 160 албански, 84 турски и 10 српски училишта. Се печатат учебници, литература и весници на малцинските јазици и функционираат културно-просветни друштва.[52] Во 1950 година е отворен националниот малцински театар и објавени се две книги на албански и на турски јазик на млади албански и турски писатели. Се работи за политички ангажирани литературни творби што се соодветни на идеологијата и политиката на власта.[53] Грижата за мајките и децата не ги одминува ниту муслиманките. Во 1949 година е отворен Градскиот родилен дом првенствено наменет за родилките од националните малцинства.[54] Кога се отвораат детските ресторани, не се заборавени ниту децата од националните малцинства.[55]

Активистките на АФЖ се обидуваат на најразлични начини да допрат до муслиманките особено во затворените селски средини и да ги поттикнат да се „активизираат“ во изградбата на *новата* социјалистичка држава, но и *новата социјалистичка жена*. Се настојува да се отворат одбори на АФЖ во секое населено место, со посебен фокус на најоддалечените, зафрлени села. АФЖ се труди во своите редови да ги вклучи и муслиманките и на тој начин полесно да се воспостави и да се одржи активноста кај оваа група жени.[56] Оваа заложба останува постојана низ страниците на списанието и соодветствува

51 Од редакцијата, За албанската и турската страница, год. 3, бр. 24 (октомври 1946), стр. 12.

52 Од рефератот на другарот Лазо Колишевски, год. 5, бр. 49-50 (ноември 1948), стр. 4.

53 Културна хроника: Две значајни новини во културниот живот на националните малцинства кај нас, год. 6, бр. 64 (март 1950), стр. 17.

54 Н. Кацаволу, Тие се радостни, срек'ни..., год. 6, бр. 67 (јуни 1950), стр. 5.

55 Тие се наша најголема грижа, бр. 58 (1949), стр. 12-13.

56 Жените на Македонија се готват за својот прв конгрес, год. 3, бр. 20 (јуни 1946), стр. 2-3; Активно да учествуеме во избирањето на новите раководства на АФЖ, год. 5, бр. 42 (април 1948), стр. 1; Вториот конгрес на Народниот фронт – нов допринос во борбата за изградба на социјализмот кај нас, год. 5, бр. 43 (мај 1948), стр. 2.

на партиските насоки што ја следат идеологијата за братство и единство меѓу сите народности. Народната влада се обврзува дека овие вредности ќе ги чува како „зеница во окото“.[57] Вниманието што се посветува на интегрирање на националните малцинства станува пососредоточено, така што се формираат малцински комисии во рамките на одборите на АФЖ онаму каде што живеат националните малцинства кои треба поспецијализирано да се грижат за нивното просветно и политичко *издигнување*.[58] За спроведување на задачите на АФЖ најпрвин жените треба да се привлечат и да се оспособат за нивното остварување, но истовремено да се воспитуваат така што ќе изразуваат лојалност кон новата власт. Тоа го подразбира политичкото воспитување, односно индоктринација (Sklevicky, 1996, 118).

57 Л. Ј., Се образува I-та Македонска Народна Влада, год. 2, бр. 7 (мај 1945), стр. 2.

58 Дејноста на организациите на АФЖ, во чест на меѓународниот ден на жената – 8 март, год. 5, бр. 51 (1949), стр. 9; Од активноста на нашите организации, бр. 53-54 (1949), стр. 9.

3. „БЕЗ ФЕРЕЦЕ ВО НОВ ЖИВОТ"

„Да живее покретот за укинување на ферецето!
Да живее нашата Народна власт!
Да живее Антифашискиот фронт на жените!"[59]

Главната асоцијација за муслиманките е ферецето како важен религиски означувач. Овој термин се однесува на покривалата за лицата и телата на муслиманките кои не биле статични симболи низ времето, ниту, пак, биле уедначени по изглед кај различни муслиманки. Иако низ текстовите во „Македонка" најчесто се зборува за „црно ферече", во Македонија, како и на Балканот, се јавувале различни варијанти на кројки, материјали, бои и термини за ова покривало (види кај Видиниќ, 2013, 35-40; Димовска, 2013, 41-54).[60]

Првата акција во Македонија во врска со ферецето е предводена од социјалистичката женска организација од Скопје, иницирана од Роса Плавева и Накие Бајрам, која мобилизирала 40 муслиманки на протест против ферецето во 1908 година. Тоа може да значи дека врската помеѓу социјалистичкиот феминизам и потребата од отфрлање на ферецето сепак има длабоки корени (Jančar-Webster, 1990, 33, според Hadžiristić, 2017, 188, фуснота 4; Хаџиевска, 2021, 61, 62). Втората акција против ферецето се случува во Народна Република Македонија со најголем интензитет од 1947 до 1951 година.

Во првите броеви на списанието текстовите отсликуваат многу поголемо разбирање за покривалата на муслиманките.

---

59 „Сметнувањето на ферецето е првиот чекор што треба да го направиме ние Турчинките и Шиптарките, за да можеме навистина да ги ползуеме здобиените права", год. 4, бр. 30-31 (април-мај 1947), стр. 10-11.

60 На пример, муслиманките Албанки од Горно Нерези биле „покриени со бели чисти чаршави", Л. Ј., Болната Наџиде Абаз Ајдар ја повика комисијата дома како би можела и она да гласа, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 6.

Ферецето не се третира како пречка, ниту, пак, за него се зборува како религиски симбол што ја отсликува *заостанатоста* и *затвореноста* на муслиманките. Во овие текстови се вели дека ферецето не ја спречило муслиманката да учествува во борбата, не ја спречило да гласа, да оди на демонстрации против кралот, да говори на митинзи итн.[61] Сликата што се претставува во првите броеви ги опишува муслиманките како жени кои имаат желба да се вклучат во јавниот живот. Во овој процес ним повеќе им пречи „малограгјанштината, патријархалноста и конзервативноста" на нивната околина отколку што им пречи ферецето.[62]

Агитациите за симнување на ферецето во овој период не се воопшто на дневен ред на АФЖ. Уште помалку се зборува за законска забрана. Во текстот на Ленче Јованова што се однесува на жените во Албанија се потенцира токму неефикасноста на таквите мерки. Таму се вели дека законот за *одбулување* во Албанија, што бил донесен во 1937 година, всушност ја влошил положбата на жените, наместо да ја подобри. Луѓето не биле подготвени за законот така што мажите не ги пуштале жените да излегуваат надвор *одбулени*, им забранувале на жените да излегуваат од дома.[63]

Сѐ до 1947 година во „Македонка" нема знаци дека муслиманките ќе бидат целна група на интензивна кампања за симнување на ферецето што резултира на крајот со закон за забрана на овие покривала. Освен една, од бројот 3-4 од 1945 година, во еден многу интересен извештај на авторката Дивна за селанките од Умово. „...Со страв го поставуат прашањето за феред же. 'Ами чувме дека фереджето ке ни го вадат?!' праша една. 'Ние во вашиот закон не се мешаме.' Ние го поштуеме,

61 Ленче Арсова, Да помогнеме на нашата другарка муслиманка, год. 2, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр. 11; Б. Тодоровска, Изворите во Радовиш, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 4.

62 Шукри Рамо, И туркињата ке гласа, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 8.

63 Ленче Јовановска, Албанската жена чекори по новиот пат, год. 2, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр. 25-26.

ги успокојаваме. 'Кој сака ке го извади фереџето, кој нејќе – нема. Това стои до вас.'"[64]

И покрај успокојувањата дека нема мешање во нивниот закон и дека одлуката за симнување на фереџето би била индивидуална, сепак одеднаш во „Македонка" бр. 30-31 од 1947 година почнува интензивна кампања за симнување на фереџето. Кампањата почнува со известување од конференцијата на „Турчинките и Шиптарките" од Скопје на која, покрај дискусиите за петгодишниот план, најголемо внимание се посветило на фереџето. Со реферат настапила учителката Накие Ферид, каде што се вели дека фереџето, „црно перде пред очите" претставува најголема пречка за интегрирање во општеството и за користење на правата на муслиманките. Додека животот врие наоколу, тие се одвоени во темнина. Затоа, отфрлањето на фереџето е првиот чекор што треба да го направат. На конференциите што се организираат по тој повод вообичаено се обраќаат видни муслиманки кои треба да го претстават изворното потекло на кампањата против фереџето. Од конференцијата е испратен апел до „Турчинките и Шиптарките" на Народна Република Македонија, каде што се повикува на акција и подигање на гласот за да се постигне единство во барањата до власта за донесување закон за отфрлање на фереџето. Од конференцијата е испратено писмо до маршалот на ФНРЈ, *другарот* Тито: „...те молиме да ни помогнеш, да ја застапиш нашата желба во собранието за да законот за сметнуењето на фереџето биде што поскоро донесен...", а на истиот начин поддршка се бара и од *другарот* Лазо Колишевски и од Главниот одбор на АФЖ на Македонија.

Инспирацијата за оваа конференција е движењето на муслиманските жени од Косово и Метохија за отфрлање на фереџето што ги има истите мотиви: со „фрлање" на фереџето тие треба да престанат да се разликуваат од другите жени, да го откријат лицето за да можат да учествуваат во јавниот живот,

64 Дивна, Селанките од Умова дадоа 70 рала чорапи, год. 2, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр. 13.

бидејќи, освен малиот број жени кои се вклучени во власта, на поголемиот дел од муслиманките тоа не им е достапно. Затоа што често наидувале на отпор кај мажите и постарите, муслиманките од Пеќ испратиле телеграма до Народното собрание со барање власта да преземе законски мерки. Собранието донело резолуција во која се вели дека спречувањето на *фрлањето* на фереџето е напад на личната граѓанска слобода и ќе се казнува како повреда на загарантираните права. Со оваа резолуција се упатува важна порака до муслиманките – носењето фереџе е слободно и жените не се присилуваат да го *фрлаат*. Резолуцијата сепак дава морална поддршка на муслиманките што сакаат да го *фрлаат* фереџето[65] (за пораките што се однесуваат на зарот и фереџето во Косово во печатот на АФЖ види кај Stojaković, 2021).

Најактивни организации во оваа кампања што најмногу придонеле во борбата против фереџето се АФЖ и Народниот фронт.[66] Но, народната власт во кампањата против фереџето ги вклучува и претставниците на исламската верска заедница во Македонија кои на организирана конференција донеле резолуција во која се вели дека носењето фереџе не е пропишано во исламот и дека отфрлањето на фереџето не се коси со прописите на Коранот.[67] Претставниците на исламската верска заедница се ангажирани од власта за да го убедат населението дека постапките што ги поттикнува државата не се косат со нивната религија која била, а и денес е важен аспект на идентитетот на овие простори. На тој начин, и исламската религија што го носи товарот на непосакуван остаток од османлиското

65 „Сметнувањето на фереџето е првиот чекор што треба да го направиме ние Турчинките и Шиптарките, за да можеме навистина да ги ползуеме здобиените права“, год. 4, бр. 30-31 (април-мај 1947), стр. 10-11; Карамакова, 8 март меѓународниот борбен ден на жените. Осмомартовското натпреварување во нашите организации. Постигнати резултати во штипската организација на АФЖ, бр. 40-41 (февруари-март 1948), стр. 12.

66 Акција за симнување на фереџето. Голем успех на организацијата на АФЖ во Дебар, год. 4, бр. 36-37 (октомври-ноември 1947), стр. 7.

67 Акција за симнување на фереџето. Голем успех на организацијата на АФЖ во Дебар, год. 4, бр. 36-37 (октомври-ноември 1947), стр. 7.

владеење и соодветно на тоа како симбол на конзервативност, може да стане прогресивна и да дејствува во прилог на државните политики. Во атеистичка и секуларна Југославија, претставниците на исламската верска заедница ги претставуваат прогресивните исламски струи додека оние конзервативните редовно се спротивставувале на кампањата за симнување на ферецето. Во текстовите низ „Македонка“ честопати се појавуваат ликови на оци и дервиши кои ги претставуваат овие *назадни сили* и кои се спротивставуваат на напредокот и соодветно – на социјализмот. Како што вели Хаџиристиќ, навистина е неверојатно тоа што во една атеистичка и секуларна држава откривањето на муслиманките не било ставено во контекст на ослободување од религијата, односно на ослободување од исламот (Hadžiristić, 2017, 195). Напротив, се организирале конференции каде што претставниците на исламската верска заедница го образложувале својот позитивен и поддржувачки став кон кампањата на власта за симнување на ферецето. Потоа АФЖ свикува конференции на сите места каде што веќе се одржале средби со претставниците на исламската верска заедница на кои дополнително на жените им се разјаснуваат заклучоците на верските претставници. На тој начин го задржуваат фокусот на муслиманките на ферецето како важно прашање. Овие конференции и средби на АФЖ со муслиманките се можност за помасовно манифестно *одбулување* на жените кои се подготвени на таков чекор во тој момент. Има редовни известувања за бројот на жени кои на различни места низ Македонија токму на овие средби групно го симнувале ферецето.[68]

Иако ферецето е главната асоцијација за припадноста на жените кон исламот, кампањата за отфрлање на ферецето се труди да ги преврти овие тези. Неколкуте текстови со „правилни“ религиски толкувања што се напишани од македонски авторки имаат патронизирачки тон кон овој аспект од

68 Кратки вести, год. 4, бр. 38 (декември 1947), стр. 12; Акција за симнуење на ферецето. Голем успех на организацијата на АФЖ во Дебар, год. 4, бр. 36-37 (октомври-ноември 1947), стр. 7.

животот што на муслиманките им бил особено важен. Се вели дека наметнатото фереџе е резултат на измислени исламски прописи. Се работи за фалсификат и погрешно читање на верското учење на Мухамед, односно станува збор за изопачување на верските прописи со покривањето на жените.[69] Според тоа, легитимна е констатацијата дека во Југославија муслиманите ќе бидат прифатени и признаени од социјалистичкиот проект како дел од општеството. Но, тоа има своја цена. Исламските институции и култури треба да бидат радикално преструктуирани за да одговараат на социјалистичките норми за модерност (Greble, 2021, 253).

Во 1950 година се засилува ангажманот на АФЖ во борбата против фереџето и тоа повторно станува важна задача на организацијата.[70] Во овој период донесениот закон со кој се забранува носење фереџе и зар во Босна и Херцеговина ја поставува оваа тема како ударна. Во „Македонка“ се претставува масовноста на борбата на локалните „Турчинки и Шиптарки“, така што веќе се организираат конференции насекаде: во фабрики, работни задруги, блокови, села и градови на кои се пишуваат резолуции и се собираат потписи со кои се бара од Президиумот на Народното собрание да се донесе закон за забрана на носење зар и фереџе.[71] Претседателката на Централниот одбор на АФЖ, Вида Томшич, го поздравува законот донесен во Босна и Херцеговина и се надева дека наскоро такви закони ќе се донесат и во Црна Гора, Македонија и Србија, со што ќе им се отвори патот на рамноправност и корисна работа на илјадници *заостанати* жени во Југославија.[72]

---

69 В. Ј., Муслиманската жена се бори за ослободувањето од мракот, бр. 33-34 (јули-август 1947), стр. 6.

70 Да ги заактивизираме новите одбори на АФЖ, год. 6, бр. 69 (август 1950) стр. 5; Пред третиот конгрес на Антифашистичкиот фронт на жените од Југославија, год. 6, бр. 70-71 (септември-октомври 1950), стр. 1.

71 Ширум целата наша република се засилува движењето за симнување на фереџето, год. 6, бр. 70-71 (септември-октомври 1950), стр. 4.

72 Секојдневно расте учеството на најшироките женски маси во нашата земја во политичкиот, стопанскиот и општествениот живот, год. 6, бр. 72 (ноември 1950), стр. 12.

Во јануари 1951 година во „Македонка“ е објавен Законот за забрана на носење зар и фереџе. Во член 1 се вели дека тој се носи на сеопшто барање на широките народни маси „да се отклони вековниот знак на потчинетоста и културната заостанатост на жената муслиманка и да ѝ се обезбеди полна рамноправност и широко учество во општествениот, културниот и стопанскиот живот на земјата...“ Член 2 забранува жените да бидат присилувани и наговарани да носат зар и фереџе. Во член 3 се вели дека се казнува со лишување од слобода до три месеци или со парична казна до 20.000 динари жените што носат фереџе или оној што од својот домашен бара да носи фереџе, а во член 4 се вели дека се казнува со лишување од слобода, со „поправителна работа“ или со парична казна до 50.000 динари за кривично дело оној што со сила, закана и уцена ги принудува жените или ги злоупотребува верските чувства со „ползување на предрасудите и заостанатоста“ или врши пропаганда за носење фереџе.[73]

Дванаесетти февруари е датумот што муслиманките го очекуваат со помешани чувства. Во текстот со наслов „Без фереџе во нов живот“ се вели дека во Гази Баба, Топаана и Чаир навидум како ништо да не се сменило, но всушност таму се развива и расте најреволуционерното случување откога постојат овие места. Почнува нов живот, без фереџиња и *криење*. Многу млади девојки и невести со радосно срце го чекаат тој датум, многу жени треба да водат упорна борба со мажите што им забрануваат да излегуваат од дома, но има и такви мажи кои треба да ги убедуваат своите жени дека не треба да се разликуваат од другите. Очигледно во овие места, кај овие заедници и кај овие жени се случува „бура од чуства: страв, ревност спрема жената, плашење“.[74]

73 Закон за забрана носење зар и фереџе, год. 7, бр. 74 (јануари 1951), стр. 2.
74 Без фереџе во нов живот, год. 7, бр. 75 (февруари 1951), стр. 2-3.

3.1. Драми и метафори за фереџето

Сирни и ти сестро моја,
гледаш, дојде весел час.
Фереџето ти го фрли,
и кинисај напред с нас[75]

Освен посталожените текстови што се однесуваат на кампањата за отфрлање на фереџето што содржат известувања од кампањата, секако во пропаганден манир, има и такви што содржат драматични квалификации за тоа што претставува обичајот на носење фереџе, а што би претставувало неговото отфрлање. Всушност, овие текстови го отсликуваат ориенталистичкиот дискурс во обработувањето на ова прашање низ страниците на „Македонка". Муслиманката која ќе го *фрли* фереџето ќе биде срдечно прифатена во групата на прогресивни *социјалистички жени* кои одат заедно напред. Најилустративен пример е ангажираната и наменска поезија на тема фереџе. Песните објавени во списанието „Македонка" соодветно на својата форма и соодветно на специфичните пригоди најдобро го отсликуваат ориенталистичкиот дискурс. Песната на писателот Ванчо Николески „Фереџе пусто фереџе" почнува и завршува со строфата:

„Фереџе, пусто фереџе,
зборој за клетва јас немам,
те колнам, љуто проколнам,
клетва од оган посилна,
клетва од камен потешка,
клетва од смртта пострашна!"[76]

Оваа книжевна омраза кон фереџето добива нови потенцијали за интерпретација ако се стави во контекст на етнич-

75 Љубица Карацик' – Крчинска, „Видело", год. 5, бр. 39 (јануари 1948), стр. 2.

76 Ванчо Николески, „Фереџе пусто фереџе", год. 5, бр. 39 (јануари 1948), стр. 9.

ката и религиската припадност на авторите и дополнително на тоа, ако се има предвид дека како автори на две ангажирани песни против ферецето што тогаш биле популарни се споменуваат двајца мажи (Ванчо Николески и Л. Каровски) (за книжевните интерпретации види кај Величковска, 2022, 216-219). Текстот со наслов „Спомен на Ганимет“ го слави симнувањето на ферецето. Се раѓа и врие нов живот, младите се ослободуваат од вековното ропство „и во сета своја убавина ја слави победата над искинатиот и в кал фрлен симбол на ропството, кој долги и долги времиња ги стегал душата и телото, ги затемнувал деновите на младоста“. Се работи за славење на досега невидена слобода. Ваквата светла и радосна сегашност е спротивставена на приказната на Ганимет, која, затворена во логор за време на војната, раскажувала колку многу го мрази ферецето и која, за жал, не успеала да го дочека ослободувањето. Ганимет со напредни сфаќања, сестра на партизан-комунист морала да умре. Пред бесилката џелатот ѝ го префрлил црното ферече, кое ѝ го продолжило умирањето за цели петнаесет минути. Но, Ганимет сигурно многу би уживала во овие денови и многу би се радувала на ослободувањето на своите сестри.[77]

Текстот со наслов „Муслиманската жена се бори за ослободуењето од мракот“ содржи уште поекстремни негативни квалификации за практиката на покривање кај муслиманките и е показател за недостатокот на тактичност, но и разбирање во приодот кон ова прашање. Тука муслиманките се обележани со овој „грозен“ симбол на духовно, *темно ропство*, симбол на потчинетост, „мрачништво“, *застареност* и *заостанатост*. Ако остане *забулена* муслиманката останува *врзана* и „сопната“ од еден *заостанат обичај*. Другарките од другите народи, вклучувајќи ги и македонските жени сесрдно и сестрински ѝ подаваат рака на муслиманката. Соодветните толкувања во „Македонка“ треба да им помогнат на муслиманките *да ги отворат очите*, да ги препознаат лагите и религиските фалсификати, да ја

77 Спомен на Ганимет. год. 7, бр. 76 (март 1951), стр. 7;

откријат вистината, *да излезат од темнината*. Оваа мисија на АФЖ изразена во текстовите на овој начин, всушност, постојано ги раздвојува муслиманките од „сестрите“ од другите народи кои не носат фереџе. Од едната страна има жени муслиманки што не ја знаат вистината, а од другата има жени кои вообичаено не се муслиманки, што ја знаат вистината, а со чија помош муслиманската жена „к'е прогледа и со широко отворени очи к'е се радуе заедно со сите нас на солнцето и слободата, на светлината и убавината во новиот, слободен, весел творешки живот“. *Одбулувањето* на муслиманките ќе претставува чин на доверба што тие треба да ја стекнат кон новата власт што им овозможува рамноправност и искрено братство и единство. За таа цел интерпретацијата ги користи традициските практики или „стари обичаи“ според кои, наводно, муслиманката може да се *открие* пред добар пријател на семејството од друга религиска припадност.[78] Муслиманките кои ја манифестираат безрезервната доверба овој пат на многу пошироко ниво, надвор од семејството, а пред целата јавност се оние што го отфрлаат фереџето. Другите што се колебаат веројатно имаат проблем и со концептите на рамноправност и со концептите на братство и единство.

Тонот во овие текстови на почетокот на интензивната кампања за отфрлање на фереџето, кога поголемиот дел од муслиманките во моментот носеле фереџе е нападен, омаловажувачки, стереотипен и соодветен на ориенталистичкиот дискурс. Најчестите асоцијации за фереџето што упатуваат на неговата штетност го идентификуваат како *средновековен темен белег*, *мрак*, *вековен* и *назадњачки остаток*, *остаток од мрачното ропство*, *нашиот јарем*, *синџир кој ги стегаше нашите сили*[79]; *симбол на назадни мислења кои ги кочат и спречуваат женине*[80]; *тешки*

78 В. Ј., Муслиманската жена се бори за ослободувањето од мракот, бр. 33-34 (јули-август 1947), стр. 6.

79 „Сметнувањето на фереџето е првиот чекор што треба да го направиме ние Турчинките и Шиптарките, за да можеме навистина да ги ползуеме здобиените права“, год. 4, бр. 30-31 (април-мај 1947), стр. 10-11.

80 АФЖ – Дебар, 250 муслиманки од Дебар го сметнаа фереџето, год. 4, бр. 32 (јуни 1947), стр. 6.

стеѓи, *тешки окови*, *безмилосна темница*[81] итн. Симнувањето на ферецето го следат спротивни изрази што имаат врска со *разбудување*, *осветување*, *ослободување* и можеби најмногу со *прогледување*, со *светлина*, односно со *отворање на очите*.

Во „Македонка“ се известува и за јавно и понекогаш многу драматично *одбулување* на муслиманките. На почетокот на кампањата за симнување на ферецето во известувањето на АФЖ за Дебар се претставуваат позитивните ефекти на почнатата кампања. „Шиптарките од Дебар“ со радост ја следат акцијата почната од жените од Косово и Скопје. На конференциите организирани од АФЖ се *одбулиле* повеќе од 200 жени кои излегле низ градот „да манифестират“, носејќи ги пред себе *фрлените* ферециња. Тој ден бил радосен ден, со игри и веселби.[82] Ваквите масовни *одбулувања* понекогаш заличуваат на вистински перформанси. Некои текстови нудат силни прикази што треба да ја отсликаат растечката омраза на муслиманките кон нивното покривало. Овие очигледно организирани изведби за *фрлање* на ферецето се случуваат на значајни празнични датуми и ваквите драми се поздравени со аплауз од присутните: „младата муслиманка Мелеа Ибрим Амедова од Прилеп, го сметна ферецето на академијата посветена на Осми март. Во моментот кога Амедова ја рецитуеше песната за фереце од Л. Каровски, беше решена да на борбениот ден на жената наполно се ослободи од трагот на вековното робство. Таа го искина и изгази ферецето“.[83] Јавните церемонијални *одбулувања* на жените ги отсликуваат новите норми на социјалистичката држава преку телата на овие жени кои од себе ја соблекувале *заостанатоста* и зачекорувале во иднината (Hadžiristić, 2017, 194).

81 До сите албанки и муслиманки во Македонија, бр. 33-34 (јули-август 1947), стр. 10; III-иот конгрес на Народната младина на Македонија. Работен договор на нашата младина, бр. 33-34 (јули-август 1947), стр. 9.

82 АФЖ – Дебар, 250 муслиманки од Дебар го сметнаа ферецето, год. 4, бр. 32 (јуни 1947), стр. 6.

83 8 март меѓународниот борбен ден на жените. Осмомартовското натпреварување во нашите организации. Резултатите од градските екипи на АФЖ од Битола, бр. 40-41 (февруари-март 1948), стр. 12.

Веднаш по донесувањето на Законот за забрана на фереџе, Главниот одбор на АФЖ објавува дека заедно со „Путник“ ќе организира еднонеделно патување низ Југославија за оние жени кои го отфрлиле зарот и фереџето. Патувањето се планира за 600-700 „Турчинки и Шиптарки“, кои можат да дојдат со своите мажи. Ќе ги видат најголеми југословенски градови, Белград, Загреб, Љубљана и летувалиштето Опатија.[84] На ова патување заминале 324 „Шиптарки, Турчинки и Македонки“ од најоддалечените села од сите краишта на Македонија. Текстот „На далечен пат“ зборува за искуствата на жените муслиманки од ова патување. Се собрале жените променети во шалвари, шарени елечиња, фустани и шамии на главата и тргнале на пат. Прво се зачудиле од возот, зашто тие дотогаш гледале само коњи и магарења како превозни средства. Во Скопје се чуделе на големата река, големите куќи, убавите улици на кои нозете не се лепат со кал како на селскиот пат. Повеќекатниците низ градовите на Југославија исто така предизвикувале огромно чудење кај нив. Муслиманките во текстот се опишани како „несекојдневни луѓе“, жени кои го *отшкриле* своето лице, го сметнале „црното перде“ за да можат колку што е можно подо-

84 Без фереџе низ Југославија, год. 7, бр. 75 (февруари 1951), стр. 17.

бро да ги видат убавините на својата земја. Низ републиките локалното население ги пречекувало муслиманките на свечен начин. Со музика, песни, цвеќиња луѓето ја поздравувале муслиманката и нејзиното *ослободување* од ферецето. Тоа е потврда на братството и единството во Југославија, а за муслиманите е изненадување, но и доказ за тоа колку многу се сакани од другите народи во Југославија.[85]

Наспроти идиличните текстови за искуствата на муслиманките, овие патувања, освен што се организирале како награда за *одбулените* жени, истовремено тие биле начин барем накратко да се оттргнат жените од нивните заедници од кои понекогаш биле силно осудувани (Hadžiristić, 2017, 194). Текстот во „Македонка" што известува за впечатоците од патувањето на муслиманките дополнително ги егзотизира – како несекојдневни луѓе кои се чудат, но и предизвикуваат чудење.

3.2. Промоција на позитивни искуства

На почетоците на кампањата за отфрлање на ферецето жените кои имале храброст и пркос да го направат тоа се „најсвесните" меѓу муслиманките. Поделбите на освестени и несвесни муслиманки кои се така идентификувани според подготвеноста да го *фрлат* ферецето создаваат висок притисок во заедницата, зашто кој би сакал да биде идентификуван како несвесен, заостанат, роб, назаден? Во прилог на оваа кампања што омаловажува во исто време додека се обидува да помогне одат издвоените успешни приказни на поединечни жени со име и презиме, а понекогаш и со фотографија кои го симнале ферецето. *Одбулените* жени учествуваат во стратегиите на АФЖ и стануваат активистки, кои, одејќи по селата каде што живеат муслиманки, треба да им помогнат на сè уште *забулените* да разберат што значи да се биде слободен.[86]

85 На далечен пат..., год. 7, бр. 77 (април 1951), стр. 1-4.

86 Организациите на АФЖ во изборите за фронтовските одбори, бр. 40-41 (февруари-март 1948), стр. 7.

Во портретите на „обичните“ жени муслиманки кои се *одбулиле* се потенцира позитивната промена кај овие жени кои се ослободуваат, стануваат сосема поинакви и поактивни, се вработуваат и ја ползуваат рамноправноста што им ја нуди општеството.[87] Тие остануваат истрајни во својата намера и тогаш кога се осудувани и отфрлени од нивната околина, го споделуваат своето искуство за да ги убедат другите жени дека законот всушност ги штити муслиманките наспроти негодувањата на околината.[88]

Животните приказни на муслиманките кои се пробиле во власта или, пак, имаат значајни и ценети општествени функции отсликуваат поголеми жртви и поизразен пркос кон традициските норми, но и кон авторитетите во семејството кои ги наметнуваат тие норми. Вообичаено, како највисоки авторитети се споменуваат татковците и сопрузите. Овие жени муслиманки се на различни позиции во АФЖ и ги помагаат или ги предводат различните активности што ги спроведуваат фронтовските организации за еманципација на муслиманките.[89] Тие се народни пратенички во „Народната Скупштина“ на ФНРЈ како Керима Муча, која стигнала на таа функција поради нејзината активност уште во време на војната. Кога Дебар бил првпат ослободен таа го *фрлила* црното фереџе и станала член на партијата. Се спротивставила на нејзиниот конзервативен татко, кој ја избркал од дома. Таа е секогаш на вистинската страна како верна ќерка на „шиптарското малцинство“, која ја осудува злосторничката политика на Информбирото и на Енверовата клика во Тирана, а се бори за вистинската политика на партијата и на Тито.[90] Едајет Рамадан, 23 години е учителка од

87 Ние ке гласаме за Тито... за Република, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 9-11; АФЖ – Дебар, 250 муслиманки од Дебар го сметнаа фереџето, год. 4, бр. 32 (јуни 1947), стр. 6.

88 На далечен пат..., год. 7, бр. 77 (април 1951), стр. 1-4.

89 Љ. А., Одборничката Ениса Дајовска, год. 6, бр. 63 (февруари 1950), стр. 9; Рухие Вели, бр. 53-53 (1949) стр. 6; Пред изборите за народни одбори. Фаарие Ибраимова – повереник на просветата, год. 5, бр. 61 (1949), стр. 4; Саиде Таип, год. 6, бр. 64 (март 1950), стр. 8.

90 М. К., Керима Муча, Шиптарка народен пратеник, год. 6, бр. 64 (март 1950), стр. 2-3.

Штип, која веќе седум години работи на просветно *издигнување* на турските национални маси. Таа никогаш не била *забулена*, а поради своите напредни ставови влегла во судир со своите најблиски. Желбата да биде слободна граѓанка ја тера да ги скине оковите – врската со нејзиниот маж, кој нема никакви разбирања за неа. Таа е член на Сојузот на комунистите на Југославија и е кандидирана од избирачите за народен одборник.[91]

Низ страниците на „Македонка“ текстовите често им се обраќаат на муслиманките во еднина, „жената муслиманка“, „другарката муслиманка“ итн. во обидите да се претстави позитивната слика или, пак, нејзината спротивност преку генерализации. Наспроти овие тенденции, важно е да се потцрта дека женското искуство на родова (не)рамноправност и општествената мобилност во социјализмот многу зависи и од различните животни патеки на жените (различен степен на образование, различна класа, различни семејни политики итн.), односно од многубројни фактори што можат да го одредат степенот на кој жените ги користат новите можности за напредување во новите околности (Bonfiglioli, 2018, 22-23). Различните животни патеки на жените понекогаш можат да зависат од случајни пресврти или од она што популарно го нарекуваме моменти на среќа. Позитивните примери што ги промовира „Македонка“, оние што доследно ги следат препораките за соодветна социјалистичка жена муслиманка, сепак претставуваат малцинство во мноштвото различни муслиманки кои се соочени со радикалните промени што одеднаш мораат да ги следат, а за кои се очигледно неподготвени.

91 Едајет Рамадан – кандидат за народни одборник, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 11.

3.3. Врската на ферецето со другите стратегии за еманципација на муслиманките

Затоа што АФЖ во теренската работа постојано се соочува со отпор или, пак, со инертност кај муслиманките, кампањата за отфрлање на ферецето се поставува како една од најважните задачи на АФЖ, почнувајќи од 1947 година, па сè до донесување на законот. Претпоставката е дека муслиманките, откако ќе го отфрлат ферецето, ќе можат неоптоварени со оваа пречка да излегуваат во јавност. За тешкотиите во вклучување на муслиманките во аналфабетските курсеви што биле карактеристични од почетокот има нова надеж со кампањата за отфрлање на ферецето. Затоа, активностите за ликвидација на неписменоста подразбираат истовремено и засилување на борбата за симнување на ферецето.[92] Дека ферецето и културно-просветното *издигнување* не одат заедно покажува текстот со наслов „Фатиме Аки Оџова". Фатиме е млада девојка која не се однесува како што вообичаено се однесуваат муслиманките. На пример, таа не побегнала од непознатите гости во селото, како што инаку бидува меѓу муслиманките. Исто така, Фатиме била отворена и разговорлива и се дружела со православни девојки од македонско-турското село Зрновци. Таа одржала два аналфабетски курса во селото и месниот одбор ја праќа во Скопје на курс за турски учителки. По сите карактеристики Фатиме е позитивен пример за тоа каква треба да биде младата муслиманка во новата социјалистичка држава. Откако успешно ги завршиле курсевите нејзините ученички во знак на благодарност што им ги „отворила очите" решиле да ѝ донесат подарок:

> „...почна да ја одвива книгата од која што во мракот и падна на скутот нешто поцрно од нок'ниот мрак. – Ферече?!!"

Фатиме секако се шокирала од овој потег како што би реагирала целата турска напредна младина. Зажалила за вложе-

92 Киро Хаџи Василев, Ликвидација на неписменоста – една од најважните задачи во петгодишниот план. Во школската 1947/48 год. во Македонија треба да се описменат 80.000 лугје и жени, бр. 35 (септември 1947), стр. 3-4.

ниот труд и сфатила дека само писмото не е доволно за нивното разбудување, туку следи голема борба против ферецето, против „слепилото на нашиот заостанат народ“. Навредена таа го одбила ферецето, а нејзините ученички откако виделе колку е несоодветен нивниот подарок се извиниле:

> „Фатиме, прошшевај! Ние уште не знаеме... можда си во право...“[93]

Муслиманките, сепак, имаат тешкотии да ги направат врските меѓу стратегиите што ги промовира АФЖ и власта за тоа што подразбира *еманџипирана муслиманка*.

Низ текстовите на „Македонка“ се среќаваат интерпретации што ја претставуваат идеалната ситуација според која стратегиите за еманципација на муслиманките течат синхронизирано, се надополнуваат и се испреплетуваат и резултираат и со фрлање на ферецето: „Две од нив излегоа од курсот (за описменување м.з.) со фрлено фереце. Фатиме Леманова беше неписмена, ја опфатија во активот, ја описменија, ја заактивизираа, да отфрли ферецето и сега работи како чистачка во една установа“.[94]

Сепак, во екот на борбата против ферецето се случувале и иронични ситуации. На пример, во селото Горно Врановци се случува една таква „грешка“, кога среде интензивната борба за симнување на ферецето, 32 ученички кои подлежат на задолжително образование во осмолетка се *забулиле*.[95] По донесување на законот за забрана на ферецето, АФЖ препорачува да се засили работата со муслиманките на нивното културно-просветно *издигнување*, бидејќи актот на одбулување не може да

93 П. Поповски, „Фатиме Аки-оџова“, год. 5, бр. 45 (јули 1948), стр. 9-10.

94 Да ја засилиме работата на активите за борба против неписменоста. „ЌЕ ЈА ЛИКВИДИРАМЕ НЕПИСМЕНОСТА...“, год. 5, бр. 61 (1949), стр. 10.

95 Бл. Кондарко, Досегашните седмолетки ги заменија осмолетките, год. 6, бр. 73 (декември 1950), стр. 6-7.

ги реши последиците од нивното долговековно ропство. Со муслиманките сè уште е потребна долготрајна и напорна работа[96].

Натпреварувачкиот дух во кампањата за симнување на ферецето што го препорачува АФЖ го следи концептот на премавнување на нормите во производството. Во оваа насока е врската на кампањата со вклучување на жените на пазарот на трудот и споменувањето на ферецето во контекст на петгодишниот план, на економската активност, а со тоа и на осамостојувањето на муслиманките кои ги „размавнуваат" своите работни сили и така стануваат корисни за општеството во процесот на неговата изградба. Муслиманката што се *разбулува*, на пример, на градилиште, тоа треба и да го покаже.[97] Дури и „соодветното толкување" на исламските прописи, токму тоа го препорачува: муслиманката треба да е облечена, а лицето и деловите од телото што се потребни за работа треба да бидат откриени.[98] Заложбата на АФЖ за вклучување на муслиманките во производството и домашните ракотворби останува да биде значајна задача во целиот период. Линијата што ја застапуваат овие заложби подразбира дека вклучувањето во производството ќе помогне во нивното „издигање", а тоа, пак, ќе резултира со симнување на ферецето.[99] Во број 75 од февруари 1951 година насловната страница ја претставува Кадрија Муарем, која 12 пати е прогласена за ударник во конфекциското претпријатие „Прогрес" со нагласок дека таа меѓу првите го фрлила ферецето.[100]

Во сеприсутниот натпреварувачки дух на социјалистичкото општество, отфрлањето на ферецето понатаму се третира како некаков сосема практичен и едноставен чин, кој е важно

96 Работата за политичко и културно-просветно издигање на турчинките и шиптарките е задача на нашата организација, год. 7, бр. 78 (мај 1951), стр. 2.

97 В. Ј., Муслиманската жена се бори за ослободувењето од мракот, бр. 33-34 (јули-август 1947), стр. 6.

98 В. Ј., Муслиманската жена се бори за ослободувењето од мракот, бр. 33-34 (јули-август 1947), стр. 6.

99 Заклучоци од пленарниот состанок, год. 5, бр. 51 (1949), стр. 3.

100 Насловна страница, год. 7, бр. 75 (февруари 1951).

да достигне високи бројки, односно тој веќе се мери според бројот на жени кои едноставно ги отфрлаат фереџињата:

> „Село Стоиче објави натпреварување на сите околни села по следните точки: кое село ке даде најмногу работни часови, кое село ке одржи повек'е читалачки часови, кое ке описмени поголем број муслиманки и албанки, кој одбор повек'е ке успее да ги убеди да го сметнат фереџето, да се претплатат на 'Македонка' во Гостивар".[101]

Според бројот на *одбулени* жени се мери и успешната работа на одборите на АФЖ. Големите бројки заслужуваат пофалба, додека малите бројки се индикација за лошата работа на АФЖ.[102]

3.4. Ефектите на законот за забрана на зар и фереџе

Текстовите во „Македонка" што се занимаваат со фереџето во периодот кога се носи законот генерално се трудат да ја претстават позитивната возбуда на жените поради нивното *отк̄ривање*. Во текстот со наслов „Преродба" се опишува таква возбудлива атмосфера на седенка кај Акиле, каде што се собрале жените од соседството, ги донеле своите стари алишта и ткаенини, како и своите фереџиња за да ги прекрои шивачката Богдана. Една е возбудена што ќе оди по првпат „на биоскоп" со мажот ѝ, гологлава без фереџе. Без мера се радуваат на светлоста, воздухот, животот. Дури и старицата Закир-аба, за која авторот би имал разбирање доколку ѝ е тешко да раскине со нешто што го влечела многу години, решително ѝ го подала своето фереџе на Богдана: „Еве го... сечи го и моето, што к'е ми...?"

---

101 Кратки вести. Припреми за 8 март во Гостиварско, бр. 40-41 (февруари-март 1948), стр. 22; Акција за симнување на фереџето. Голем успех на организацијата на АФЖ во Дебар, год. 4, бр. 36-37 (октомври-ноември 1947), стр. 7.

102 Акција за симнување на фереџето. Голем успех на организацијата на АФЖ во Дебар, год. 4, бр. 36-37 (октомври-ноември 1947), стр. 7.

Сепак, жените на седенката се изненадени од постапката на Мејрам, која избегала од куќата на мажот ѝ, ги оставила децата и отишла кај татко ѝ. Мажот ѝ Адем, кој работел во власта, имал мерак да ја *одбули* жена му уште порано, но таа упорно одбивала и редовно се расправале на таа тема. Жените претпоставуваат дека таткото на Мејрам, Лиман-оџа, „и го свртел умот". Тој агитирал против симнувањето на фереџето и кај другите мажи, но жените веќе не веруваат на неговите приказни дека ќе одговараат пред Мухамед оние што го симнале фереџето. Во тој момент се појавува Мејрам на седенката, со отечени очи од плач. Таа сфаќа дека згрешила и дека ја излажал татко ѝ: „Не лутете се на мене... јас не сум крива". Мејрам се иззема себеси од одговорноста и меѓу старата перспектива на татко ѝ – оџата и новата перспектива на мажот ѝ кој работи во власта, конечно ја избира онаа вистинската.[103]

И покрај намерата на АФЖ преку „Македонка" да ги промовира позитивните искуства и неопходноста од симнувањето на фереџето, сепак меѓу редови, а некаде и подиректно се откриваат тешкотиите со кои се соочува оваа законска мерка. Додека другите активности во врска со еманципацијата на муслиманките биле главно прифатливи за нив, законот за забрана на носење зар и фереџе предизвикал спротивставени реакции. Тој се доживувал како подривање на традициите на заедницата и самите муслиманки го толкувале како посебен напад на нивната заедница. Всушност, со тоа се продлабочил јазот меѓу муслиманките и активистките на АФЖ од мнозинските етнички заедници (Bonfiglioli, 2018, 26). Законот стапува на сила, а сепак има многу жени кои не го симнувале фереџето до последниот ден. „Шиптарките и Турчинките" од Струга испратиле повик до сите жени кои уште носат фереџе да не го чекаат крајниот рок, туку час поскоро да го отфрлат фереџето, да се борат против оние што им пречат во оваа радосна мисија зашто тие што пречат се непријатели на жените, но и на целиот народ и „таквите

103 Преродба, год. 7, бр. 75 (февруари 1951), стр. 4-5.

нема да ги штедиме“. На повикот се потпишани *одбулените* жени од Струга.[104]

АФЖ посочува дека сè уште има градови и околии каде што *одбулувањето* не предизвикало никаква промена во животот на муслиманките. Голем број жени од селата воопшто не излегувале од дома, освен во крајна нужда, а тогаш го покривале лицето со шамија. Како прва помош за нив се препорачува прекројување фустани и костими, бидејќи има жени кои се непристојно облечени: со долги фустани, костими од мажите, со црни шамии. Накратко, со оваа категорија муслиманки кај кои не се забележуваат никакви позитивни промени треба да се работи исто толку напорно и упорно буквално на сите аспекти од нивниот живот, како и на почетокот. Тоа е потребно за да се избрише разликата меѓу малцинските и другите жени кои сè уште упорно ги издвојува муслиманките.[105] Таа разлика очигледно многу тешко се брише.

„Од ферецињата се рат'аа убави блузи, цели фустани.“

Лошо облечените жени, оние што изгледаат *непристојно* зашто ги навреле костимите од мажите може да упатува на сиромаштијата на некои жени кои буквално немале што да облечат, освен ферецето што покрива сè. Во „Македонка“, покрај оваа, има уште една приказна за

104 Ден побргу да го отфрлиме ферецето..., год. 7, бр. 75 (февруари 1951), стр. 3.

105 Работата за политичко и културно-просветно издигање на турчинките и шиптарките е задача на нашата организација, год. 7, бр. 78 (мај 1951), стр. 2.

муслиманките од Умово, кои оделе со искинати кошули под ферецето, бедно облечени, боси и „голи“[106]. Од друга страна, стои претпоставката дека некои жени можеби го користеле тоа класно оправдување за да ги избегнат промените на кои се противат (Bonfiglioli, 2018, 18).

Светиева во текстот „Транзиција на терлик“ вели дека „црните фигури на жените во терлик и денеска претставува една од најегзотичните појави на улиците и сокаците на село Мелница“ (Светиева, 2001, 187). Поентата на текстот е дека ова покривало како да се носи по инерција за да ја потенцира религиската припадност и да се покријат жените пред туѓинците, додека под терликот, на пример на свадбите во селото, тие често носат „шлицеви, тесни панталони, мини здолништа, деколтеа итн.“ (Светиева, 2001, 189). Овие заклучоци произлегуваат од теренските истражувања во Мелница, Велешко, во 1999 година. Кај Турците Јуруци во Македонија покривачот се носел до седумдесеттите години на 20 век, а „денес се употребува во свадбените обичаи. За одење во град сè уште облекуваат терлик“ (Димовска, 2013, 43). Освен овие примери што некако го избегнале притисокот на законот и на кампањите за *новиште* стандарди за муслиманките, Димовска исто така забележува дека се работи за приспособување на муслиманките кои наоѓаат начини како да го почитуваат законот додека истовремено и понатаму се покриваат. Таа вели дека муслиманките го откриле лицето во јавност, а сепак продолжиле да користат облека што ги покрива телото и главата (Димовска, 2013, 41). Теренските истражувања на Димовска ја отсликуваат збунетоста на луѓето околу овие брзи решенија за отфрлање на ферецето. Постарите жени не излегувале од дома, додека кај помладите имало поделени мислења. Нејзините соговорници откриваат атмосфера на присила и закани: мажите биле повикувани во полициска станица на информативен разговор, доби-

106 Дивна, Селанките од Умово дадоа 70 рала чорапи, год. 2, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр. 13.

вале закани за отпуштање од работа, закани со покажување оружје, извршни наредби врз жените собрани во *Соколанаа* да го симнат ферецето на самото место итн. (Димовска, 2013, 49).

„Фереце пусто фереце,
те колнам луто те колнам,
клетва од камен потешка,
клетва од синџир пострашна,
адети пусти адети,
адети црни синџири,
фрлите пусто фереце,
од темен мрак да излезете."

Ова е варијанта на песната на Ванчо Николески, која ја запаметил мојот млад соговорник од приказните на неговата баба. Кога таа имала седум-осум години, почнала интензивната кампања за отфрлање на ферецето. Нејзиниот татко бил „комунист" и таа како негова ќерка била избрана да ја научи и да ја рецитира песната на конференција организирана за жените во нејзиното село. На конференцијата добила инструкции да се појави без шамија „само по плетенки", зашто „ферецето ќе се трга скроз". Додека ја рецитирала песната пред насобраните забележала дека „жениве плачат, овие од вера ќе нѐ вратат, каури ќе нѐ праат овие више готово, овде не се живее више. Значи таков страв". По завршувањето на конференцијата жените од селото упатувале тешки клетви кон неа, а кога стигнала дома добила ќотек од мајка ѝ. Нејзината тетка, пак, имала конзервативен сопруг, кој не дозволувал да се тргне ферецето. Таа поради ферецето завршила трудна во затворот во Тетово и таму го родила своето дете.[107]

Во 1952 година британските набљудувачи известувале за вооружен отпор против кампањите за *одбулување* на жените во Македонија и за слични ситуации во Босна (Greble, 2021, 253).

107 Сопствени теренски истражувања, Скопје, 9.6.2022, анонимен соговорник.

Забраната на ферецето се споменува како последната капка што ја прелева чашата, односно како последната во низата грешки на властите што ги мотивира муслиманите од Македонија да се отселуваат во Турција. „Нè собраа сите во едно средно школо и ни рекоа 'сега откријте ги лицата'. Рекоа дека ќе нè казнат ако не го направиме тоа. Се чувствував како да сум гола. Отидовме таму со покриени лица, а се вративме со откриени. Плачевме одејќи дома. Од тој ден мајка ми никогаш повеќе не излезе од дома преку ден. Секогаш излегуваше откако ќе се стемни за да не ѝ се гледа лицето. Беше многу понижувачки" (Akan Ellis, 2003, 54; види и кај Светиева, 2009).

Во текстовите во „Македонка" што известуваат за тешкотиите со кои се соочуваат законските мерки за забрана на ферецето недостигаат вакви интерпретации што зборуваат за шокот, збунетоста, стравот, страдањата, присилата, заканите и последиците што законот и кампањите за отфрлање на ферецето ги предизвикале кај многу жени. Таму отстапувањата од очекуваните резултати се третираат многу попрактично – како мотив за поупорна и понапорна работа со *заостанаштите* муслиманки.

4. Ориенталистички дискурс – *старите режими* и новите можности

„Ако зборуеме за заостаналост на жените кај нас това се на прво место жените – муслиманки“[108]

Стандардите што се поставуваат во кампањите за градење на *новата* социјалистичка држава и *новите социјалистички граѓани* биле мошне високи во контекстот во кој се промовирале. Бурните историски и политички околности на Балканот во првата половина на 20 век, со паѓањето на Османлиското Царство и промената на статусот на муслиманите нив ги прави особено соодветни за врамување во ориенталистичкиот дискурс. Иако, кога зборуваме за муслиманите во југословенски контекст, треба да се нагласи дека се работи за хетерогена група, сепак нивното вака генерализирано присуство што директно се поврзува со османлиската власт (или со поекстремната квалификација на *турското ропство*) редовно добива негативни асоцијации. Поради различното наследство, „во симболичката географија на поранешна Југославија, ’северот‘ и ’западот‘ се надарени со позитивни конотации, а ’југот‘ и ’истокот‘ со негативни“ (Bakić-Hayden and Hayden, според Bakić-Hayden, 1995, 924, фуснота 31). Низ „Македонка“, особено во текстовите со политичка содржина, често се среќаваат интерпретациите за *македонската жена* како *најзаостаната* во рамките на социјалистичка Југославија пред која се појавуваат големи можности во новата држава. Но, контекстите во кои се става *муслиманската жена* се уште поекстремни, што значи дека таа е *позаостаната* и од *најзаостанатите*. Принципот на „вгнезден ориентализам“ подразбира дека означувањето на *другоста*,

108 Ние ке гласаме за Тито... за Република, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 9-11.

го користат и го манипулираат оние што и самите биле означени како *други* во ориенталистичкиот дискурс (Bakić-Hayden, 1995, 922; види и Hadžiristić, 2017, 198). Луѓето имаат тенденција да ги пренесуваат ним доделените негативни квалификации на другите и тоа е принцип преку кој се ослободуваат од непријатноста од доделените квалификации. Овој „вгнезден ориентализам" е одлика на реториката на АФЖ и „Македонка" во стратегиите за еманципација на муслиманките во Македонија.

Иако сите жени во новата социјалистичка Македонија, всушност, припаѓаат на категоријата македонски жени, сепак религиската припадност ги издвојува муслиманките како *други* и поинакви жени со кои треба политички да се работи на различен начин од начинот на кој се работи со Македонките.[109] Нивната *заостанатост* е потенцирана во сите аспекти од животот што стануваат важни според *новите* социјалистички насоки. Промените во статусот на ниво на проживеано искуство можеле да се доживеат во рамките на еден животен век, во животните приказни на поединечни муслиманки, кои, на пример, ги поминале сите „режими" во првата половина на 20 век. Затоа, во „Македонка" е многу настојчива таа споредба меѓу *старите режими* и *новите* можности што ги нуди социјалистичка Македонија (за начините на кои се раскажува минатото во „Македонка" види кај Тодоров во овој зборник). Во многу од пропагандните текстови во „Македонка" се потенцираат ужасите на *старите режими* што ја отсликуваат „ропската положба" на муслиманките во минатото: „Ние досега живеевме како ајваните"; „Ние до сега живеевме како стока."[110] „Никој до сега не ги викнал да им каже, оти и за нив има живот, никој до сега не се интересувел за нивното положение, никој не се интересирал за нивните деца и нивната иднина"; „Никој до сега, нас

109 Участието на нашите жени во обновата и изградбата на земјата, година 3, бр. 17-18 (март-април 1946), стр. 1.

110 Ленче Јованова, Првите слободни избори во Македонија, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 1-2; Фемија Асанова, „Пак дојди да не научиш нешто...", год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 12.

– торбешките жени не не собрал така да ни расправа“.[111] Фразата што се повторува често и која вели „никој до сега“ треба да ги претстави промените во третманот на муслиманките во новите околности. Но, ваквите фрази можат да бидат одраз на стратегијата усвоена од малцинските и маргинализираните групи што подразбира угодување и приспособување на она што го промовираат центрите на моќ, некаков вид мимикрија што е предуслов за мирно преживување во променливи и екстремни услови. Експресивноста на изјавите на муслиманките кои велат дека во *старите режими* тие не биле третирани како човечки суштества, туку како *стока*, како *ајвани* е пригодно искористена за оваа цел. Муслиманките се *најобесправени*, *најизмачени* жени кои живееле живот во *темница*, *незнаење*, *ропство*, но тие во новите околности полека се *разбудуваат*, се *осветуваат* и *осознаваат*.[112] Ориенталистичкиот дискурс им е близок на социјалистичките власти кои со овој тон се обраќаат кон муслиманките што подразбира дека тие треба да се *просветлат*, да се *осветат*, *разбудат* и да се *ослободат*. Накратко, тие треба да бидат спасени (Hadžiristić, 2017, 197).

Сега, кога рамноправноста на сите нивоа е обезбедена, на муслиманките треба да им се помогне да се *издигнат* во секој аспект од животот: „Ние, кои сме имале возможност да научиме нешто треба денеска да го дадеме и на тие кои не можеле и да привират до училишните врати“; „ние требе да и дадеме возможност да се она и политички издигне“; „да се доближиме уште повеке до нашите сестри Муслиманки и да изнајдеме пат да им помогнеме да станат свесни, изградени грагјани на нашата татковина“.[113] Ваквите пораки го претставуваат ориенталистичкиот дискурс со кој настапува АФЖ во напорите да ги

111 Јорданка Граоркова, Низ нашата татковина, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 18; Дивна, Селанките од Умово дадоа 70 рала чорапи, год. 2, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр. 13.

112 Кефсер Шукри, Македонската муслиманка се разбудуе, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 20.

113 Ленче Арсова, Да помогнеме на нашата другарка муслиманка, год. 2, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр. 11.

имплементира социјалистичките политики меѓу *најзаостанатите* жени во Македонија. „Нашата муслиманка“, „сестри муслиманки“, „другарки муслиманки“ се термините што ја отсликуваат рамноправноста и братството и единството и кои треба да ја рефлектираат подготвеноста на државата да ги интегрира сите жени, сосе муслиманките. Истовремено, формулациите споменати погоре ја означуваат супериорната позиција на помагателите како оние што знаат наспроти муслиманките кои *соодветно* ја добиваат инфериорната позиција. Тоа им ја ограничува можноста да бидат активни чинители во сопствената еманципација. Во АФЖ и покрај намерата за вклучување на поголем број муслиманки, сепак мнозинството активистки се Македонки и немуслиманки кои „им ги отвораат очите“ и ги поставуваат насоките за нивната реализација. Според овие позиции, борбата добива друга димензија кога христијанките преземаат одговорност, но и голем товар да ги *ослободат* муслиманките, иако ги именуваат како свои „сестри“ (Hadžiristić, 2017, 198).

Текстовите што зборуваат за тешкотиите на АФЖ во работата со муслиманките покажуваат дека социјалистичките стандарди се недостижни за многу од нив. Од друга страна, во „Македонка“ се објавуваат текстови што даваат примери за муслиманка каква што треба да се биде: писмена, културно *издигната*, политички активна, вработена, па дури и *ударничка*, *незабулена*, интегрирана во социјалистичкото општество како другите жени. Овие жени како позитивни примери, докажуваат дека муслиманките можат да бидат корисни и дома, но и за заедницата.[114] *Свесните*, *напредни* муслиманки овој пат дејствуваат како мотивирачки фактор во традициската средина на која ѝ припаѓаат, односно стануваат супериорните поединки во рамките на својата група кои ги следат социјалистичките насоки и ги користат придобивките.

114 Н. Т., „Шиптарките се активизират“, год. 5, бр. 52 (1949), стр. 11.

Степенувањето на *несвесни*, *свесни* и *најсвесни муслиманки*, нивното егзотизирање како „несекојдневни луѓе“, нивното редовно позиционирање како *најзаостанати* во општеството, им го зацврстува статусот на поинакви и *други*. Оваа иронична ситуација подразбира дека стратегиите за еманципација на муслиманките предводени од АФЖ во обидите да ги интегрираат муслиманките, всушност, ја одржуваат и ја продлабочуваат дистанцата што веќе постои.

Контекстот на отфрлање на ферецето најсликовито ги одразува принципите на „вгнездениот ориентализам“ преку кои власта го решава ова прашање. Во екот на кампањата против ферецето, тоа одеднаш станува симбол за сите *недостатоци* кај муслиманките: неписменост, економска неактивност, ограниченост на приватната сфера, строги патријархални принципи, неразвиена политичка свест, но и симбол на различна етничка и религиска припадност и на колонијалното минато. Иако овие карактеристики можат да се најдат и кај христијанските жени, сепак тие првенствено се припишуваат на муслиманките, така што „соблекувањето на ферецето од муслиманките има симболичка моќ на ослободување од овие несакани карактеристики од претходниот систем“ (Hadžiristić, 2017, 185, 187). Со *одбулувањето* муслиманките треба да почнат да личат на *најредните* жени така што ќе носат „алишта какви што носат останатите жени од околијата“.[115]

115 Ширум целата наша република се засилува движењето за симнување на ферецето, год. 6, бр. 70-71 (септември-октомври 1950), стр. 4.

Фередето жако тежок остаток на
темното минало ја притискуваше жи
ната Шиптарка и Турчинка, ја спре
чуваше да ги завземе оние места ко
и' ги дава нашата општествена
стварност

Со донесувањето законот за забрана на но-
сење зар и фереџе, илјади Шип-
тарки и Турчинки, широм нашата република одново се преродија, ослободувајќи се од ропство. Просветното и политичко издигнување ќе ги избрише остатоците од темното минало и ќе овозможи да станат тие вистински рамноправни граѓани на нашата земја

Без фереџе во нов, поврек'ен живот...

Заклучок

Контекстите во кои се споменуваат муслиманките во „Македонка“ можат да се воопштат во две крајности. Тоа се жени на кои државата конечно им ги отвора широко своите прегратки и ги повикува да се интегрираат во *новото* социјалистичко општество, така што ќе ги искористат сите можности што тоа *великодушно* им ги нуди под паролата за братство и единство. Од друга страна, ориенталистичкиот дискурс преку кој се инсистира на еманципација на муслиманките, нив постојано ги држи во позицијата *други*, со оглед на тоа што нивните отстапувања од сликата за *новата социјалистичка жена* се најизразени.

Практичните напори и идеалите што стојат зад активностите насочени кон муслиманките се неоспорно прогресивни во својата суштина: ним им се овозможува образование на својот мајчин јазик, медиумски простор за изразување, рамноправност со мажите во сите аспекти од животот (економска, општествена, политичка) и, конечно, ним им се овозможува да ја искусат јавноста, надвор од приватната сфера што им била резервирана по традиција. Од друга страна, сите овие можности имаат потреба од посебно внимание, образование и воспитување на муслиманките кои очигледно се одвивале пребрзо и преинтензивно. Склевицки вели дека организациската поставеност на АФЖ подразбира следење на она што таа го нарекува *воспитен модел*. Претпоставката е дека околностите во *новото општество* спонтано ќе ги трансформираат сите жени и ќе ги поттикнат да учествуваат во револуционерната промена (види Sklevicky, 1996, 119). Во таа смисла, интервенцијата во однос на муслиманките прво не е чувствителна на разликите внатре во групата, дека, наместо една унифицирана муслиманска жена, всушност се работи за мноштво различни жени кои имаат

потреба од различни пристапи и од разбирање на нивните околности. Дејствувањето би требало да биде од таа позиција на разбирање на специфичните околности за да покаже позитивни ефекти. Но, спротивно на тоа, АФЖ дејствува така што се труди жените да ги приспособи на системот, бидејќи „системот не се става под прашање, туку поединецот е во криво“ (Sklevicky, 1996, 132). Хаџиристиќ посочува дека стратегиите за еманципација на муслиманките, особено кампањата за отфрлање на фереџето, покажуваат изразена невнителност и недоволно преговарање со заедницата на која се однесуваат. Можеби најважниот недостаток е што тие не се сосредоточиле на животните околности на муслиманките, односно на семејната структура и другите пречки на традицискиот систем на вредности што не ја овозможувале целосната еднаквост на жените. Стратегиите за еманципација на муслиманките дејствувале на површината, сметајќи дека на тој начин автоматски ќе се променат и подлабоките структури од нивниот секојдневен живот. Тоа не значи дека се отфрлаат значајните постигнувања на АФЖ во однос на правата на жените, туку значи дека „самите муслиманки (или барем оние што не биле социјалистки) не биле третирани како активни чинители во сопствената еманципација“ (Hadžiristić, 2017, 201). Меѓу сите различни групи жени на кои е посветена работата на АФЖ, можеби најмногу во примерот со муслиманките е очигледен јазот помеѓу социјалистичките идеали и општествената реалност (Bonfiglioli, 2018, 28). Во случајот со муслиманките, идеалите за тоа што треба да подразбира поимот *социјалистичка жена* биле сосема далеку од реалноста на теренот и поради тоа стратегиите за еманципација на муслиманките, а особено Законот за забрана на зар и фереџе во одредени ситуации имале спротивен ефект од она што имале намера да го постигнат. Проектот „Архиви на невидливите“ и достапноста (дигитализацијата) на списанието „Македонка“ овозможува значаен увид во предизвиците со кои се соочувале муслиманките во Н. Р. Македонија, што е важен показател кога

се зборува за историјата на жените кои остануваат маргинализирани и во сегашноста (за проектот „Невидливи архиви“ и истражувачкиот активизам види кај Коларић во овој зборник).

Интерпретациите во „Македонка“ отсликуваат еден модел што често се повторува кога се зборува за муслиманките и нивната еманципација. Вообичаено, муслиманките се претставени како целосно зависни од авторитетите во семејството (од таткото или од сопругот) и оваа позиција не добива внимание во текстовите на „Македонка“. За учеството на муслиманките во стратегиите за еманципација на АФЖ секогаш мора да постои согласност, дозвола, а понекогаш и мотивација или убедување од машките авторитети во семејството кои и во тој случај ги носат одлуките и ја носат одговорноста. Тоа подразбира дека позицијата на муслиманките во семејството не се променила значително од времето на *старите режими* во времето на *новите* социјалистички можности. АФЖ, за жал, не се посветува доволно на ова прашање. Одлуката за еманципацијата на муслиманките овој пат ја носи власта (државата) во согласност (или со притисок) на машките авторитети од семејството. Муслиманките остануваат пасивни и зависни од туѓите одлуки.

Македонка

Славчо Димитров

ПОЛИТИЧКИ КОНТРАДИКЦИИ

Политичката субјективизација на жените преку АФЖ и „Македонка“: Еманципација, контрадикции, и афекти

Вовед

Почетокот и текот на ова истражување, на овој текст, се сместени во турбулентните испресекувања на различни сили, како на локално, така и на регионално и глобално ниво, кои ја конституираат сегашноста, насетена низ чувства, како густа сегашност, населена со нови авторитарни и фашистички тенденции и закани. Од враќањето на конзервативните, националистички, мизогини, етноцентрични, хомофобични сурови оптимизми во македонската стварност, преку глобалната исламофобија и расизам, геноцидот врз Палестинците и соучесничкиот молк на Европската унија, изборот на Доналд Трамп за претседател на САД, новите капиталистички колонијализации и екстракции на/во земјите од поранешна Југославија и глобалните антиродови мобилизации со нивните фашистички влажни соништа – мотивацијата за ова истражување беше во наоѓањето излези од затворот на сегашноста и создавањето желби и визии за иднината со неодредена и отворена потенцијалност надвор од разорната логика на светот на капиталистичкиот реализам, национализам, сексизам, хомофобија и колонијализам. Односно, да ги допре потенцијалите на „веќе-не-свесното“ како методологија на критичка херменевтика и репаративно читање што ја мобилизира перформативната сила на незавршеното минато (Muñoz, 2019), му служи на утописките „сè уште не-овде“ и ја одразува афективната динамика и нужноста од надеж (Bloch, 1996). Во духот на Марк Фишер, би сакал да ги разбудам сеништа на изгубените иднини, духовите на потфрлените ветувања

и незавршените утопии како антиципирачки илуминации на други можни светови (Fisher, 2014).

Во текстот се обидувам да ги анализирам формите на политичка субјективизација на жените во поствоениот период и нејзината дискурзивна, идеолошка, материјална и афективна артикулација преку списанието „Македонка“ како орган на АФЖ на Македонија. Мојата методолошка рамка му прибегнува на прашањето на субјективизацијата и на субјект, како отелотворен, сместен и конституиран во испресекувањето на проживеано мноштво од различни позиции и општествени релации, секогаш посредувани од различни дискурзивни формации, материјални практики, телесни и афективни конфигурации и идеолошки и желбени механизми (Blackman et al., 2008). Субјектот во оваа рамка не е нужно довршен, линеарен, тотален, транспарентен, предодреден, трансцендентален и безвремен, туку длабоко контингентен, историски отворен и подложен на различни политички производства и практики на артикулација (Mouffe, 1992; Scott, 1999; Laclau and Mouffe, 2001; Mari Smith, 2003; Hall, 2021). Иако оваа рамка му пристапува на субјектот низ постструктуралистичките и постмарксистичките теории, сепак, во мојот пристап, се обидувам да ја задржам и да ја промислам можноста и практичните услови за реализација на субјектот како процес на (само)трансформација, политички актер, чинител на еманципаторски политики и самоодредувачки дејствител, чиишто можности, позиционирање, себеразбирања, интерпретации и практики се коконституирани и зависни од историскиот хоризонт на дискурзивни, материјални и инфраструктурни можности (Negri, 1991; Weeks, 1998). Односно, да ја задржам тензијата помеѓу динамиката на subjectus/subjectum за којашто говори Балибар (Balibar, 2014; Montag and Elsayed, 2017) или двојното значење на поимот што го нудат извесни јазици, вклучително и англискиот и францускиот, со што процесот на станување агент, чинител, самоодредувачки и самосвестен актер е условено од материјално-дис-

курзивното поле и сили што ја потчинуваат индивидуата и со тоа ја прават субјективизацијата можна.

Уште поважно, кога зборувам за политичка субјективизација подразбирам исклучиво практики на колективна субјективизација, како единствениот начин на којшто индивидуите ги разбираат, артикулираат и трансформираат своите структурни позиции на потчинетост во односи на опресија и преку антагонизирање на општественото поле, ги креираат условите за (само)трансформација и изведбата и материјализацијата на нови светови (Frye, 1983; Weeks, 1998; Honig, 1992; Laclau and Mouffe, 2001; Dean, 2016).

Во мојот пристап се обидувам да ја земам предвид историската и контекстуалната специфичност на политичката субјективизација преку АФЖ и „Македонка“, без притоа да ја оценувам, валоризирам и критикувам исклучиво преку рамката на современите политички движења и политички родови субјективизации на современиот феминизам/и, на пример стратегиите на родова/полова разлика, диверзитет, автономна организација и застапување на партикуларни (женски) интереси, диференцирано граѓанство, деконструкција на женскиот субјект или, пак, застапување за полово специфични вредности како основи за критика на маскулинистички нагласеното разбирање на политичкото (Mouffe, 1992; Dietz, 2003; Benhabib и др., 2007).

Политичката субјективизација на жените преку дејноста на АФЖ ја разгледувам најпрвин како процес на верификација на еднаквоста и демонстрација на неправедноста преку која е организиран заедничкиот свет и неговите поделби и хиерархии на капацитети, битија, можности, време и простор. Во духот на Жак Рансиер, политичката субјективизација на жените во поствоена Југославија претставена во списанието „Македонка“ ја анализирам како судир, шок, средба и сопоставување на свет во светот, како политичка релација што е истовремено заснована и на негација и на афирмација на еднаквоста. Во оваа

рамка, се обидувам да ги читам интервалите на субјективизација, процесите на дезидентификација и меѓупросторите што ги окупираат или што им се нудат преку дискурсите и репрезентациите во списанието на жените.

Дополнително, на политичката субјективизација ќе ѝ пристапам како посредувана преку новата и историски специфична конјунктура и креација на хегемониска релација или нов историски блок со радикално демократски предзнак, при што интересите на жените влегуваат во синџир на еквиваленција со други демократски и антифашистички борби и барања и различни субјект позиции и општествени актери. Политичката субјективизација, одовде, ја анализирам во заземањето и артикулацијата на женскиот идентитет и интересите преку идентификацијата со субјект-позицијата на работниот народ, граѓанинот на социјалистичката република, единствениот народен фронт или револуционерниот субјект, претставен и кондензиран преку серија означители и симболи што се предмет на желбена и афективна инвестиција. Во текстот се обидувам да ги посочам конкретните дискурзивни, афективни и антагонистички стратегии преку кои се одигрува ваквата артикулација на женскиот политички субјект. Понатаму, иако артикулацијата на женскиот политички субјект преку универзалните народно-демократски означувачи и хегемониски претставници декларативно ја поддржува родовата разлика и специфика на интересите на жените, земајќи ги предвид историите на патријархална опресија, сепак, како што ќе аргументирам во текстот, оваа политичка субјективизација изобилува со контрадикторности. Помеѓу нив највидливо е постепеното бришење на родовата диференцијација и интересите, на плурализмот од позиции и барања, а во име на хегемониските политики на Комунистичката партија, класната политика и монолитското идентификување на народот, односно преку преминот од народно-демократски хегемониски проект кон популистичко-авторитарна демократија со патријархален признак.

Во последниот дел на текстот, како што ќе тврдам, доколку политичката субјективизација подразбира значителен степен на себеотуѓување, во смисла на постанувањето друг во однос на веќе постојните, здраворазумски и традиционално утврдени улоги, капацитети и простори регулирани од доминантниот (минат) режим и општествен систем, во тој случај, политичката субјективизација на жените преку АФЖ останува, во најдобар случај, недовршен и контрадикторен проект [не само поради прераното (само)укинување]. Во покритична смисла и неуспешен процес на субјективизација, бидејќи ги презема и ги репродуцира традиционалните предвоени модели на родова бинарност и поделба на трудот и можностите, и покрај иницијалните радикално политички дејства како изведба на претпоставка на еднаквоста и дејствувањето во полињата традиционално означени како машки. Со тоа, револуционерниот субјект станува агент на пасивна револуција, на реставрација на здраворазумските категории преку реформирање.

1. Политичката субјективизација како верификација на еднаквоста

Првиот број на „Македонка“, ноември 1944 година, ја изнесува на сцена – со перформативната сила на исказот, како раѓање, доаѓање на свет во постојниот свет на нееднаквост – политичката субјективизација на жената во Југославија и Македонија. Како акт што ја изразува и дејствува како полемичка верификација на еднаквоста, како несогласност и подругување (othering) на потчинетата и опресирана структурна позиција на жената и претпоставените капацитети за бивствување, работење, дејствување и мислење што ја следат таквата позиција. Главната уредничка на „Македонка“, Веселинка Малинска, вели:

> „Низ денешната народно-ослободителна борба македонската жена израсна во нов тип на жена. Народно-ослободителната борба разбуди во неја вековно потисканите сили за живеење, работење и градење. Нејзиното сестрано учество иако до скоро време не многу масовно, и нејзините успехи покажани на сите поља на борбата зборат за нова, веќе друштвено и политички равноправна 'Македонка'. Каква промена, чудна и голема е станала само кај македонската селанка, таја која што беше најзаостанала, најпоробена. До вчера не смееше да застане при мажите кога тија зборуеја, а денес во тие исти македонски села седи како рамноправна членка во народно-ослободителните одбори“[1].

За да ја разбереме радикалноста и историското значење на политичката субјективизација на жените во Југославија преку АФЖ и неговиот орган „Македонка“, како сопоставување, шок, влез, појава и потрес на свет во светот, предлагам да ѝ пристапиме преку политичката философија на Жак Рансиер за специфичната политичка релација како релација на поли-

1 „Нашиот пат“, *Македонка*, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 2.

тичка субјективизација, како средба на два состава на релации (Rancière, 1991, 1992, 1999, 2004, 2010).

Првиот состав на односи се скаменетите и седиментираните односи помеѓу идентификувани страни, групи и интереси, со доделени места и времиња на живеење и дејствување и соодветни капацитети и квалификации, како и регулирани перцепции, сензибилности и афективни склоности во однос на групата и нејзината место и занимање. Овој збир на односи е *логиката на полицијата* или полициската распределба на сетилното/смисловното. Овој поредок одредува кој е вистинскиот *логос* преку кој се дефинира и се дели човечкото битие како политичко животно, од една страна, и како постоењето на оние чиј говор е чиста манифестација на врева, звуци, болка и задоволство или „сравнување на жената со луд како што го правеа тоа големосрпските закони“[2], од друга страна. Вториот состав на односи произлегува од пукнатините и интервалите, од празнините и тензиите во односот помеѓу полицискиот поредок на општествено-политичка доминација и ја манифестира и демонстрира еднаквоста што е или вградена во правните документи или се претпоставува како факт што ја прави можна политичката заедница и политичката моќ на прво место, како одреден априоризам. *Верификацијата на еднаквоста* ја демонстрира и ја разбива оваа почетна поделба и на говорот и на времето и е манифестација на нови, реконфигурирани и редистрибуирани односи и посредувања во/на телото, неговите делови, органи и капацитети и неговите односи со други тела, со значењето, заедничките предмети и ресурси во заедничкото и јавниот простор, неговиот капацитет да користи говор и да демонстрира разум, неговиот капацитет за артикулација на значајни реченици и работи.

Преку реконфигурираниот состав на односи, жените кои се *делот што нема удел* во доминантната логика на броењето во предвоениот период, се истргнуваат од својот статус на мал-

2 Ibid.

цинство, „докажувајќи дека навистина му припаѓаат на општеството, дека вистински комуницираат со сите во заеднички простор“ и демонстрираат капацитет „што е исто така демонстрација на заедницата“ (Rancière, 2021, 49). Овој еманципиран состав на односи, заснован на еднаквоста, ја изнесува на сцена еманципираната жена, како „човек кој оди и зборува, се движи наоколу и разговара, ставајќи го значењето во оптек и промовирајќи го движењето на еманципацијата“ (ibid., 86). Како што вели извесна триесетгодишна Амдија Паша, родена во Качаник:

> „До нашето полно ослободување, т.е. со идењето на нашите партизани ние бевме заробени, бевме умрени и никој не мислеше дека ќе можеме еднаш да се разбудиме. Ама не стана така. Една година еве како сме слободни. Една година ние веќе се чувствуваме навистина како сосем други жени. Ние веќе гледаме на светот поинаку. 25 години сум живеела како затворничка, не познавав во Скопје ни четири улици. Една година веќе како се отворив и така отворена одам“.[3]

Политичката *логика на несогласност* преку која се конституира политичкиот субјект ги проблематизира дефинитивните и природните граници на логосот и она што се сфаќа и слуша како разумен говор, како и последователна поделба на разумното меѓу оние што зборуваат, размислуваат и се видливи, како оние што поседуваат капацитет да бидат присутни на заедничката сцена и оние чии зборови се лишени од чујност и сведени на чиста животинска врева, а чии тела, движења, желби, потреби и афекти се сметаат за невидливи, односно меѓу оние што дејствуваат и мислат и оние без удел. Целта на несогласноста преку која се процесира политичката субјективизација е прашањето „што значи да се биде суштество што користи зборови за да аргументира“, односно низ процесот на субјективизација делот што нема удел, или жените, се потврдуваат „како говорни суштества кои ги споделуваат истите својства како

3 „Ние ќе гласаме за Тито... за Републиката“, *Македонка*, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 10.

оние што ги негираат“ (Rancière, 1999, xii-25) и ја демонстрираат еднаквоста и универзалноста претставувајќи се како „суштествата кои зборуваат универзално [и] припаѓаат на лингвистичката заедница“ (ibid., 57).

Фактот на издавањето на списанието „Македонка“ од страна на АФЖ во периодот од 1944 до 1952 година, како и пишувањето текстови, водењето расправи, артикулирањето на политичката аргументација, поставувањето на стратешки политички рамки низ пишани резолуции, промислувањето на постојните политики, објавувањето текстови со научна и медицинска содржина што воведуваат процеп со суеверните предрасуди и незнаење, печатењето песни, раскази, извадоци од романи и различни литературни текстови, носењето и споделувањето резолуции и дистрибуцијата на списанието до огромен број жени (за кои се претпоставува во логиката на потчинување дека немаат капацитет, време и место да читаат, мислат и расудуваат) – претставува основна верификација на еднаквоста на интелигенцијата и мисловниот и говорен капацитет, како иницирање на политичката субјективизација на жените во Македонија и сценирање, во јавниот живот, на несогласноста со поделбите на политичкото и во човечкото битие. Во оваа смисла, точна е констатацијата на Лидија Склевицки дека „пишувањето за женските списанија и пропагирањето на нивното читање значело повик за создавање на нов, активистички идентитет“ (Sklevicky, 1996, 30).

Несогласноста на политичката субјективизација, како што гледаме од повикот на главниот одбор на АФЖ до сите македонски жени со цел нивно активно учество на изборите за Уставотворното собрание во 1945 година, ја изложува грешката и неправдата со која жената „низ беда и немаштина не може да стапи здраво на нозе, да и не остане ни воља ни време за нејзиното културно уздигање нити пак да може да се занимава со политичка работа, да остане слаба и немокјна да се бори“ и „не беше сметана да е човек нити да има ’душа‘, се целеше да биде

сврзана чврсто за она које им одговараше поарно на некултурното и назадно средновековно мракобесие а пак во новото време да остане и понатаму во истото незавидно и тешко робство, да остане роб на мажот, децата и кујната и со това остане неука и некултурна“.[4]

Дополнително, и исклучително важно, значење во процесите на колективна политичка субјективизација и развивање на капацитетите за самостојно и политичко дејствување, расудување, одлучување и управување помеѓу жените, особено имајќи ги предвид високите проценти (над 80%)[5] на неписменост помеѓу жените (Божиновиќ, 1958; Gudac-Dodić, 2021), имаат, на прво место, континуираните аналфабетски курсеви во руралните и урбаните средини што ги организираат активистките на АФЖ, а потоа и културно-просветната и идејно-политичка едукација преку различни курсеви и читачки групи (Pantelić, 2011, а детално за образовните процеси види кај Дарко Леитнер-Стојанов, 2022). Ако описменувањето и образованието се поставени како нужни услови за остварување на рамноправноста и политичкото самоуправување, низ овие курсеви, жените од различни средини, етнички заедници и дејности, се стекнуваат со знаење за: различните органи на политичкото уредување, Уставот и законите, целите на НОБ и значењата на народноослободителните одбори и власт, идеолошката ориентација на социјализмот, актуелните општествено-политички реформи и процеси во индустријализацијата (како аграрните реформи и колективизацијата, Петгодишниот план за индустријализација и електрификација од 1947 година, елементи на самоуправувањето итн.), тековните глобални политички случувања, релациите на жените и фашизмот, искуствата на жените во СССР, организациските прашања и задачите на АФЖ итн. Несомнено е, особено имајќи го предвид изборот на темите и проблемите

4 Киро Георгиев-Дејан. „Демократските закони – гаранција за правата на жените“, *Македонка*, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 5.

5 Н. Богданова. „Положбата на жените во стара Југославија“, *Македонка*, год. 5, бр. 51 (јануари 1949), стр. 6.

што се обработувале во овие курсеви, дека нивната функција во голема мера била одредена од идеолошките и хегемониските политики на Народноослободителниот фронт и Комунистичката партија. Но, оваа забелешка не може да го намали емансипаторското значење и влогот во процесот на осамостојување и политичко субјективизирање на жените, односно нивното претпоставување како еднакви субјекти/граѓанки во заедничкиот живот и управување заедница, што со себе ја носи политичкото образование и културно-просветната работа на АФЖ помеѓу жените.

Особено важно е дека, присвојувајќи ја еднаквоста како „ништо што е сè“ (Rancière, 1999), политичкиот субјект не создава или открива друг, повистинит идентитет што се крие зад потчинувањето на полицискиот поредок. Ако во овој процес е вклучена некаква идентификација што на заедничката сцена го носи политичкиот субјект, тоа е идентификација на нејзиното име со името на заедницата, заедницата на сите што ги делат слободата и еднаквоста како заедничка доблест и неквалификуван квалитет. Овој парадоксален процес на идентификација преку субјективизација е токму процес на дезидентификација од деловите и идентитетите што се распределени и дисоцијација во рамките на сопственото тело и капацитетите што му се припишуваат и ги сметаат за природни, па оттука и процес на *станување-друго*. Мноштвото примери што ги нуди списанието низ годините од многу жени кои ги впрегнуваат своите тела во напор и труд, на места и работни позиции, кои традиционално се сметаат за машки дејности, како несоодветни и неприродни за женското тело и неговите претпоставени можности – сведочат несомнено за процесот на дезидентификација со зададените тела, места и капацитети. Масовното учество на жените во процесите на изградба и реконструкција на земјата во поствоениот период, активното учество во ударничките бригади и акции, во изградбата на згради, мостови, патишта, железнички и различни инфраструктурни материјалности – а коишто се внимателно и посветено документирани низ фотографии,

лични искази и описи во „Македонка“, пред нивната читателска публика, но и пред нас – изведуваат на сцената нова и поинаква жена.

Нова жена која го раскинува и го реконфигурира своето тело и неговите моќи и односи со другите, како и седиментираната позиција во општеството. Ги гледаме телата чијашто наводна судбина е да седат затворени во домот како се излезени на улиците, седнати во работен ангажман во фабриките, напрегнати над раскопаните земјишта во заеднички напор со другите граѓанки и граѓани или збиени во работничките и социјални кореографии со други тела, а не како изолирани и послушни тела на розовото гето. Раката чијашто наводна природна судбина е да готви и да ги негува телата на најмладите и да ги угодува потребите на сопругот, добива нова функција и можности, видливи во интеракцијата на истата женска рака со машините и други технолошки простетики во процесите на производство, во силата со којашто ги втемелува материјалните инфраструктури и услови на заедничкиот живот во изградбата на новата држава. Или, пак, доколку реферираме на воениот период, „ја гледаме со бомба во рака, шмајзер и митралез, ја гледаме како јуриша на бункери со голи раци. Со една дума, она е равна на нашиот јуначен и славен борец“[6].

Во ова изместување на женските тела од нивните простори и места на потчинетост, политичката субјективизација се јавува во јазот на она што се претпоставува дека *е* и потенцијалот *да се биде поинаку* преку потврдување на еднаквоста, јазот помеѓу идентитетот што им е наметнат на жените како дел без удел и специфичниот погрешен број интереси, својства, квалитети, капацитети и афективност и диспозиции што ѝ се припишуваат, од една страна, и учеството во работење, дејствување, зборување, бивствување, поинакво чувствување, од друга страна.

6 Киро Георгиев-Дејан. „Демократските закони – гаранција за правата на жените“, *Македонка*, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 5.

Субјективизацијата е еднаква на „капацитет за говор што претходно не може да се идентификуваат во дадено поле на искуство, чијашто идентификација е така дел од реконфигурацијата на полето на искуство“ (Rancière, 1999, 35). Така, едно тело е одвоено од својата наводна природност и етос, како начин на битие, и од соодветните начини на говор и временските организации, и преку субјективизацијата станува нешто друго, повеќе од она што треба да биде. Или, како што вели Кефсер Шукри во текст што зборува за „будењето на македонската муслиманка“: „Гледаш на таја слика пред тебе, и наеднаш помислуеш на старата македонска жена-на жената роб, и каква разлика! Рушејќи ги сите робски прегради нашата жена, во цврста заедница со другите жени на Југославија, знае зашто се бори и свесна е за своето место во слободниот живот“[7]. Слично, Албанката Хајрие Кокобобо, во свој говор на осмомартовскиот митинг во Скопје во 1945 година, пренесен во „Македонка“ ќе рече: „Албанската жена се сметаше меѓу најзаостаналите жени. Народно-ослободителната борба направи од неа друга жена (...) Денес она е рамноправна граѓанка во Македониа заедно со сите свои сестри...“[8]

Политичката субјективизација, одовде, станува изумувањето на *друѓа* преку дезидентификација и сведочи за моќта на хетерологијата, моќта на хетеронот (Rancière, 2010). Тоа е другоста што произлегува од пукнатините на полициската распределба на сетилното/смисловното, како преуредување на веќе постојните делови, капацитети, видливост, зборови и значења, како продукција на нови фикции на „како да“ (сме секогаш веќе еднакви), која ги крши правилата и режимите на кореспонденција, соодветност и природност. Политичкиот субјект е процесуалноста на бидувањето *ѿомеѓу*, „помеѓу неколку имиња, статуси и идентитети; помеѓу хуманоста и нечовечноста, граѓанството и неговото негирање; помеѓу статусот на човек со алатки

7 Кефсер Шукри, Македонската муслиманка се разбудуе, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 20.

8 „8 март 1945 во Македонија“, *Македонка*, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 9.

и статусот на битие што зборува и размислува“ (Rancière, 1992, 61). Односно, помеѓу „жената [која] не беше признавана како правен граѓанин“, чијшто живот е обележан со „незиното социјално бесправие (...) заврзана со челични синџири преку некој преживели и назадни обичаи и верски празноверици (...) приморна да остане затворена дома, без право да се просветуе и напредуе кон еден посветел и поправичен живот“[9] и новиот тип жена, жената како рамноправна граѓанка која активно учествува во општествениот, политичкиот, економскиот и културниот живот на новоформираната социјалистичка, демократска и федеративна Југославија.

Политичката субјективизација низ текстовите на „Македонка“ и говорите на различни членки на АФЖ се потврдува не само како факт и претпоставка на субјектот на правата што по првпат им се признаваат на жените како резултат на нивната борба и активно учество во војната туку, многу повеќе, и како процес и цел што бараат и налагаат континуирана демонстрација на несогласност, дисензус, граѓанска активност и трансформација на потчинетиот статус. Односно, како рамноправни граѓанки и колективен политички субјект кој е носител на права со уставна и законска гаранција, жените во текстовите на „Македонка“ и говорите на активистките на АФЖ ја отелотворуваат онаа хиперболична тензија и немир специфични за модерното граѓанство, а за која зборува Етјен Балибар, тензијата помеѓу конституираниот и конституирачкиот момент, помеѓу бунтот и институционалноста, помеѓу утописката, бесконечна негативност и позитивитетот на институционалните ограничувања (Balibar, 2014). Односно, „постојаниот бунт против препреките за реализацијата на просто формалните права“ (Montag and Elsayed, 2014, 8). Така, во првиот број на „Македонка“, читаме:

> „Тоа свое со борба извојувано право нашата жена мора да го затврди со своето масово најактивно и смело учеству-

9 Киро Георгиев-Дејан. „Демократските закони – гаранција за правата на жените“, *Македонка*, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 5.

вање во целиот државен, привреден, политички, друштен и културен живот. Нејзиното учество во Народно-ослободителните одбори не смее да биде формално приложено равенство на жената, нити пак, од страна на жената пасивно пратење на работите. Жената ќе мора сосема да се ослободи од онаја низ вековното ропство создадена во нејзината психологија, несамосталнос и неиницијативнос. Во просветната, социјалната, здравната, поштанско-телефонската и други некои служби жената треба и може да земе најактивно учество во нивните организирања, раководења и исполнуења. Да стане македонската жена смел градител на нашата држава тоа значи да ги затврди сите оние придобивки на борбата што осигурујат срећен и радостен живот на нејзините деца и неја самата“[10].

Оваа и слични изјави низ многуте броеви на „Македонка“ сведочат дека прашањето на политичката субјективизација не подразбира редуктивен, пасивен и легалистички однос кон еднаквоста, што би ја скаменило во апстрактното право. Напротив, станува збор за суштинско и континуирано демонстрирање на еднаквоста како основа за животот на политичкиот субјект. Демонстрирање што ги опфаќа и ги испресекува сите сегменти за заедничкиот живот, а особено политичкиот, и активното учество и креирање на политичките услови на живеење и градењето на државата.

Несомнено, ова инсистирање во заднината ја има и свеста дека правното регулирање на еднаквоста не е доволен услов за еднаквиот живот, бидејќи новото општество сè уште е значително одредено од „едно штетно мислење не само кај добар дел на мажи туку и кај повеќето жени дека тие не треба да одат на работа а пред сè да бидат посветени на куќата, децата, мажите“[11]. Оваа ситуација ја потврдуваат (иако за тоа малку, речиси воопшто не се зборува во броевите на „Македонка“, проблем за

10 Веселинка Малинска. „Да го зајакнеме Антифашистичкиот фронт на жените во Македонија“, *Македонка*, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 10.

11 „VII пленум на Главниот одбор на АФЖ на Македонија: Нашата работа и нашите задачи“, *Македонка*, год. 8, бр. 83, (декември 1952), стр. 4.

кој ќе стане збор понатаму во текстот) и мноштвото извештаи од локалните секции на АФЖ што укажуваат на истрајноста на патријархалните ставови и експлоатација на жените, како во семејството, така и во земјоделската и индустриската работа, особено во руралните средини во Македонија (Bonfiglioli), но и на „назадните и некадарни гледишта“ кај многу од машките членови на Партијата (Sklevicky, 1996, 36; Woodward, 1985, 229).

Дополнително, низ говорите и текстовите во „Македонка“ станува јасно дека нееднаквоста не подразбира исклучиво отсуство на соодветни правни механизми за гаранција и заштита, иако тие, како и нивното отсуство, но подразбирање, се минимален услов за нејзина верификација. Многу повеќе, како што инсистира Рансиер, човековите права се „правата на оние што прават нешто од таа инскрипција, кои одлучуваат не само да ги ’користат‘ нивните права туку и да изградат ваков или онаков случај за верификација на моќта на таа инскрипција“ (Rancière, 2004, 303), односно дека силата на правата „лежи во наизменичното движење помеѓу првичната инскрипција на правото и дисензуалната сцена на којашто се тестира тоа“ (ibid., 305). Имајќи го предвид ова, станува јасна процесуалноста и незавршивоста на политичката субјективизација на жените, особено кога 80 години по првиот број на списанието, читаме дека:

> „Без таа секидневна и систематска активизација [на жените] ние не ќе можеме да ја постигнеме целта, затоа што само со секидневно активно учество во политичкиот живот, со секидневно и систематско освојување на позициите на активен социјалистички граѓанин, можеме да рачунаме на нејзиното право растење и заземање на она место кое ѝ припаѓа“. [12]

12 „Учеството на жените во одборите на народната власт“, *Македонка*, год. 8, бр. 83, (декември 1952), стр. 10.

2. Жените, хегемонијата и конструкцијата на народниот субјект

Во досегашниот тек на текстот и аргументот се обидов да го прикажам аспектот на политичка субјективизација како верификација на еднаквоста и процес на себеподругување, односно трансформација на постојните релации на потчинетост/субординација во релации на опресија преку мобилизацијата на демократската претпоставка за еднаквост и слобода на сите (Laclau and Mouffe, 2001). Сега би сакал да се свртам кон разбирање на дискурзивните посредувања и релации со другите социополитички сили во општество во криза, а преку коишто се *артикулира* субјективизацијата на жените. Односно, да ја земеме предвид дискурзивната надворешност што го посредува субјективизирањето на жените и преку која жените како потчинета група ја разбираат својата структурна позиција на потчинетост преку специфични системи на нарација, ги дефинираат линиите на блокада на замисленото идентитетско себеисполнување и антагонизам, му даваат смисла на светот и заедничкиот живот, ја разбираат политичката борба и своите интереси и градат однос со другите историски сили во општеството (Mouffe, 1992; Laclau and Mouffe, 2001; Papadopoulos, 2008; Hall, 2021). Оваа перспектива е исклучително важна доколку се земе предвид специфичниот историски контекст обележан со длабока органска криза на целокупното општество и нејзините дислокациски ефекти врз различните претходно постојни идентитети и, следствено, нивната отвореност кон различни материјално-дискурзивни проекти и сили на артикулација, кои работат на „продлабочување на идентитетската криза преку понатамошно подривање на режимот што паѓа, конструирање на нова рамка за идентификација и претставување на таа рамка

како истата да го прелева теренот на легитимни дискурси“ (Mari Smith, 2003, 165).

Имајќи го ова предвид, мојот аргумент е дека политичката субјективизација како верификација на еднаквоста и (себе) трансформација не се одвива по автономна и идентитетска линија, односно на жените *како* жени, туку преку градењето „ланци на еквиваленција“ со други потчинети групи и слоеви во општеството, како дел од поширок хегемониски проект на изградба на народот и нова колективна волја/субјект. Односно, конструкција на нов историски блок под морално, општествено, политичко, економско и културно водство на Комунистичката партија и наративот за класата и социјализмот, како дискурзивни рамки на разбирање на еднаквоста и слободата, а во рамките на широкиот Народноослободителен фронт. Политичката субјективизација на жените, одовде, е „сврзана со општонародното, делото на целиот македонски народ“[13], при што, „сочувувањето на слободата на својот народ, значи човечки рамноправен живот на жената, значи мирен, среќен и весел живот за нашите деца“[14]. Или, како што можеме да прочитаме, југословенската жена уште во времето на војната:

> „разбра дека патот и е обележен и дека своите права ке ги добие само тогај, кога и сите наши народи и сите наши слоеви ги добиат правата за еден поарен, посветел, почовешки живот. Разбра таја дека само преку народното востание и вооружена борба против окупаторот ке ги добие тие права. Со секоа борба, со секое јуришање на бункери, со секое спасавање на раненият борец, со секоа нова саботажа над непријателските места, нашата жена, нашите бракја татковци, другари ги печалиа правата на слободен и срек ен живот за сите наши народи, за нашите жени и деца“[15].

13 „Нашиот пат“, Македонка, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 2.

14 Ibid., стр. 3.

15 Деса Миљовска. „Како го спечаливме правото на глас“, *Македонка*, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 7.

Односно, ако во текот на Народноослободителната борба против фашистичкиот окупатор, како што тврди Вида Томшич, жената станува субјект на сопственото ослободување, тако што жените „во практиката, почувствувале дека патот кон потполна женска рамноправност е патот на сопствена акција и сопствено учество во заедничката борба на целиот народ, за целокупната народноослободителна и демократско-револуционерна програма“ (Томшич во Pejanović, 1984, 126), оваа стратегија ќе биде од огромно значење и за повоениот период во процесот на политичка субјективизација на жените (Pejanović, 1984, 126).

Демократската и политичката субјективизација на жените, како што ќе видиме, не се одвива по *логиката на изолирана автономна и партикуларна борба* (или она што во денешен политички жаргон би го нарекле „политика на идентитет“ или „политики на разликата“) што повлекува ограничена антагонистичка линија (против патријархатот, историската улога и отелотворување на машкоста, истакнување на женски вредности како основа за превреднување и рекомпонирање на главните политички категории и практики итн.), туку како себеконституирање низ *народната* (или народно-демократска, која, ќе видиме подоцна, се прелева кон авторитарно популистичка или етатистички-авторитарна) *субјект-позиција* што го „дели единствениот политички простор во две спротивставени полиња“ или „антагонистички кампови“ и ефектуира еквиваленција на мноштвени демократски позиции и борби (Laclau and Mouffe, 2001, 131-137). Како што забележува и Тијана Окиќ, жените, „свртувајќи го грбот на традицијата која ги оневозможувала нивните сили (...) станале она што е потребно за слободата на народот и револуцијата“ (Okić, 2016, 165).

За да го елаборирам овој аргумент потребни се неколку дополнителни појаснувања околу методолошката рамка и концептите преку кои му пристапувам на проблемот, особено концептот на хегемонија и хегемониска релација, како својствен во конституирањето на заедницата, народот или на кој било

политички, па оттука и колективен субјект или колективна волја. Хегемониската релација го подразбира издигнувањето и изедначувањето на одредени претстава, симбол, универзализирачка, а партикуларна, содржина или политичка волја со целината на политичкиот простор и заедницата. Односно, воспоставување и артикулирање на општествениот поредок и тоталитет преку одредени содржини што ја отелотворуваат универзализарачката функција на интегрирање на заедницата и претставување на народот. Антонио Грамши го користи концептот на хегемонија за да означи двојна перспектива, заснована на Кентаурот на Макијавели – полуживотно и получовек, како мешана форма на владеење, вклучувајќи и согласност и сила, ограничување и спонтаност. Хегемонијата за Грамши е интелектуално и морално лидерство спроведено од општествена група или класа, кое дифузира мешавина од вредности и идеи низ граѓанското општество и државата, кои се споделени од и поминуваат низ различни општествени сектори и која на тој начин артикулира колективна народна волја или политички субјект. Во случај на хегемонија, големите маси на население даваат согласност за владејачката и доминантна група и за насоката што ја дава оваа група за трансформација и организација на општествениот живот (Gramsci, 1971, 12). Лаклау и Муф го позајмуваат лаканскиот концепт на „вкотвувачка точка“ или главен означувач, „нодални точки“, во нивната терминологија, за да означат одреден елемент што ја презема функцијата за универзализација и структурирање во дискурзивното поле на игра на разликите.

Со хегемонијата, Грамши развива политичка стратегија што ќе создаде нов историски блок на различни општествени сили, на таков начин што една од субалтерните групи во општеството, како резултат на специфичниот историски и контекстуален престиж што го ужива меѓу групите, ја презема улогата на хегемонистичка и доминантна група и ја воспоставува својата „автономија наспроти непријателите што мораа да ги поразат“

и добива „поддршка од групите кои активно или пасивно им помагале“ (ibid., 53). Освен преструктуирањето на економијата и создавањето на нови технологии, од најголема важност во концепцијата на Грамши за хегемонијата е етичко-политичката реартикулација на здравиот разум (senso commune, common sense) или „општата концепција за животот, филозофија“ (ibid., 104), светоглед или идеологија како цемент на новата хегемонија како материјална практика отелотворена во институции и апарати, која би ја насочувала и конституирала општествената активност во радикални промени. Хегемонистичката сила на тој начин станува носител на нова култура. Радикалната трансформација на концептот на хегемонија во делото на Грамши е донесена преку неговото инсистирање дека артикулацијата на новата хегемонистичка народна волја вклучува создавање на солидарност и единство не само меѓу членовите на истата професионална група на корпоративно-економско ниво туку и на универзално рамниште, со другите подредени групи на таков начин што ќе ги надмине ограничени и корпоративни интереси на хегемонистичката група.

Политичката логика како хегемониско „рекомпонирање“ е „одговор на дислокација на структурата“ (Laclau, 2000, 40-44), како настан што ја нарушува репетитивната логика на доминантните и седиментираните општествени поделби, го отвора субјектот и општествената структура кон нејзините контингентни граници и го разбива начинот на постоење на субјектот. Преку ефектите на дислокација, како искуство на криза – што е особено радикализирано во контекстот на НОБ и поствоената ситуација, како резултат како на штетите нанесени врз земјата, така и на геополитичките и локалните динамики на односи помеѓу различни историски сили – позициите на субјектот се доведуваат во прашање и се отвораат кон спорни форми на дискурси и идентификации како алтернативни форми на организирање на искуството. Во ваков контекст, со оваа перспектива, хегемониската релација ја разбира „политиката не [како] игра

на моќ меѓу веќе конституирани субјекти; политичките борби се првенствено борби за производство на субјекти“ (Laclau and Mouffe, 2001, 68).

Во процесите на хегемонија, како логика на политичкото и политичката субјективизација, Лаклау и Муф поставуваат четири структурни елементи, преку кои ќе го следам и процесот на субјективизација на жените преку АФЖ и материјалот што го нуди „Македонка“. Првиот структурен елемент е поврзан со нестабилниот и напнат компромис помеѓу *логиките на разликата и еквивалентноста* или посебноста и универзалноста, елаборирани во работата на Лаклау и Муф како јадрото на граматиката на дискурзивната онтологија и реторичките трополошки движења што водат кон воспоставување односи на еквивалентност и расцепување на посебностите или општествените барања во процесот на производство на народен субјективитет. Вториот елемент во политичката логика е *дихотомизацијата на општествениот простор во два табора*, кои произлегуваат и ги овозможуваат односите на еквивалентност, односно идентификација на угнетувачкиот систем и „општото злосторство“ во општеството симболизирано како она што блокира во општеството и одредени идентитети и општествени групи од совпаѓање со себе и постигнување полнота. Ова е токму *логиката на антагонизмот*. Третото ниво е поврзано со проблематиката на претставувањето, *генерализацијата на релациите на претставување* или издигнувањето на универзалното народно означување преку симболи, господаречки означувачи или тенденцијално празни означувачи. Поврзана со последната структурна карактеристика е *фантазматичната логика на радикално афективно вложување* во невозможниот објект што ја означува полнотата на општеството.

2.1. Синџири на еквиваленција и обединување во колективен политички субјект

Првиот чекор кон воспоставување на еквиваленцијата помеѓу различни борби и искуства на опресија е на рамниште на порамнување и обединување на различните женски структурни позиции на опресија во единствен антагонизиран политички женски субјект, јасно видливо преку интерпелацијата и повикувањето на различните женски субјект-позиции во различни акции и мобилизации од страна на АФЖ во поствоениот период[16]. Односно, повлекување еквиваленција помеѓу искуствата на жените од различните етнички малцинства и народности (Албанката, Турчинката, Влаинката, Ромката итн.), жените работнички, селанките, домаќинките, чиновничките, интелектуалките и жените со различни политички афилијации и убедувања, со јасно исцртана антагонистичка граница, како конститутивна надворешност што го посредува единството на женската колективна политичка субјект позиција, а на чијашто друга страна стојат сите фашистички елементи од минатото и сегашноста на повоениот период. Како што можеме да прочитаме во првиот број на „Македонка“:

> „бездруго и веднаш треба да го создадеме единството на сите жени во Македонија без оглед на различни политички гледања, вери и народности, без оглед да ли порано биле србоманки, бугарофилки или гркоманки, единство на сите Македонки-православни и муслиманки, Албанки, Влаинки и Турчинки, сите селанки, работнички, интелектуалки и домаќинки, – сите што се чесни родољубки и сакат да помогнат на борбата, сите што своите раце не ги закашкале со народната крв (...)што пошироко и поцврсто единство меѓу жените, толку посилен и поплодоносен антифашиски фронт на жените, толку појак и помоќен Народно-ослободителен фронт, толку посигурно полно

16 Главен одбор на АФЖ. „Мајки, жени и сестри од Македонија, работнички, селанки, домаќинки, чиновнички!“, *Македонка*, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 1-2.

> постигнување и сочувување на придобивките на денешната борба (...) Ама истовремено, градејќи го това единство меѓу македонските жени, ние ќе се бориме против секаков опит да некои шпекулантки и со темно политичко минало жени внесат смут во нашиот фронт и го разбијат нашето единство“[17].

Понатаму, упатувајќи на искуствата на опресија во времето на монархистичката Југославија, текстовите во „Македонка“ исцртуваат синџир на еквиваленција помеѓу диференцијалните и демократските барања на жените и нивните страдања со искуствата и барањето на различни сегменти од популацијата, конструирајќи, на тој начин, народно барање или обединување во колективен политички субјект. Кога барањето на жените влегува во еквивалентен однос со другите постојни барања во дадено општество, тоа отстапува дел од својата специфичност, а со тоа и дел од својата диференцијална позиција, со тоа што го изнесува на преден план она што е заедничко за различните барања и борби, а тоа е токму предуслов за изградбата на хегемонистичката врска и институирањето на народот како нов субјект на политиката.

Социјалната неправда со којашто се погодени жените не е само дискурзивна рамка преку којашто се артикулира нивното барање и борба, интерпретирање на искуството на потчинување и блокадата на сопствената реализација и полнота (како социјална, класна перспектива и наратив на потчинувањето) туку и неправда „со која беше погоден и целиот работен народ“, додека сите пречки со коишто се соочувала жената, „беа поставени со намерение прво да биде што повеќе експлоатисана заедно со работникот и селанецот и како второ да има што помалку расположливи сили да му помогне на својот другар работник, кој се бореше под тешки условија за своите пра-

17 Веселинка Малинска. „Да го зајакнеме Антифашистичкиот фронт на жените во Македонија“, *Македонка*, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 9.

ва“[18]. Според тоа, еквиваленциите се резултат на блокираното битие, недостатокот што ги проникнува различните елементи и барања, а не е позитивна карактеристика што лежи во основата и ја налага нивната обединувачка операција.

За разлика од предвоените наративи, стратегии и дискурзивни артикулации на женското прашања, она што членките на АФЖ го карактеризираат како „феминистички илузии за правата на жените“ поради нивното автономистичко, издвоено и недоволно класно освестено движење, во повоениот контекст се става во рамка на универзалното прашање на демократијата и слободата и еднаквоста на сите. Односно, „прашањето на демократијата нераздвојно за вистинска а не само формална равноправност на жените, а равноправноста на жените не може да биде постигната ако во земјата вистина не владее права демократија“[19].

Меѓутоа, покрај еквиваленциската логика на конституирање на народно-демократското единство, низ текстовите на „Македонка“ честопати се следи и каузалната логика како основа за изедначување на историите на опресија. На тој начин неправдата и експлоатацијата на жените, нивното држење во мракот на неписменоста ја повлекува и неправдата на младите луѓе во општеството, врз основа на претпоставката дека мајката има клучна улога во воспитувањето на своите деца, па следствено, „во неизината изостаналост се намераваше да нашата младина изостане, да не биде добро воспитана и узгаена во дух на прогрес, напредок и борба против мракот“[20]. Како најизразит пример на ваквата тенденција на логиката на еквиваленција кон каузалистичката логика што се стреми кон подредување на различните демократски барања под логиката на

18 Киро Георгиев-Дејан. „Демократските закони – гаранција за правата на жените“, *Македонка*, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 5.

19 „Значението на остваруењето на демократскиот сојуз на жените од целиот свет“, *Македонка*, год. 2, бр. 14 (декември 1945), стр. 3.

20 Киро Георгиев-Дејан. „Демократските закони – гаранција за правата на жените“, *Македонка*, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 5.

една борба или извор/логика на опресијата е полето на однос помеѓу класата и родот, при што еквиваленцијата се сведува на нужен ефект на генерализацијата и обединувањето предизвикана од сеопфатниот објаснувачки фактор на класата.

2.2. Антагонизам, поделби и субјективизација

Следејќи ја граматиката на политичката хегемонија и субјективизација на Лаклау и Муф, логиката на еквивалентност ги поткопува диференцијалните логики на воспоставените општествени поредоци, а еквивалентниот синџир е воспоставен како радикална негативност надвор од какви било објективни определби или позитивни и суштински идентитарни основи. Меѓутоа, оваа операција станува можна само преку исцртување граници, поделба во рамките на општествениот тоталитет и означување на радикална надворешност како извор што го спречува целосното остварување на диференцијалниот идентитет. Преку дихотомската конструкција на општественото како медијација што дискурзивно го означува присуството на угнетувачки режим или олицетворение на општото злосторство според зборовите на Маркс, антагонизмот го овозможува конституирањето на народниот фронт, или општата жртва, како еквивалентност на плуралноста на барањата и на системот на разлики (Marchart, 2018, 25). Новиот народен субјект и хегемониски блок (Народноослободителниот фронт) воспоставен на овој начин ефектуира одредено затворање и артикулација на хетерогени елементи во една значајна целина, односно нова дискурзивна почва при реинституирање на општеството преку линиите на поделба.

Клучната демаркациска линија што го обележува антагонизмот и исклучената надворешност преку која се конституира новиот политички субјект е фашистичката окупација, како кондензација на сите вредности и искуства врзани со фашистичката идеологија и практика, вклучително национализмот,

шовинизмот, големодржавничките тенденции. Наспроти ова стои идеалот на братството и единството. Патријархалноста, империјализмот, расизмот, но и „стара Југославија“[21], односно „монархофашистите на крал Петар и неговата компанија“ кои се истовремено и „оспорителите на женското право за активно учествие на жената во културно-просветни и политички живот, право да бира и да биде бирана“[22] се извори на масовната неписменост на жените и претставници на унитаризмот, капитализмот и буржоазијата (Jović, 2004), наспроти кои се конституира политичкиот идентитет на новите граѓанки. Имајќи ги предвид загубите и девастацијата врз животот на околу 1.700.000 луѓе кои се убиени (од кои 9.000 комунисти) во времето на окупацијата, 530.000 луѓе кои се раселени, 320.000 луѓе кои ги преживеале хорорите на логорите, инфраструктурните штети и уништувањето на околу половина милион згради што ги афектираат животите на сите граѓани – јасно е дека фашизмот е клучното политичко зло наспроти кое се случува обединувањето на народот како антифашистички субјект, а следствено и артикулацијата на женскиот политички субјект како антифашистички. Затоа што фашизмот е „најголем непријател на слободата на жените“[23]. Политичката субјективизација, дополнително, бара активна, постојана и будна борба со остатоците на фашистичките елементи во сѐ уште кревката легитимност на новата власт и новата држава, а таквите луѓе, како што посочува Тито во неговото обраќање на првиот конгрес на АФЖ, кој се одржува во Белград од 17 до 19 јуни 1945 година:

> „требе немилосрдно да се чистат, они не можат да бидат носители на народната власт. Они се носители на омраза и непријатели на оние тековини кои ние сме ги спечелиле во борбата. Они требе да се исфрлат. А вие жените се

21 Н. Богданова. „Положбата на жените во стара Југославија“, *Македонка*, год. 5, бр. 51 (јануари 1949), стр. 6.

22 Шукри Рамо. „И Туркинјата ќе гласа“, *Македонка*, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 8.

23 „Како настанал мегјународниот женски ден 8 март“, *Македонка*, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 24.

навогјате сегде. Се обрнуам до вас да бидете и вие будни. И да помогнете да се уцврсти власта на тој начин што ке ги чистите оние који пречат да се уцврсти народната власт (...) Борете се против секого кој сее омраза било против кого од нашите народи“[24].

Посветеноста на континуираната антагонизација на општественото поле и детекцијата на потенцијално опасни антагонистички елементи што демнат како (секогаш веќе) присутен ризик од трансформација и преозначување на различните незадоволени барања и борби сфатени како „лебдечките означители“ и се закануваат на хегемониското водство и конституирање на народот, укажува, симптоматски за специфичната, но потисната, свест кај активистките на АФЖ и Комунистичката партија. Имено, дека одлуката за конституирање на разграниченият систем на означување, колективниот значаен начин на живот, секогаш се донесува преку силата на антагонизмот и исклучувањето или потиснувањето на другите постојни можности, кои стануваат заборавени и седиментирани како социјална логика на рутинизација. Како таков, додека ја претставува разлика „ние/тие“, антагонизмот сведочи, од една страна, дека артикулацијата на колективното „ние“ е онтолошки врзана за неговото „конститутивно надворешно“ што како прогонувачко сениште продира во неговото најдлабоко битие, а од друга страна, дека работите секогаш би можеле да бидат поинаку и дека антагонизмот е можност секогаш присутна на хоризонтот (Mouffe, 2013, 5). Во оваа линија можеме да ја разбереме и еквиваленцијата што се поставува помеѓу т.н. буржоаски феминизам или „феминистичкото сектарење“, монархистичкото минато на Југославија и капитализмот, кои се поставуваат на спротивниот камп на антагонистичката линија, како услов за конституирање на жената како социјалистичка граѓанка посветена на заедничкото добро на новата држава. Односно, потребата од, симптоматски, постојаното исклучување на можноста женската борба

24 Л. С. „Првиот конгрес на Антифашистичкиот фронт на жените од Југославија“, *Македонка*, год. 2, бр. 8-9 (јуни-јули 1945), стр. 2.

да добие друго значење од она што го стекнува преку тековното исцртување на антагонистичкиот фронт и следствената политичка субјективизација, како свест за нестабилноста на границите и нефиксираноста на политичките идентитети и артикулираните субјект-позиции.

Фашистичката идеологија и вредностите и означителите на монархистичкиот политички режим на стара Југославија особено се нагласувани во текстовите на „Македонка“ во првите две години по ослободувањето на земјата, бидејќи субјект-позициите што носат истории на искуство на насилство и опресија под овие два режима се мноштвени и овозможуваат колку што е можно помасовна мобилизација и еквиваленција помеѓу различни барања и борби во рамките на Народноослободителниот фронт. Во периодот по зацврстувањето на власта на Народноослободителниот фронт, и особено Комунистичката партија, забележливо е заострување на антагонистичката линија и во однос на западните империјалистички сили и капитализмот, а во интерес на социјалистичката политичка идеологија како идентификациска матрица за политичка субјективизација. Втората половина на 1948 година, односно по носењето на озлогласената резолуција на Коминформата во Букурешт и судирот помеѓу Тито и Сталин, антагонистичката линија повторно се поместува и ја носи идентификацијата со посебен и уникатен вид социјализам, обележан со самоуправувањето, неврзаноста, конфедерацискиот федерализам и засилената поддршка за Тито (видлива особено преку доминацијата на визуелен материјал, говори на и текстови за Тито во „Македонка“ по втората половина на 1948 година), а наспроти бирократизмот, силната држава и централизираната политичка структура на СССР (Jović, 2004; Ramet, 2006).

2.3. „Единствен раководител на работните маси од нашата земја"

Заедницата што се креира преку еквиваленција и имплицираната антагонистичката линија претставува чиста идеја за комунитарна полнотија што е отсутна и како таква не може да има означител, концепт, збор или тело. Односно, за да биде еквиваленциска, а не уште една разлика меѓу многуте разлики, таа нужно поминува низ и е посредувана од одредена партикуларност, позајмувајќи ги идеите, вредностите, поплаките и визиите од одредена група и на тој начин станува контаминирана универзалност. Една разлика од синџирот еквиваленции се издигнува на ниво на достоинство, претставувајќи ја универзалната заедница, додека ги разлабавува своите диференцијални означени содржини со цел да ја прошири својата репрезентативна функција што пошироко низ општествениот простор и да ги трансформира во празни означители. Празните означители (како слободата, демократијата, правдата, еднаквоста, мирот, редот итн.) ја отвораат можноста за проширување на репрезентацијата, на тој начин што додека ја катализираат хегемонистичката универзализација на одредена партикуларност, стануваат површина за впишување на колку што е можно повеќе незадоволни барања (Laclau, 2005). Ова е токму третата структурна карактеристика на хегемонистичкиот однос, самата „состојба на хегемонија", кон којашто се свртувам сега.

Партикуларноста во еквиваленцискиот синџир што ја презема улогата на универзална репрезентација на интересите и барањата на различните општествени сектори и групи, за време на, и особено по НОБ, е Комунистичката партија и корпоративните интереси на работничката класа и работниот народ кои таа иницијално ги претставува. Борбата на жените воопшто и специфично борбата на различните женски структурни и субјект-позиции – како на селанката, на чиновничката, на работничката, на Македонката, Турчинката, Албанката,

Влаинката, Ромката, христијанката или муслиманката – стануваат претставувани и изразени преку борбите предводени од и заложбите на Комунистичката партија, како „единствен раководител на работните маси од нашата земја“[25].

Се разбира, оваа функција што ја презема Комунистичката партија како хегемониски субјект произлегува, од една страна, од престижот што го ужива, несомнено заслужено, како резултат на победата на фашистичките окупатори. Но, од друга страна, и како резултат на нејзиното проширување на сопствените и тесни корпоративни интереси и парцијални барања во насока на вклучување на и компромиси со, во својата програма и политика, колку што е можно поголем број демократски барања и борби против опресија и експлоатација (барањата за самостојност и суверености на народите, како македонскиот народ, признавање и почитување на разликите и правата на народностите, страдањата на селската популација, религиозните малцинства и, во првите години, барањата на различни партиски субјекти). „Едино комунистичката Партија на Југославија е партија која во Југославија ги признаваше и ги признава сите права на жените... Знаејќи ги сите тија работи жената 1941 година похрли масово во борба против фашиските зверови и неговите слуги не само да ја ослободи, нашата татковина ами да се и сама ослободи, да стане равноправен член на друштвото, да се ослободи од вековното робство, да ги скине сите синџири, кои ја врзува и стапи здраво во светла и срекјна иднина“[26].

Комунистичката партија во својата хегемониска и социокултурно, политички и економски водечка улога ги (ре)артикулира интересите на жените на начин на којшто себеразбирањето на жените и разбирањето на нивната опресија и борба, како и на клучните означители околу кои таа гравитира (како еднаквоста, човековите права, рамноправноста, демократијата,

25 „КПЈ – Единствен раководител на работните маси од нашата земја“, *Македонка*, год. 5, бр. 52 (1949), стр. 1.

26 Киро Георгиев-Дејан. „Демократските закони – гаранција за правата на жените“, *Македонка*, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 5.

слободата, социјалната правда, среќниот живот, безбедноста, слободата на народот итн.) се поставуваат во остра разлика од предвоениот граѓански феминизам и субјект-позициите што ги отворал тој. Односно, според интерпретацијата на Партијата и АФЖ, против „фашистичките буржоаски тенденции во женскиот покрет", додека во исто време новата жена се идентификува исклучиво со работничкото и комунистичкото женско движење од минатото.

> „Спротивно идеализирањето на положбата на жената во капиталистичкото друштво од страна на реакционерните граг'ански партии, спротивно на женскиот феминистички покрет кој што бара решение на женското прашање во рамките на буржоаскиот систем, низ самостојната борба на жените за своите права, против машките, Комунистичката партија пристапува кон женското прашање врз основа на научните откритија на Маркс-Енгелс и утврдува дека ропската положба на жената е поврзана со (...) класното друштво и дека патот за разрешување на женското прашање т.е. за задобивањето на подетална равноправност на жените во сите области од друштвениот живот, е патот на револуционерната борба против класниот систем"[27].

Клучно за разбирање на хегемониската улога на Партијата и политичката субјективизација на жените како граѓанки во функција на нов хегемониски проект и конструкцијата на нов историски блок е дека низ континуирана општествена активност, културното влијание, идеолошката артикулација и интензивните интервенции во различни домени на општественото поле, Партијата и НОФ продуцираат согласност, видлива во резолуциите на АФЖ и текстовите во „Македонка", односно „воспита во нив класна свест, ги учеше жените во духот на правиот пролетерски интернационализам: ги воспита во љубов спрема Советскиот Сојуз; низ разните акции таа ги учеше жените да го мразат капитализмот и на примерот на херојските

27 Н. Богданова. „Положбата на жените во стара Југославија", *Македонка*, год. 5, бр. 51 (јануари 1949), стр. 6.

борци ги учеше на истрајност непоколебливост и јунаштво“[28]. Важно да се нагласи е дека овој аргумент што произлегува од читањето на „Македонка“ не подразбира недвосмислена согласност, ниту, пак, ја исклучува димензијата на присила и репресија што ја применува Партијата уште во првите повоени години, вклучително и пред првите избори за Уставотворното собрание во 1945 година, а особено по Резолуцијата на Коминформата и спорот со Сталин и Советскиот Сојуз (Ramet, 2006). Меѓутоа, неоспорна е и масовната поддршка и согласност што ја добива Партијата, како и фактот дека повлекува историска реорганизација и реартикулација на здраворазумските категории и концепции на светот. Преку стекнувањето согласност со идеолошката платформа и интервенции на Партијата интересите на жените се врзуваат конститутивно со генералните заложби на НОФ и Партијата, особено со борбата против фашизмот и против капитализмот или класната борба, односно борбата за ослободување на работниот народ, изградбата и реконструкцијата на државата, етаблирањето на социјализмот и спроведувањето на различните реформи и закони што ги инаугурира Фронтот, односно Комунистичката партија.

> „Денес, во изградбата на социјализмот во нашата земја, за кое што нашата жена е крвно заинтересирана, под раководството на нашата Партија се одвиваат сите акции и целата работа на Антифашискиот фронт на жените, под раководството кое што ги изведе нашите жени во светла и среќна иднина на социјалистичко општество“[29].

Како хегемониски субјект Партијата го „обезбедува општествениот авторитет, доволно длабоко за да го конформира општеството во нов историски проект“ (Hall, 2021, 13), вклучително и активностите и интересите на жените и на АФЖ, претставувајќи ги интересите и борбите на Партијата како интереси и борби на жените. Следствено, „благодарејќи на законите

28 Ibid., стр. 7.

29 „30-годишнина на нашата Партија: КПЈ – Единствен раководител на работните маси од нашата земја“, *Македонка*, год. 5, бр. 52 (1949), стр. 1.

коишто ги донесе денешната народна власт“ жените работнички имаат иста плата како нивните машки другари, стекнуваат релативна економска независност и условите на нивниот живот им се радикално подобрени. За домаќинките, како резултат на иницијативите за отворање јасли и детски домови, „се отварат нови перспективи со това што можете да помислите и на вашето културно-просветно издигање“. Жените од етничките малцинства можат да го видат и добијат подобрувањето на нивните животни услови, земајќи го предвид фактот дека „Народниот фронт е најголем поборник на националните права на нашите малцинства и најголем непријател на шовинизмот“, додека политиките и законите со кои, по иницијатива на НОФ и Партијата жените се стекнуваат со уставно загарантираното право да гласаат, да избираат и бидат избирани, односно да учествуваат во власта, стануваат „фактори кој ке даваат мненија, ке одлучуат, ќе донесуат решенија, заедно со другите за подобруење на животот на вас и вашите деца“[30].

Пораките и полемиките што ги испраќа и води Партијата и спроведувањето на решенијата од Конгресите на Партијата значат:

> „прилог кон поубавиот живот во нашата татковина, прилог за поведрото детство и сигурна иднина на нашите деца. Спроведувањето во живот на секое решение, секој позив кој што Партијата, под раководство на нашиот ЦК и другарот Тито му упатуваше на народот, го испрк’аше и до жените, значеше секојпат чекор напред на патот за победата на социјализмот во нашата земја, а секоја нова победа ние длабоко ја осетивме како жени, и особено како мајки, бидејќ’и секоја значеше нов чекор во остварувањето на подобар живот на нашите работни маси, бидејќ’и секоја значеше за нашите деца нова можност за срек’но детство, за школување, за здравствена заштита, за нивната сигурна иднина, бидејќи и секоја победа не водеше од некогашниот

30 Главен одбор на АФЖ. „Мајки, жени и сестри од Македонија, работнички, селанки, домаќинки, чиновнички!“, *Македонка*, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 1-2.

мрак, од робската положба, понатаму во светол, нов живот, живот на рамноправен човек. Оттаму таква нераскинлива врска на милионските маси на нашите жени со нашиот Централен комитет, со другарот Тито, оттаму оној невиден елан, огромниот напор што го вложуваа тие во изградувањето социјализам, кој така победоносно напредува во нашата земја“[31].

Артикулирањето, усогласувањето и претопувањето на интересите на АФЖ со политиките на НОФ и КП се видливо уште од почетоците, односно од основањето на АФЖ на Македонија и првите броеви на „Македонка“. Иако во првата година во дискурсот на „Македонка“ нагласокот е ставен врз водечката улога на НФ, односно забележлив е идеолошки понеутрален став – што можеме да го разбереме како тактичка одредница со цел привлекување на колку што е можно поголем број луѓе во членството на НФ и поддршка на изборите за опцијата на НФ – сепак, и во овие почетни години, јасна е согласноста и изедначувањето на женските интереси со интересите на класната борба и КП. Недвосмислено, експлицитно и интензивно претопување со хегемониското водство на Партијата и Фронтот се забележува од 1948 година, па натаму, особено како резултат на геополитичката нестабилност, превирања и закани по легитимитетот на НФ и Тито по спорот со Сталин и уште повеќе по 1950 година, кога се одржува третиот конгрес на АФЖЈ, во Загреб на 28 и 29 октомври, а кога се отвора прашањето за целосно претопување, спојување и влез на АФЖ со/во Народниот фронт. Како што забележува и Лидија Склевицки во своите анализи на статутот на АФЖЈ, почнувајќи од 1948 година, организацијата станува само еден сектор во работата на НФ и КП, напуштајќи ги целосно традициите на женското предвоено движење и повлекувајќи се од каква било критика кон политиките на Партијата (Sklevicky, 1996, 132).

31 „Писмо од Пленумот на Централниот одбор на АФЖ до ЦК КПЈ“, *Македонка*, год. 5, бр. 46-47 (август-септември 1948), стр. 3.

Сепак, моето читање на „Македонка“ посочува дека оваа тенденција е видлива од почетоците, барем, на македонската секција на АФЖ. Целите и задачите што ги поставува пред себе во континуитет кореспондираат со тековните политики, реформи и државни потреби што ги налага НФ и Партијата, како и со указите и резолуциите на Партијата. Имено, уште по Првиот конгрес на АФЖМ, во 1945 година, задачите што се поставуваат пред организацијата го вклучуваат зацврстувањето на народната власт, описменувањето на жените, зацврстувањето на братството и единството, изградбата на земјата, воспитувањето на децата, омасовувањето на членството на АФЖ и НФ итн.[32] Почнувајќи од 1947 година и по воведувањето на Петгодишниот план за електрификација и индустријализација на земјата, задачите што се поставуваат пред организацијата го вклучуваат стручното оспособување на колку што е можно поголем број жени и девојки за работа во планската изградба на државата преку организирање на различни курсеви[33], мобилизацијата и омасовувањето, описменувањето особено помеѓу селските жени и жените од малцинствата, политичкото воспитување и *издигање*[34] итн. По судирот со комунистичката интернационала и Сталин, односно по 1948 година, фокусот се зголемува врз воспитувањето на децата како идни граѓани и градители на социјализмот, политичко-просветните активности, масовната мобилизација, особено на жените од малцинствата и жените на село во спроведувањето на аграрната реформа и колективизацијата преку развивање на кооператорството[35] и изградбата на социјализмот, како најважна задача[36].

32 Л. С. „Првиот конгрес на Антифашистичкиот фронт на жените од Југославија“, *Македонка*, год. 2, бр. 8-9 (јуни-јули 1945), стр. 1-2.

33 Л. Чаловска. „Планското стопанство и нашите задачи“, *Македонка*, год. 4, бр. 28 (февруари 1947), стр. 2.

34 „Пленарен состанок на Гл. одбор на АФЖ од Македонија“, *Македонка*, год. 4, бр. 38 (декември 1947), стр. 2.

35 „Да ги извршиме задачите од вториот конгрес“, *Македонка*, год. 5, бр. 45 (јули 1948), стр. 4-5.

36 „Пленарен состанок на Главниот одбор на АФЖ од Македонија“, *Македонка*, год. 5, бр. 51 (1949), стр. 1.

2.4. Афективни инвестиции и телесни изведби

Делот што недостига во претходната дискусија е проблемот на *афективните инвестиции*, како она што им дава сила, енергија и насочување на политичките практики и ги прави можни идентификациите со празни означувачи во име на хегемонистичките сили. Оваа логика е *фантазматската логика* (Glinos and Howart, 2007) и редот на афектот на кој му припаѓа. Како што тврди Лаклау, „нешто што припаѓа на редот на афектот има примарна улога во дискурзивното конструирање на општественото. Фројд веќе го знаеше тоа; социјалната врска е либидинална врска" (Laclau, 2004, 326). Преку афектот, празните означители и хегемонистичките сили (вклучувајќи ги нивните барања, поплаки и вредности) го нудат имагинарното ветување за „повторно заземање на нашето изгубено/невозможно уживање што обезбедува фантазматска поддршка за многумина, на нашите политички проекти и избори" (Stavrakakis, 2005, 73). Политичката трансформација, а со тоа и дезартикулацијата на хегемонистичките форми на идентификација, е можна само преку впишување на општествените агенти во различни хегемониски групни практики што мобилизираат и артикулираат афекти. Со други зборови, не е доволно политички да се конструираат опозициски и антагонистички идентитети. Она што е потребно е естетска интервенција на повеќе афекти и во различни општествени практики и сфери, со цел да се решат сложените процеси на идентификација, да се измислат нови начини на интерпелации и да се „трансформира свеста на луѓето со дејствување врз нивната сензација" (Mouffe, 2013, 97). Политичката артикулација и хегемонија, следствено, не се сведуваат исклучиво на обезбедување површини за впишување и радикална инвестиција, туку поширока и сложена практика на создавање и артикулација на афективно-дискурзивни аранжмани и формации или „различен режим на желби и афекти преку нивно впишување во дискурзивни/афективни практики" (Mouffe, 2018, 84). Затоа, за нашиот аргумент е важно да разбереме и кои

се идеолошки санкционирани колективни кореографии, како и начините на кои се повторуваат овие ритуализирани практики што ги ориентираат и ги насочуваат телата во одредена насока и ги привлекуваат телата кон следење на линиите на различни означители при изведување на „кожата на заедницата“ (Ahmed, 2004; Ahmed, 2014).

Преку различни реторички и наративни стратегии текстовите во „Македонка“ создаваат контингент на означители, објекти и практики што се евалуирани како извори на среќа, задоволство, услови на подобар живот и гарантори на среќна и безбедна иднина, заштитници на животот на жената и нејзините деца, линии преку кои се обезбедува единството на народот и стабилноста на државата. Преку ваквите процеси на атрибуции, тие стануваат предмет на афективна и либидинална инвестиција, центри на гравитација кон кои се насочуваат желбите, аспирациите, движењата и дејствувањето на граѓаните, додека преку идентификацијата со нив се посредува и политичката субјективизација на народот и на жените специфично. Во оваа листа на означители влегуваат: сликите на борбената и работна жена; мајката жртва која низ војната пожртвувано ги пратила синовите во борба за слобода; мајката која тажи, но е решителна да ја сублимира загубата во нешто поголемо, како иднината на државата и среќниот и слободен живот на народот; идеалите за новата Југославија; братството и единството; Југословенската армија – „верниот чувар на независноста, слободата и мирот“[37]; трудот и работата; дисциплинираните, добро воспитани и посветени на учењето деца и млади; мајчинството како одредувачка улога на жените и децата; и, се разбира, Партијата и телото на лидерот, маршалот Тито.

Покрај политички инструктивни и аналитички текстови што експлицитно ги посочуваат овие објекти и практики како исклучително вредни и достоинствени, како нужни предуслови

37 „Говор на Маршал Тито на II-от конгрес на АФЖ од Југославија“, *Македонка*, год. 5, бр. 40-41 (февруари-март 1948), стр. 3.

за среќен и безбеден живот, литературните прилози во „Македонка“ претставуваат исклучителен пример за следење на продукцијата на објекти што ја магнетизираат афективната инвестиција, преку креираните сентиментални или борбени наративи и лирски метафори на страдање, болка, упорност, решителност, ентузијазам, среќа, интерес итн. – како афекти околу кои циркулираат како знаци различни ликови, карактери, деца, жени-херои и атрибути. Различните прилози што известуваат од терен низ републиката исто така укажуваат на објектите достојни за инвестиција, но и на потребната решителност, упорност, истрајност и пожртвуваност за нивно достигнување и одржување. На пример, во репортажата насловена „Ние сме радост на родителите – Семејството на Ѓорги и Добрила Лазаревски и нивната тројка“[38] читаме за мачниот, но истовремено и среќен живот со деца-тројка и солидарноста на заедницата, додека текстот изнесува мотивирачки и афирмирачки поглед за мајчинството, дури и во исклучителни и необични ситуации во кои сиромашни родители имаат повеќедетно семејство.

Визуелниот материјал во списанието е дополнителен, и исклучително моќен, извор на организирање на афективните инвестиции и креацијата на афективни инфраструктури. Особено по 1950 година доминираат сликите на бебиња, мали деца и мајки претставени во грижливи и негувачки релации, како патоказ за ориентацијата што ја изведуваат емоциите и световите што ги собираат, како и дејствата што ги бараат за нивна ефективност. Па, така, покрај сликите од мајки како дојат, медицински сестри како се грижат за децата и негувателки во јаслите или на деца како се смеат, играат, трчаат, јадат и пијат, цртаат и учат, имаме искази како „Мама е срек'на што сум јас збринато во часовите кога е таја на работа“, „Секоја игра со другарчињата во градинката, за мене е права веселба“, „во сезонската градинка јас добив многу играчки, кои прв пат ги гледа-

38 „Ние сме радост на родителите“, *Македонка*, год. 7, бр. 79 (јуни 1951), стр. 15.

ме“,[39] „ние сме радост на родителите“[40] итн. Или, можеме да прочитаме кратки текстови во кои идеализираниот лик на мајката говори: „Зборот љубов ни оддалеку не е доволен да искаже колку те сакам, сине мој. (...) Сите мои желби и надежи, сите трепети и копнежи како мноштво кристални порои се сливаат во една единствена животна цел: ти да живееш, да живееш...“[41]

Овие мешавини на слика и искази не само што ги посочуваат објектите за вложување на жените туку и ги претставуваат и како исход на добрите политики на хегемониските агент, НОФ и КП, со што го мотивираат продолженото инвестирање и посветеност кон нивните политики.

Се разбира, согласно еден од клучните потпорни столбови на социјалистичката идеологија и изградбата на новиот социјалистички човек, новата жена и граѓанка, трудот и работата заземаат централно место во значенската мапа и афективните котви околу кои се материјализираат и согласно кои се ориентираат телата на жените и граѓаните воопшто, односно преку кои се исцртува идентификациското платно на процесот на субјективизација. Насловните страници, но и внатрешните листови, на „Македонка“ изобилуваат со слики, модели и примери на жени чиишто тела се впрегнати, гордо, достоинствено, среќно или, пак, контемплативно, во извршување на различни работни обврски и во различни производствени процеси, како земјоделски, така и индустриски. Жени со лопата, жени кои шијат, кои копаат, градат, кои жнејат или, пак, се вклучени во индустриското производство, секогаш се претставени неуморно и со насмевка на лицето или задлабочени во исполнувањето на својата задача. Во сите сектори на работа за реконструкција на земјата и во фабриките „жените пројавуваат силна волја и љубов кон работата“, „со песни и радост се трудат да го увеличат производството“, бидејќи, за разлика од предвоеното иску-

39 „Мама е срек'на што сум јас збринато во часовите кога е таја на работа“, *Македонка,* год. 7, бр. 76 (март 1951), стр. 17.

40 „Ние сме радост на родителите“, *Македонка*, год. 7, бр. 79 (јуни 1951), стр. 15.

41 *Македонка*, год. 7, бр. 79 (јуни 1951), стр. 1.

ство на капиталистичка експлоатација, „денес после полната капитулација на најголемиот непријател на широките работни народни маси“ работничките работат „со очигледно поголемо одушевление и радост. На нивните лица кога ќе влезеш се чете удоволствие од работата“[42].

Трудот и работата стануваат една од главните котви околу кои се организира животот и кои му даваат смисла, особено трудот низ социјалистичка перспектива како дизалиениран, присвоен колективен труд на општествено производство. „Работата престанува да биде нужда, таа станува потреба, цел на животот, таа влече напред, дел е од тебе самиот и ти не би бил она што си ако се откажеш од неа. Тоа е онаа квалитетна промена по оној пат, каде се почнува со: Работам затоа што треба да јадам – до тоа: Работам затоа што работата е смислата на мојот живот.“[43]

Дополнително, низ страниците на „Македонка“ се среќаваат мноштво од репортажи што даваат детален опис на напорите на испотените тела, координираната акција, заморот, но и решителноста и задоволството и среќата што произлегуваат од индивидуалниот и колективниот работен влог за подобрата иднина на својата земја. Работничките и ударничките

42 Горица Даскалова. „Во нашите фабрики настапи нов живот“, *Македонка*, год. 2, бр. 7 (мај 1945), стр. 5.

43 В. „Зошто ја сакам својата професија“, *Македонка*, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 9.

акции стануваат материјален, практичен и перформативен гест, како телесни техники, преку коишто се всадуваат навики и практично знаење, преку коишто во кореографирана форма се материјализира социјалистичката заедница и се гради новиот социјалистички субјект. Не само што со песна, насмевка и среќа учествуваат и младинците и жените во ударничките акции, а за кои „братството и единството на младината од цела Југославија је најголема светиња“[44] и со гордост ја надминуваат поставената производствена или работна норма, туку, многу позначајно, овие изведби во исто време се средство со кое „се коваат нови луѓе, се прекалуат и излегуат од таа работа многу луѓе со нови разбирања за работата. Се создава еден колектив кој што се гордее со својата работа, со она што го создава од сопствените раце. Тука се создава, се искалуе и уште повеќе се зацврснуе братството и единството на нашите работи“[45]. Односно, преку работните акции и со колективниот, координиран телесен напор се „дооформуе новиот, моралниот лик“[46] на младинците и на жените. Дури и слободното време, времето за одмор и пауза е продуктивно време во функција на оформување на политички свесниот, културно просветен, описменет, социјалистички граѓанин и граѓанка.

Воведувањето и исцртувањето на границите на заедницата и политичката субјективизација се изведуваат, највпечатливо, преку колективните влогови на народот, и жените специфично, во љубовта насочена кон маршалот како олицетворение на заедничкиот идеал. Социјалистичката заедница се обединува преку љубовната и колективната ориентација кон саканиот предмет како носител на ветувањето за среќа и подобар живот, како извор и градител на утописката иднина. Вертикалното пренесување на љубовта кон лидерот станува конститутивна сила за идентификација на граѓанките и на колективот. Доаѓањето во

44 „Младината на Македонија ја прослави светската младинска недела“, *Македонка*, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 25.

45 „Низ работата на младинската пруга се коваат нови лугје“, *Македонка*, год. 3, бр. 24 (октомври 1946), стр. 3.

46 Драга Чаловска. „Младинската пруга Шамац-Сараево ќе биде ново работно училиште на нашата младина“, *Македонка*, год. 4, бр. 29 (март 1947), стр. 5.

контакт со водачот како љубовен предмет и извор на радост и среќа е со посредство на обилната, безбројна и постојана циркулација на Тито како знак[47] што повлекува со себе цел синџир значења, при што се воспоставува однос на еквивалентност и асоцијација помеѓу телото на Тито, неговото име и парадигматски збир знаци што кружат околу него, како што се: слободата, ослободувањето, револуцијата, социјализмот, партијата, државата, добриот живот и благосостојба, посветлата иднина, решителноста, независноста, херојството, братството и единството, антисталинизмот, антифашистичката борба, неврзаноста, борбата итн. Како главен означувач во овој синџир на еквиваленции, Тито, на крајот, станува самиот еквивалент на Југославија и југословенската заедница. Активирањето на овие емоции е овозможено со „лепењето" (Ahmed, 2004) на одредени знаци на неговото тело, кои го претвораат Тито во леплив предмет, а контактот со него станува магнетизирач на збирот на емоции обележани со љубов, радост, задоволство, ентузијазам, возбуда итн. Соединувајќи се околу добриот, праведен, корисен, среќен предмет, заедницата го изведува и својот идентитет и се ориентира кон комплексот на содржини, вредности и знаци што кружат околу Тито како означител, трасирајќи го заедничкиот иден пат и правец.

> „Да се зборува за другарот Тито — за нашиот учител и водач — значи да се зборува за големите победи на нашите народи и нашата Партија, значи да се зборува за искушенјата, страдањата, жртвите и напорите и за величествената борба која што ја водеа нашите народи (...) нашите народи како целина, Тито е нивна слава, Тито е нивна денешница и иднина."[48]

47 По 1948 година, особено од 1950 година, па натаму, присуството на иконографијата, говорите на и за Тито стануваат исклучително присутни. Како на насловните страници во „Македонка", така и внатре списанието. Како илустрација, во бр. 62, 1950, списанието отвора со седум страници посветени на новогодишниот говор на Тито, што е третина од целокупната содржина, додека во бр. 72, 1950, на цели десет страници е пренесен говорот на Тито на Третиот конгрес на АФЖЈ, речиси половина од содржините на списанието.

48 „Маршал Тито-Раководител на нашата партија", *Македонка*, год. 5, бр. 53-54 (1949), стр. 3.

3. Контрадикции и неуспехот на политичката субјективизација

Во овој последен дел од мојот текст сакам да се сосредоточам на истрајните контрадикции што го следат процесот на политичка субјективизација на жените, преку АФЖ и „Македонка“, од почетоците, па до крајот на издавање на списанието (и постоењето на АФЖ), крајот што полека води кон подривање, а можеби конечно и неуспех на овој процес. Во таа смисла и мојот текст ја следи динамиката на процесот, од првичен ентузијазам и револуционерен, радикален и еманципаторски потенцијал и практика кон ретрадиционализација и (ре)етаблирање на полициската (или деполитизирачка) логика и потиснување на женската еманципација во име на ортодоксните есхатолошки леви позиции и тоталитет. Проблемите што ќе ги посочам во овој дел ја следат рамката на претходните два дела и форми на политизација, идентификувајќи ги тензиите, апориите и недоследностите во нивните рамки.

Прво, аспектот на верификација на еднаквоста како процес на политичка субјективизација што повлекува гестови и стратегии на дезидентификација и себеподругување. Политичката субјективизација како дезидентификација и имплементација на логиката на другиот е тројно подругување, тврди Рансиер. Најпрвин, тоа е другоста во однос на „вистинското“ место, занимање, капацитет и идентитет зададени во полицискиот поредок. Од друга страна, со поделба на заедницата и разоткривање на погрешното/неправдата преку верификација на еднаквоста, се случува поставување сцена на „полемичко заедничко“ како конфликтна и антагонистичка демонстрација што „секогаш претпоставува некој друг, дури и ако тој другиот одбива да ги слушне доказите или аргументите“ (Rancière, 1992, 62). И на крајот, политичката субјективизација вклучува „невозможна

идентификација“ како идентификување со сите на заедницата што не може да се сведе на заедничка сопственост, ниту споделена суштина, туку ја претставува чистата еднаквост на капацитетите на сите, на самото човештво. Во приказот што следува ќе видиме како сите овие три аспекти се сериозно подриени и исполнети со контрадикции.

Иако од почетоците на АФЖ на Македонија, особено по вториот и третиот конгрес на АФЖЈ, односно по 1948 и 1950 година, политичката субјективизација е подривана со инсистирањето, одржувањето и репродукцијата на традиционалните вредности, капацитети, место и карактеристики на жените. Жените низ текстовите на „Македонка“, уште од 1944 година, се интерпелираат со нивните структурни позиции во рамките на традиционалната хетеронормативна заедница, како мајки и сестри, чијшто хероизам е особено истакнат преку нивната посветеност на воспитување и растење на децата и нивната пожртвуваност да ги испраќаат своите синови во НОБ, а чијашто вредност е признаена и уважена преку мобилизацијата на традиционалните женски капацитети, особено афективните и репродуктивниот труд, во полза на потребите на војската, војната, и партизаните (храна, нега, собирање помош, перење, грижа за сираците на погинатите итн.) и реконструкција на земјата. Како што им се обраќа на присутните на првата главна конференција на АФЖМ, Наталија Јоциќ, членка на Главниот одбор на АФЖ за Србија, „вие жените на Македонија (...) ги родивте и одгледавте и героите во денешната голема борба, јунаците на Македонија“[49]. Значаен број и од литературните прилози во првите години од издавањето на „Македонка“, како и приказни за искуствата на жени од СССР и Југославија ја потврдуваат репродуктивната функција ставена во погон за заштита и одбрана на државата (Величковска, 2022). Дополнително, и особено индикативно, е присуството на рубрики во сите броеви на „Македонка“ за

49 „Главна конференција на Антифашистичкиот фронт на жените од Македонија“, *Македонка*, год. 1, бр. 2 (декември 1944), стр. 12.

грижа околу децата, совети и насоки за шиење, за домаќинството, за готвење, хигиена и мода.

По 1948 година, кога воспитувањето на децата станува една од приоритетните задачи на АФЖ, дури и еманципаторските придобивки и напредокот во областа на социјалните права за жените, особено нивниот влез на производството и на позиции што традиционално се поимаат како машки, стануваат инструментализирани и подредени на мајчинската улога и репродуктивниот труд, наместо да бидат цел по себе и средство за економска независност на жената. Па, така, жената како производен субјект и трудбеничка станува „мајка-трудбеничка“ како услов за колку што е можно подобро исполнување на функцијата „мајка-воспитателка“, бидејќи „кога детето постојано гледа пред себе жив пример на полезен и честен труд од страна на мајка си, а во полза не само на семејството туку и за државата, тоа уште од детството добива навика и сознание на човек воспитан во вистински комунистички дух“.[50] Слична тенденција на инструментализација на политичката субјективизација, ефектуирана преку верификација на еднаквоста, како средство наместо цел по себе е забележливо во амбивалентноста со подредувањето на истата на актуелните потреби и политички итности и реформи на КП и НОФ, како што се изборите, аграрната реформа, судирот со Информбирото (но, за ова малку подолу).

Дополнително илустративен во оваа насока на репродукција на родовата поделба на трудот и цементирањето на позицијата и интересите на жената во/за розовото гето е примерот што ни го дава „Македонка“ во 1950 година, а поврзан со советување со архитектите во Скопје иницирано од Главниот одбор на АФЖ, по повод изградбата на станбени единици. „Осек'авајк'и го овој проблем како многу близок нашите активистки живо дискутираа за начинот на кој се градат нови населби, за положбата на главните простории во едно живеалиште, а најм-

50 Н. Ф. Лихачева. „Мајка“, *Македонка*, год. 5, бр. 44 (јуни 1948), стр. 8.

ногу се задржаа на прашањето како треба да се планираат кујните, оставите, бањите и останатите споредни простории во едно живеалиште. Исто така жива дискусија се водеше и околу пералните и сушалните“[51].

Ништо не ја изразува подобро оваа контрадикција во политичката субјективизација на жените и нивната ретрадиционализација и редукција на наводно природните женски улоги и врзаност за репродуктивната функција, од говорот на Тито на Шестиот конгрес на СКЈ во којшто веднаш откако ги прогласува како напуштени, застарени и несоцијалистички гледањата „на способноста и улогата на жената во општеството, т.е. сфаќањето дека жената е создадена само за кујна, одгледување деца и вршење на домашни работи“, посочува дека „точно е дека во нашата социјалистичка заедница жената има една од најзначајните задачи – да му дава и да му одгледува на општеството нови генерации“. Оваа изјава на Тито доаѓа само две години по неговото обраќање на жените на Вториот конгрес на АФЖЈ, кога им укажува дека една од нивните најголеми задачи е „грижата за децата, за младото поколение“ и да ги воспитуваат правилно своите деца „во духот на нова Југославија“[52].

Несомнено е дека низ сопствената борба жените успеваат да се изборат за радикални и суштински реформи на законодавството и политиките, особено во брачниот живот, регулацијата на родителството, статусот и грижата за вонбрачните деца, рамноправноста во бракот и носењето одлуки за работа надвор од домот, наследството, социјализацијата на репродуктивниот труд во смисла на олеснување на товарот на жените и отворање можности за економска независност преку воспоставувањето служби за домаќинство, јасли и градинки итн. Меѓутоа, и во оваа ситуација во која, специфично, се признава

51 „По иницијатива на Главниот одбор на АФЖ се одржа советување со архитектите во Скопје“, *Македонка*, год. 6, бр. 70-71 (септември-октомври 1950), стр. 12.

52 „Говор на Маршал Тито на II-от конгрес на АФЖ од Југославија“, *Македонка*, год. 5, бр. 40-41 (февруари-март 1948), стр. 1.

и се препознава репродуктивниот труд на жената, тој не само што се гледа како надвор од поширокатa критичка анализа на капитализмот, односно се негира неговата клучна улога како општествена фабрика за репродукцијата на капиталот и експлоатацијата туку репродуктивниот труд останува и скаменет во својата дихотомна рамка и распределба, а жената, без никаква проблематизација, врзана за него. На пример, во текст што навидум одекнува некои од аргументите на марксистичкиот феминизам, авторката го слави развојот во уредувањето на бракот во социјализмот, укажувајќи дека „на жената и е признаено не само учеството во производството туку и нејзината работа во домаќинството, како и работата околу негата и воспитанието“, за што, ако можеме да укажеме иронично, како награда „и на онаа жена што не стопанисувала вон од куќата и се признава делот од имотот стечен во заедничкиот живот“[53]. Ваквиот аргумент не само што го изнудува прашањето „Дали жените коишто се лоши домаќинки и непослушни сопруги и ќерки би ги уживале овие права?“ туку и, многу поважно, посочува на фактот дека, и покрај признанието на репродуктивниот труд, жената не е ослободена од него. Напротив, тоа (о)станува нејзина судбина и суштина!

Контрадикцијата или неуспехот во трансформацијата низ политичка субјективизација или првото ниво на подругување за коешто зборував погоре, најпарадигматски се потврдува при крајот на издавањето на „Македонка“, кога последните броеви драстично го стават фокусот на мајчинската улога на жената и грижата за домот (повеќе од 60% од содржините во списанието се фокусирани на овој состав прашања), од една страна, и стануваат орудие со кое жените се трансформираат во извршители на родовата полиција и нормализација, од друга страна[54]. АФЖ ги советуваат нивните читателки „да не излегувате никогаш

53 „Положбата на жена во бракот во минатото и сега“, *Македонка*, год. 7, бр. 78 (мај 1951), стр. 6.

54 За контрадикциите, морализаторските и други проблематичните аспекти на „културата на мајчинство“ во „Македонка“, повеќе во Коцевска, 2022.

со испуштени котелци, искривен раб на чорапите и искинати петици“, „да не одите со разбушавена коса, но секојпат да ја држите во ред“, „да не заборавите блузата секојпат да ја ставите во сукња“, „да не дозволувате комбинезонот да ви се гледа под фустан“, „да пазите како ќе се наместите кога ќе стоите“[55] итн.

НИЕ ВИ СОВЕТУВАМЕ

Да не излегувате никојпат со испуштени котелци, искривен раб на чорапите и искинати петици.

* * *

Да си ги сечете и чистите нокти на вашите раце, а не да ги претрупувате со најразлични лакови.

* * *

Да не одите со разбушавена коса, но секојпат да ја држите во ред.

* * *

Да си проверувате секојпат дали по вашиот фустан или јаката нема попаднати влакна од вашата коса.

* * *

Да не заборавите блузата секојпат да ја поставите во вашата сукња.

* * *

Да не дозволите комбинизонот да ви се гледа под фустанот.

* * *

Да не излегувате со фустан кој на една страна ви виси.

* * *

Да си ги закопчувате сите копчиња на фустанот или блузата па дури и кога тие ви се на грбот.

* * *

Да пазите како к'е се наместите кога к'е стоите.

55 „Ние ви советуваме“, *Македонка*, год. 7, бр. 80 (јули 1951), стр. 10.

Покрај надзорот и дисциплината врз сопствените тела, однесувања, аспирации и желби, жените преку „Македонка“ се инструираат и како подобро да станат агенти на дисциплината и биополитичката регулација на телата, воспитанието, однесувањето, аспирациите и социјализацијата на сопствените деца, грижа од којашто, судејќи според содржините на списанието и неговиот адресат, мажите, односно сопрузите и татковците се целосно ослободени[56]. Особено внимание се посочува во императивна јазична форма, да се посветува на регулацијата на содржини што децата ги читаат и со коишто доаѓаат во контакт и „да се избегнуваат книги во кои отворено и вулгарно се сликаат полните односи, оти тие можат да ја распалат фантазијата и предвреме да предизвикаат полна возбуда“[57]. Доволно парадоксално, но **од чинители на политичката субјективизација**, со текот на годините, жените се претвораат **во потчинувачки на сопствените тела и телата на младите**.

Анализите на други истражувачи на АФЖ укажуваат дека проблемот на т.н. двоен товар со кој се означува абењето на женските тела преку прекумерната изложеност на работа и во домот и во производството – што во нашиот случај би било попрецизно доколку го именуваме како **многукратен товар**, бидејќи, покрај репродуктивниот труд и работата надвор од домот, од жените еднакво и континуирано се очекува и политичката активност, активно учествувањето во носењето одлуки, во активностите на АФЖ и во самоуправувањето, до толкава мера што слободното, социјално и непродуктивно време речиси целосно исчезнува од хоризонтот на слободата за повоената македонска жена – неретко е предмет на дискусија и поплака во рамките на различни дискусии во АФЖ, на различни организациски нивоа. Меѓутоа, во рамките на списанието оние про-

56 Види: Д. С. Макаренко. „Дисциплина“, *Македонка*, год. 5, бр. 52 (1949), стр. 16; „Новогодишниот говор на маршалот на Југославија“, *Македонка*, год. 6, бр. 62 (јануари 1950), стр. 1; *Македонка*, год. 7, бр. 81-82 (август-септември 1951).

57 Б. П. и Ч. П. „Воспитувањето на децата во периодот на полното созревање“, *Македонка*, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 20.

блеми никогаш не се изнесуваат на виделина, ниту се предмет на дискусија, спорење, несогласување и антагонизам.

Ако втората димензија на подругувањето во процесот на политичка субјективизација укажуваше на нужното сопоставување со друг пред кого се изнесува и се демонстрира искуството на неправедност и се верификува еднаквоста, оваа димензија како да исчезнува низ годините на издавање на списанието. Партијата, Народноослободителниот фронт, државата, управните органи и институциите речиси никогаш не се антагонизираат ниту, пак, се предизвикуваат. Во оние ретки случаи во коишто се посочува на реалните ефекти на патријархалноста, како што е сè уште ниското учество на жените во клучни позиции и тела на одлучување или раководење со производството[58], како и девалвирачки ставови и предрасуди кон жените во партијата или одговорноста се префрла целосно кон жените и нивната недоволна активност, отсуството на волја и решителност и непосветеноста на сопственото усовршување, квалификување за високо платена работа и политичко активирање или овие проблеми се издвојуваат како ретки, индивидуални и субјективни ставови и практики на некои членови на Партијата. Но, ваквата позиција и во двата случаи ги брише системските ефекти, структурната организираност и истрајноста на историите на опресија, нееднаквост и насилство, односно критичкото разбирање и антагонизирање во однос на патријархатот. Во „најдобар“ случај, тие се перципираат како ефект на недоволната развиеност на производствени сили и материјалните-економски услови, кои, по телеолошката и старата добра марксистичка ортодоксија, со прогресот на историјата ќе ги разрешат автоматски и патријархалните остатоци на опресијата. Сепак, преовладува аргументот дека главната одговорност се префрла на „заостанатоста на жената без обзир дали затоа им објек-

58 „Положајот и улогата на жената во нова Југославија (дел од рефератот на другарот Тито)“, *Македонка*, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 1 и „УЧЕСТВОТО НА ЖЕНИТЕ ВО ОДБОРИТЕ НА НАРОДНАТА ВЛАСТ“, *Македонка*, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 10.

тивни причини“[59]. Во сите броеви на „Македонка“ речиси и да не се споменува патријархатот како социополитичка и историска категорија за анализа и политички судир. Во оние малку примери во коишто можеме да го сретнеме зборот во употреба, тој се поврзува или со минатото или со искуството на албанската предвоена жена, со турската повоена жена или со муслиманската жена која со социјализмот „се ослободува од мракот“ и го трга ферецето (за што ни пишува подробно Ана Ашталковска Гајтаноска во овој зборник).

На сличен начин, никаде во „Македонка“ не можеме да прочитаме ниту за женската сексуалност ниту за женското задоволство, освен во оние случаи во кои тие се врзани исклучиво со репродукцијата и грижата на репродуктивното здравје, како услов за раѓање и одгледување на здрави поколенија и активни чинители на социјализмот. Освен кога работи, гласа или се собира на митинзи и конференции со други тела, телото на жените речиси целосно отсуствува во списанието. Имајќи го предвид погоре елаборираното, односно натурализацијата на репродуктивниот труд на жената и неговото затворање во приватната сфера, не изненадува ова отсуство, односно бришењето на политичката историја на женското тело, сексуалност и задоволство. Иако и децении по издавањето на „Македонка“, отсуството на задоволство и сексуална автономија во бракот на жените и надвор од него останува како истраен проблем во југословенското општество (Томиќ, 2019). И покрај тоа што репродуктивните права се проблем и стануваат предмет на дискусија во југословенското општество, особено од 1951 година, кога се прават измени во Кривичниот законик со кои се воведува релативна декриминализација на абортусот, не можеме да прочитаме ниту еден текст за ова прашање. И покрај тоа што срамот од абортус е сеприсутен и принудува многу девојки и жени да абортираат надвор од нивните места на живеење, а илегалните абортуси и големиот број на смртни случаи како

59 Ibid., стр. 10.

резултат на тоа при крајот на четириесеттите и почетокот на педесеттите се реалност со која се соочуваат многу жени (ibid.), повторно, во списанието, не можеме да прочитаме ниту една реченица за ова. Извештаите на локалните секции на АФЖ упатуваат на истрајноста на патријархалните односи, експлоатацијата и ставовите кај довчерашните соборци, а сепак не можеме да прочитаме ниту една страница во „Македонка“ за овие проблеми (за разлика од седум или десет странци пренесен говор на Тито во некои од броевите на списанието).

Ако еден од клучните аспекти на хегемониската артикулација и политичката субјективизација, како што укажува Грамши, е нурнување во и реартикулација на опстојните здраворазумски категории, верувања, вредности и концепции за светот, а со цел да се ископаат мноштвените, контрадикторни и еманципаторски значења и нивните практики, здраворазумските категории за полот, родот, сексуалноста и семејството како искуствени одредници на структурната позиција на жените и мажите опстојуваат истрајно во новиот хегемониски проект. Како што тврди и социјалистичката феминистка Кети Викс, политичката субјективизација и конструкцијата на колективен субјект е трансформативна практика, постигнување (не автоматска следственост од структурната позиција и искуство) и колективна политичка практика преку која се продуцира ново стојалиште со кое се реинтерпретираат и реконструираат животите, желбите, соништата, стремежите, афектите и телата на жените (а не само свеста), тргнувајќи токму од работните практики што се историски специфични за жените (Weeks, 2018). Но, оваа практика подразбира селективна реваloризација на специфичните практики и капацитети и нивна антагонизација, а не нивна гола репродукција. Анализата погоре укажува дека и во оваа смисла, политичката субјективизација на жените преку „Македонка“ на АФЖ изобилува со контрадикции, па ако не, на крајот, и потфрлува.

Некои истражувачки (Sklevicky, 1996; Jancar-Webster, 1990) ваквите контрадикции и неуспех ги пронаоѓаат во изгубената автономија и целосната организациска интеграција на активностите и стратегиите на АФЖ во рамките на НОФ и КП, поставувајќи ги овие две форми на субјективизација во дихотомен однос, при што, единствено првата се карактеризира како емансипаторска. Проблемот со вака поставениот проблем и пристап е дека оваа дихотомиска рамка не одговара на специфичните историски услови, како услови на радикална криза и отворените можноста за нова хегемонизација на општеството. Исто така, оваа перспектива ја исклучува дијалектичката, тензична и динамична релација помеѓу партикуларноста/универзалноста или автономијата/хегемонијата, како услов за радикална демократија и политичка субјективизација. Истовремено претпоставува дека автономното и партикуларното дејствување автоматски води кон прогресивна, успешна и демократска политизација и субјективизација. Во оваа насока, ваквата теза претпоставува дека постои некој заспиен или неоткриен интерес на жените што е надвор од практиките на политичка артикулација и врамување и ја редуцира политичката субјективизација на идентитетска логика. Како ефект на оваа претпоставка се брише мноштвеноста на субјективните и структурните позиции во коишто учествуваат жените во полето на мноштвени односи на сили и релации од коишто родовите односи се само една димензија и можна рамка на идентификација. Дополнително, ја исклучува интересната димензија на жените во процесите на мобилизација за заедничкото добро, на изградба на државата, борбата за слобода на народот, застапувањето за еднаквост и слобода на сите граѓани, критиката на капитализмот, империјализмот, фашизмот и борбата против класната експлоатација итн. – аспекти што, како што укажав во вториот дел на овој текст, се интегрални на политичката субјективизација на жените како граѓанки на социјалистичката држава и како основа за „конструкција на заеднички политички идентитет што би ги создал условите за воспоставувањето на нова

хегемонија артикулирана преку нови егалитарни општествени односи, практики и институции“ (Mouffe, 1992, 381). Конечно, тезата дека АФЖ дејствува првично во автономистичка фаза е тешко одржлива и изворите слабо го поткрепуваат овој аргумент. Барем, во случајот на „Македонка“ и македонскиот АФЖ, интеграцијата на организацијата во НОФ и нејзиното водство под хегемониската улога на КП е недвосмислено уште на почетоците, за што сведочат многубројни искази и текстови во првите броеви на „Македонка“.

Проблемот, би сакал да аргументирам, се јавува, од една страна, поради постепеното, но сигурно и, целосно исклучување и неутрализација на специфичната родова димензија и целите на борба што би се насочиле кон „трансформација на сите дискурси, практики и општествени релации каде што категоријата ’жена‘ е конструирана на начин што подразбира потчинетост“ (ibid., 382), иако за истрајноста на патријархатот, како што посочивме и погоре, не отсуствува свесност ниту во АФЖ. Клучната контрадикција што се огледува во однос на овој проблем се состои во тоа што и покрај неуморното инсистирање и сведување на политиката на АФЖ на максимата дека „женското прашање не постои, туку постојат само прашања што жените ги решаваат“ (Sklevicky, 1996, 133), сепак домените на дејствување, интервенција и активност на АФЖ јасно сведочат дека сепак постојат специфични женски прашања. Со тоа што овие женски прашања се сведуваат на природни, неполитички и неисториски феномени и практики што се изземени од политичката антагонизација, артикулација како опресивни модели и нивна трансформација. Илустративен показател на оваа контрадикција е исказ што датира од 1951 година во „Македонка“, со којшто демократизацијата на АФЖ и зајакнување на активностите помеѓу широките маси на жени треба да се засновува „на база на оние прашања за кои тие се интересираат и кои се специфични женски прашања“, на пример „жената да знае основно како треба да работи во својот дом, како да го негува детето, да

ја одржува хигиената во својата куќа, прашања за вонбрачните деца, за успехот на учениците, за детските домови, за поделбата на подароците од МДФ, за проблемите на здравственото просветување и др.“[60]

Вториот клучен проблем, сметам, е сведувањето на општествениот и политичкиот систем на нов тоталитет од страна на НОФ и КП, кој ја есенцијализира нужноста од темели на општественото и политичкото, во случајов изразени преку класниот интерес и идентификацијата на народот исклучиво како работен народ и како единствен револуционерен субјект, бришејќи ги аспектите на политичката контингентност и плуралноста и мноштвеноста на интересите. Односно, хегемониската логика на народно-демократската борба на НОФ и КП ја подрива сопствената можност, бидејќи обединувачкиот ефект или изворот на еквиваленцискатa релација ги сведува на позитивен идентитет, со што еквиваленцискатa релација се претвора во априори нужна и, со тоа, невозможна, додека ги елиминира диференцијалните моменти и ги колабира во идентитет. Политичкиот идентитет станува непосредувана суштина и го претпоставува единството на диференцијалните моменти, разоткривајќи го од неговата заспана, ембрионска состојба. Бришејќи ја нужната тензија помеѓу партикуларните/диференцијалните моменти и универзалното, КП ја елиминира основната демократска и хегемониска логика според која „универзалното произлегува од партикуларното не како некаков принцип што лежи во основата и го објаснува, туку како нецелосен хоризонт што го зашива дислоцираниот партикуларен идентитет“. Односно, дека универзалното се јавува како симбол на полнотата што недостига, додека истовремено „партикуларното постои само во контрадикторното движење низ кое, во исто време, и го потврдува својот диференцијален идентитет и го исклучува преку неговата супсумпција во недиференцијалниот медиум“ (Laclau, 1996, 28).

60 „Борба за праведен мир и готовност да се брани независноста на нашата земја, е осмомартовски завет на сите жени од Југославија“, *Македонка*, год. 7, бр. 76 (март 1951), стр. 2.

Конечно, во прашање е потфрлањето во однос на централниот политички влог, како што тврди и Тијана Окиќ, односно „прашањето на политичките стратегии во однос на целите на револуцијата и значењето на еманципацијата: конфликтот помеѓу економската еманципација и аболицијата (комунистичкото укинување) на семејството, класата и државата“ (Okić, 2016, 163) и, следствено, мноштвеното проткајување на родовата еднаквост низ различни општествени, политички, економски, културни и психолошки полиња. Или, накратко, ако НОФ и КП ја имале волјата и политичката одлучност за радикална трансформација на општеството, вклучително за поништувањето на капитализмот, за суверен судир со најголемите сили на геополитичкиот простор и радикално преструктуирање на економското производство, кога станува збор за половата, родовата и сексуалната револуција, можеме да утврдиме дека за Комунистичката партија „жените припаѓаат или на буржоаската класа или на пролетерската класа или, со други зборови, на мажите на овие класи“ (Wittig, 1992, 17).

На крајот, остануваат да одекнуваат како инсистирање на наша одговорност зборовите на една жена што ги читаме во еден од раните броеви на „Македонка“:

> „Слушајќи дека за ниф се прави муабет една другарка со многу измачен вид праша: „Другарке, новата влас ке забрани ли на мужи да пиев и пијани да биев жене?“ И нејзе и се објаснува, дека новата, слободна Македонија нема да забрани да пијат на другарите, ама условијата на животот ќе ги создаде такви, да они не ке имаат зошто да пијат, од мака да пијат како што го правеа до сега. Новиот живот носи радос за секого“.[61]

61 „Жената во Скопска Црна Гора“, *Македонка*, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 11.

БРОЈ
83

ВО ОВОЈ БРОЈ:

го: ДЕЛ ОД РЕФЕРАТОТ НА VI КОНГРЕС НА КПЈ.

Малеска: ВПЕЧАТОЦИ ОД КОНГРЕСОТ

ра Ацева: ДЕЛ ОД РЕФЕРАТОТ НА VII ПЛЕНУМ НА А.Ф.Ж. НА МАКЕДОНИЈА

еф. Х. Поленаковиќ: ЛИКОТ НА МАЈКАТА ВО „СЕРДАРОТ" ОД Г. ПРЛИЧЕВ

Малинска: ЗА НОВИОТ ЛИК НА СЕМЕЈСТВОТО КАЈ НАС

Миловска: ВОСПИТУВАЊЕТО НА ДЕЦАТА — ГРИЖА НА ОПШТЕСТВОТО

П. и Ч. П.: ВОСПИТУВАЊЕТО НА ДЕЦАТА ВО ПЕРИОДОТ НА ПОЛНОТО СОЗРЕВАЊЕ

ред изборите за Н.О.; Од активноста на нашите организации; Кинески прилог; Мода; Прилог сиети за жената и друго.

ЦЕНА
20
ДИН.

ПОБЕДА

А. Аугустинчи

Македонка

Христина Иваноска

УМЕТНИЧКО ИСТРАЖУВАЊЕ

„Плот во цут“

Разонода

Спојување
полесно е да се работи
откако нашите тела
ќе се сретнат
на пенкалото и хартијата
ниту им е гајле ниту имаат добивка
од тоа дали ние пишуваме или не
но како што телото ти се движи
под моите раце
во набој и очекување
го сечеме ремчето
ме создаваш наспроти твоите бутки
ридести и сликовити
движејќи се низ нашите зборозем̀ји
моето тело
ја пишува во твојата плот
песната
што ја правиш од мене.

Допирајќи те ја фаќам полноќта
како што месечевите огнови се палат во моето грло
те сакам плот во цут
те направив
и те земам направена
во мене.

Преводот на Грација Атанасовска на песната „Разонода“ од Одри Лорд, карипско-американска писателка, феминистка, лезбијка и активистка, е преземен од „Преведувачка работилница: Оснажувачкото еротско во поезијата на Одри Лорд“, објавена на „Медуза“ – феминистичка платформа за девојки, жени, родови и сексуални малцинства: https://meduza.mk/fem-101/preveduvachka-rabotilnitsa-osnazhuvachkoto-erotsko-vo-poezi%d1%98ata-na-odri-lord/.

Седнува подалеку од неа, некаде напред пред неа, таа му го гледа грбот и едната рака што држи некаква прачка, прашува, кого имаш дома, а таа вели никој денес не ме чека, имав некого, рече потоа, велеа голема љубов, но сè помина и заврши со толку банален крај, мислам на љубовта, но тажна сум поради поразот, каков пораз, вели тој, тоа не е никаков пораз, труди се од односите со луѓето да извлекуваш наравоучение и тогаш, кога мислиш дека си тотално поразена, тогаш нема пораз, како да е животот басна, помисли таа потоа, не слушајќи го веќе, на крајот наравоучение, и сè ќе биде сфатено и полесно и поподносливо.

Ја зеде под себе на тревата, грубо, како да сакаше од душникот да ѝ го извлече и последниот атом на, и онака, задушениот воздух, од градите што се заканувааа да го скинат градникот, сигурно заборави тогаш дека е облечен во свечен костум и дека со колената тоне во тревата, веројатно беше омаен од миризбата на багремот што се лулееше над нив, а таа почувствува, тоа е бездната на вечноста што ја довикуваше, тоа барање во неа, знаеше, нејзин е во тој запрен здив на космосот, ѝ припаѓа само нејзе на оваа планина, и нему му требаше да се поврати, да земе воздух, и малиот прекин на лудата игра го врза, со еден, од крвта искорнат шепот, „сонце мое мило“, само толку, всушност, тоа беше припаѓањето негово што ја зароби, а шепотот остана во утробата, врел и уништувачки, и таа помисли, овој шепот, тоа сигурно сонцето од зенитот слезе, омаено од багремовата миризба, и знам, остана во мене како плод, да живее и расте од мојата крв, пак до зенитот, назад...

Нозете, за надолу, одвај останувааа исправени, колената паѓаа како пијани, а рацете го зборуваа својот говор, се знаеше, крајот е тука, што можеме, но тој ја одложи смртта на мигот со уште еден луд грабеж врз слатко ранетите усни, знаеше таа, тој се обидува да понесе нешто од невидените видици што беа од другата страна на планината, и кога ја оттурна од своите гради, една светликава нитка, одвај видлива, како пајажинка, светна еден момент меѓу неговата и нејзината уста, и се прекина потоа.

Фрагмент од расказот „Планина“ на Радмила Трифуновска, македонска новинарка, поетеса и писателка, објавен во нејзината збирка раскази “Жена и војна“ (Македонска книга, Скопје, 1968).

Секогаш имаше спуштени ролетни на лето во вашата куќа. Ми се чинеа возбудливи тие затемнети соби што се бранат од неиздржливите летни горештини. Таму седи стуткана заробената ладовина што му пркоси на летото и создава набој во воздухот на кој телото не може да му одолее.

Се втурнуваме во куќата со нашите вжештени тела и штом ќе ја затвориш вратата се припиваш до мене без збор и ја завлекуваш раката под мојот фустан, пенетрирајќи во влажниот простор на моето тело, лижејќи и гризејќи, речиси нечујно, додека некој неочекуван шум не ја прекине оваа летна игра.

Се сеќаваш ли?

Фрагмент од мојот текст „Документот што недостига: Перформанс бр. 6 (Ќерка)“ по првпат изведен во рамките на изложбата „Екстатични тела: Архива на перформативни квир тела во Македонија“ во кураторство на Славчо Димитров и Биљана Тануровска-Ќулавковска, „Викендот на гордоста“, Музеј на современата уметноста, Скопје, 2022.

Клиторисот е камче тајновито вметнато во чевелот на сексуалната имагинација. (...) Долго време скриен, лишен од име и уметничко претставување, отсутен во медицинските прирачници, честопати непознат дури и за жените, клиторисот со векови постоел само како *скрупул*, во првобитното значење на зборот – камче што создава непријатност и го измачува духот. (...) Клиторисот: мала испупчената тајна што опстојува, се спротивставува, ја вознемирува совеста и ја гризе петицата, е единствениот орган наменет само за задоволство, затоа и за „ништо". Тој е ништото, огромното ништо, сè или ништо на женската сладострасност. (...) Дваесет и први век. Жена гинеколог ѝ објаснува на ужаснатата машка публика во партерот како функционира клиторисот за време на љубовниот чин во контакт со пениси, дилда, прсти, јазици, како се движи, каква положба зазема при пенетрација или галење. Помошник на вагината, нејзин соиграч. Но, и независен сладострасник. Разгорен од двојната еротска ориентација. Занишан, кога ги следи движењата на пенетрираната вагина. Стврднат, кога се крева како гребен. Понекогаш и двете. Понекогаш, едно без друго. Не запирајќи на ниту едно, клиторисот бега од дихотомии. (...) Првите облици на препознавање на клиторисот само ги зголемиле грешките и недоразбирањата поради неговото изедначување со пенисот... (...) Лузна од кастрација, клиторисот претставува закржлавен пенис на жената. Фројд е сè уште, на свој начин, заробеник на еднополниот модел. (...) Се верувало дека всушност има само еден пол: женските полови органи се внатре во телото, машките надвор. Оваа шема не била целосно отфрлена ниту подоцна, по анатомското откритие на клиторисот. (...) Клиторисот, закржлавениот пенис, исто така секогаш се поврзувал со прекумерно задоволство. Неспособен за репродукција. Избришан, но похотен. Легендата вели дека некои горгони, надарени со големи клиториси, биле осудени на вечна мастурбација. На крајот на краиштата, клиторидектомијата, отстранувањето на клиторисот, се појавила како терапевтско средство за смирување на женската јарост, кастрирајќи ја жената по вторпат. Радикално решение за бескрајното уживање. (...) Недостаток, отстранување, осакатување, негирање. Дали клиторисот може да постои во менталитетите, телата и несвесното, освен како нешто негативно?

Извадок од текстот „Бришење" објавен во книгата „Избришано уживање: клиторис и мислење" на Катрин Малабу, француска филозофка (Katrin Malabu, „Izbrisano uživanje: klitoris i mišljenje", FMK Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, i Multumedijalni institut, Beograd/Zagreb, 2021), во мој превод на македонски јазик.

Но како да се продолжи да се живее во вакво насилство, колку и да е тоа слатко? Да не се умре од умирање, да се умре од неумирање? Како да се биде решителен во време на најразорно задоволство и болка? (...) јас сум ти како што ти си јас, моето е твое и обратно, те знам како што ме знаеш, се насладуваш во мене како што се насладувам во тебе, во радоста на тоа заедничко и заемно живеење и идентификување, во кое наскоро повторно ќе се стопат, ќе се истопат и ќе се претопат тие чудесни матрици на нашите последни прегратки. (...) оттука, јас сум (според) твојата слика, како што си ти мојата. Истовремено сме еднина и множина, еден и едни, доколку ништо не ги замати огледалата кои се соединуваат во чистотата на нивната размена. Доколку едниот, исто така, не го надмине другиот во величината и во квалитетот, зошто тогаш другиот би се впил во Едниот (како) до бесконечност. (...) Така, ти ме гледаш и јас те гледам, најпосле се гледаме гледајќи те, во таа необјаснива рана која е изворот на нашето воодушевено разбирање и на нашата опијанетост. И за да се познавам себеси, речиси, како да не ми треба „душа“, доволно ми е да го набљудувам зјаењето на твоето вљубено тело. (...) Сега го/се знам и познавајќи го/се јас го/се сакам, и сакајќи го/се јас го/се посакувам. (...) Јас знам, сега дека височината и длабочината се раѓаат – и се сечат – една во друга бесконечно. И тоа што едната е во другата, а другата е во мене, не е многу важно штом во мене тие се зачнуваат една со друга во своите занеси. (...) Никогаш слични, секогаш нови. Никогаш повторени, ниту повторливи, во своите радосни вознесувања. (...) Мистерија – хистерија без одредлив почеток, ни крај. (...) Така, (одново) сигурна во соучесништвото на тој семоќен партнер, тие/таа си игра(ат) додворување, понижувајќи се меѓусебно во еден миг, китејќи со злато и дијаманти во следниот, допирајќи се, мирисајќи се, слушајќи се, гледајќи се, жешко бакнувајќи се, ненаситно јадејќи се, пробивајќи се, палејќи се, согорувајќи се, исцрпувајќи се, ...

Извадок од текстот „Мистеричната“, објавен во книгата „Спекулум на другата жена“ на Лис Иригаре, белгиско-француска феминистка, филозофка, психоаналитичарка и теоретичарка на културата, во превод од француски јазик на Деспина Ангеловска (Евро-Балкан Пресс, Скопје, 2002).

Ајде да го замениме воениот пејзаж или пејзажот од земјата во изградба со имагинарниот пејзаж на распупените нијанси на розовата каде што пигментот е нанесен директно на подлогата како што се нанесува пудра на образ, со заоблена четка со меки влакненца. Ајде да читаме за жената која се милува со друга жена, за онаа која се предава на краткиот момент на страсно уживање за да го живее уште долго во себе, за таа чие тело зарумenува кога екстазата ќе го достигне својот врв, и за неа, која знае како да му се предаде на љубовникот во љубовниот занес целосно и безрезервно, дури и да изгори во него со него.

Изборот на овие извадоци од текстови е интимен и уредуван по лична замисла. Некои од авторките, како Лис Иригаре и Катрин Малабу, извршиле значително влијание на мојата уметничко-истражувачка практика и биле поттик за создавање на нови дела. Пред неколку месеци случајно ја открив прозата на Радмила Трифуновска во која ме возбуди таа суптилна женска бунтовност што сакав да ја споделам. Еден дел од стих од песната на Одри Лорд „Разонода“, го употребив како наслов за овој имагинарен интимен пејзаж на копнежот распослан низ страниците како „Плот во цут“, а кој го создадов за 32. меморијал „Надежда Петровиќ“ оваа година во Чачак и кому му пристапив со сликарска жар. И еден краток омаж за потентното можно во неиздржливите долги жешки скопски лета.

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ

АВНОЈ – Антифашистичко веќе на народното ослободување на Југославија

АСНОМ – Антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија

АФЖ – Антифашистички фронт на жените

АФЖЈ – Антифашистички фронт на жените на Југославија

ГО – Главен одбор

ДФМ – Демократска Федеративна Македонија

КП – Комунистичка партија

КП-МК; КПМ – Комунистичка партија на Македонија

КПЈ – Комунистичка партија на Југославија

НОБ – Народноослободителна борба

НОВ – Народноослободителна војска

НОВМ – Народноослободителна војска на Македонија

НОМС – Народноослободителен младински сојуз

НФ – Народен фронт

НРМ – Народна Република Македонија

СЖД – Сојуз на женските друштва

СКМ – Сојуз на комунистите на Македонија

СКОЈ – Сојуз на комунистичката (о)младина на Југославија

СССР – Сојуз на Советските Социјалистички Републики

СФРЈ – Социјалистичка Федеративна Република Југославија

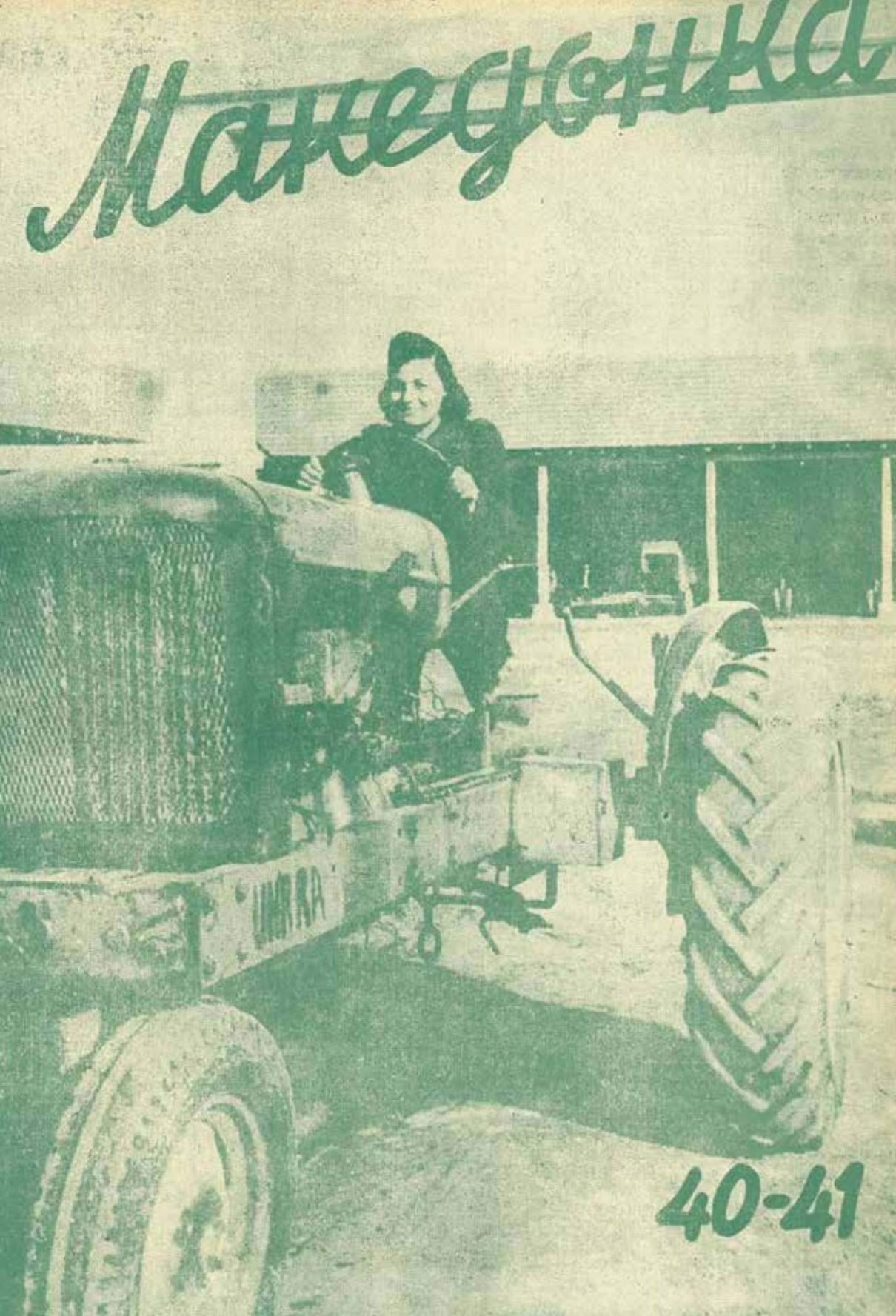
СФ-СН – Смрт на фашизмот - слобода на народот

ФНРЈ – Федеративна Народна Република Југославија

ЦК – Централен комитет

КОРИСТЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Македонка

40-41

ВОВЕД

(Јана Коцевска)

Извори:

Мицева, Сузана. 2023. Струмица го исфрли терминот родова еднаквост од „Стратегијата за млади“. Телма телевизија. 29.04.2024. Последно пристапено на 6 ноември 2024. strumica-go-isfrli-terminot-rodova-ednakvost-od-strategijata-za-mladi

Платформа за родова еднаквост. 2024. *Реакција за предлог законот за изменување и дополнување на Законот за основно образование и Предлог законот за средно образование*. https://rodovaplatforma.mk/blog/2024/11/01

Литература:

Despot, Blaženka. 1987. *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljivanje*. Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb.

Sklevicky. Lydia. 1996. Konji, žene, ratovi. ur. Dunja Rihtman Auguštin. Zagreb: Druga.

Zaharijević, Adriana. 2015. *Fusnota u globalnoj istoriji: kako se može čitati jugoslovenskog feminizma?*. SOCIOLOGIJA, Vol. LVII, 72-89.

Ацева, Вера. Манева, Лиљана. 10.12.1948. „Вториот конгрес на Антифашистичкиот фронт на жените од Македонија.“ Главен одбор на АФЖ за Македонија, стр. 12 (конгресот се одржал на 27 и 28 јуни 1948 година).

Георгиевски, Звездан. 2013. Кино „Култура“, *Окно*, 12.08.2013. Последно пристапено на 05.11.2024. https://okno.mk/node/30692

Ѓурић, Дубравка. 2019. *Интервју со Нада Лер-Софроник: Сè уште ни треба стариот Маркс*. Преведено за Тиииит! Инк. од Дејан Дино Милосављевиќ по повод нејзината смрт во мај 2020 година. *Во сеќавање на Нада Лер-Софроник*, 2020. Последно пристапено на 5 ноември 2024. https://tiiiitinc.com/femoar/prikaz/66/vo-seavanje-na-nada-ler-sofroni

Хаџиевска, Ивана и Коцевска, Јана. 2022. „Архиви на невидливите: Македонка – Орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна меморија“. ЦИНИК, Скопје.

КРИТИЧКИ ОСВРТ
(Ана Коларић)

Извори:

AFŽ Arhiv. н.д. „Adela Jušić, 'Ja mislim, drugarice...'". Приступано на 18 октомври 2024. https://afzarhiv.org/items/show/481

Credo Library. н.д. „W. E. B. Du Bois Papers, 1803-1999 (bulk 1877-1963)". Приступано на 10 октомври 2024. https://credo.library.umass.edu/view/collection/mums312

Danas. 2024. „Vaspitačica priznala da je ostavila decu samu kada je dečak progutao žir i preminuo", 30.07.2024. Приступано на 21 октомври 2024. https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vaspitacica-priznala-da-je-ostavila-decu-samu-kada-je-decak-progutao-zir-i-preminuo/

EDSITEment. н.д. „W.E.B. Du Bois Papers". Приступано на 10 октомври 2024. https://edsitement.neh.gov/media-resources/web-du-bois-papers

Gale. н.д. „Women's history". Приступано на 10 октомври 2024. https://www.gale.com/womens-history

Krstić, Ana. 2024. „Privremeno obustavljena primena Zakona o rodnoj ravnopravnosti". *Otvorena vrata pravosuđa*, 30.08.2024. Приступано на 21 октомври 2024. https://www.otvorenavratapravosudja.rs/teme/ustavno-pravo/privremeno-obustavljena-primena-zakona-o-rodnoj-ravnopravnosti

Komarčević, Dušan. 2024. „'Nacionalna čitanka' za časove rodoljublja u školama", 06.10.2024. Приступано на 21 октомври 2024. https://www.slobodnaevropa.org/a/nacionalna-citanka-srbija-casovi-rodoljublja/33146259.html

UC Davis Library. н.д. „Women's History". Приступано на 10 октомври 2024. https://guides.library.ucdavis.edu/womens-history/primary_sources

Zorić, Ognjen. 2018. „Sve boljke zdravstvenog sistema Srbije". *Slobodna Evropa*, 03.08.2018. Приступано на 21 октомври 2024. https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-zdravstvo/29141888.html

Ženski pokret. н.д. „O projektu". Приступано на 18 октомври 2024. https://www.zenskipokret.org/

Књиженство. н.д. „О Књиженству". Приступано на 18 октомври 2024. http://www.knjizenstvo.rs/#gsc.tab=0

Невидливи архиви. н.д. „Категорија текстови". Приступано на 15 октомври 2024. https://nevidliviarhivi.mk/pdf-category/texts/

Невидливи архиви. н.д. „Списанија“. Пристапено на 15 октомври 2024. https://nevidliviarhivi.mk/magazines/

Циник, Скопје. н.д. „About CINIK“. Пристапено на 15 октомври 2024. https://cinikskopje.wordpress.com/

Литература:

Hadžievska, Ivana, Jana Kocevska. “List AFŽ-a ‘Makedonka’ – zapostavljeni arhivski izvor za žensku povijest”. Intervju vodila Tihana Bertek. *Vox Feminae*. 10.12.2022. https://voxfeminae.net/pravednost/list-afz-a-makedonka-zapostavljeni-arhivski-izvor-za-zensku-povijest/ (пристапено на 18.10.2024).

Hale, Charles R. 2001. “What Is Activist Research?”. *Social Science Research Council* 2 (1-2): 13-15.

Kolarić, Ana. 2017. *Rod, modernost i emancipacija. Uredničke politike u časopisima* Žena *(1911-1914) i* The Freewoman *(1911-1912)*. Beograd: Fabrika knjiga.

Martinez, Miguel A. 2024. “Activist Research as a Methodological Toolbox to Advance Public Sociology”. *Sociology*, Vol. 58 (4): 832-850.

Moseley, Eva. 1973. “Documenting the History of Women in America”. *The American Archivist*, Vol. 36 (2): 215-222.

Moseley, Eva. 1980. “Sources for the ‘New Women’s History’”. *The American Archivist*, Vol. 43 (2): 180-190.

Pantelić, Ivana. 2011. *Partizanke kao građanke*. Beograd: Evoluta.

Peković, Slobodanka: Пековић, Слободанка. 2016. „Прошло је време нечујности“. Интервју водиле Ана Коларић и Станислава Бараћ. *Књиженство*, VI (6). http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2016/intervju/proslo-je-vreme-necujnosti

Quinn, Patrick M. 1977. “The Archivist as Activist”, *Georgia Archive*, Vol. 5 (1): 25-35.

Vukliš, Vladan, Gilliand, Anne J. 2017. „Arhivski aktivizam: nove forme i lokalne primjene“. *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine* 47: 186-199.

Vukliš, Vladan, Gilliand, Anne J. 2016. “Archival Activism: Emerging Forms, Local Applications”. Bojana Filej, ed. *Archives in the Service of People – People in the Service of Archives*. 14-25. Maribor: Alma Mater Europea.

Zanish-Belcher, Tanya, Mason, Kären M. 2007. “Raising the Archival Consciousness: How Women’s Archives Challenge Traditional Approaches to Collecting and Use, Or, What’s in a Name?”. *Library Trends*, Vol. 56 (2): 344-359.

Zinn, Howard. 1977. “Secrecy, Archives, and the Public Interest”. *The Midwestern Archivist*, Vol. 2 (2): 14-26.

Бошковска, Нада. „Предговор“. Ивана Хаџиевска, Јана Коцевска, ур. *Архиви на невидливите: Жените во печатот од Вардарска Македонија помеѓу двете светски војни*. 7-14. Скопје: ЦИНИК – Центар за истражување на национализмот и културата.

Величковска, Мања. 2022. „Наративните стратегии за создавање на женските ликови во книжевните прилози на списанието Македонка“. Ивана Хаџиевска, Јана Коцевска, ур. *Македонка: Орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна меморија*. 183-219. Скопје: ЦИНИК – Центар за истражување на национализмот и културата.

Коцевска Јана. 2022. „Здравствените политики и политиките на грижа и нега низ страниците на Македонка“. Ивана Хаџиевска, Јана Коцевска, ур. *Македонка: Орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна меморија*. 103-145. Скопје: ЦИНИК – Центар за истражување на национализмот и културата.

Леитнер-Стојанов, Дарко. 2022. „Писменоста и просветата во списанието „Македонка (1944-1952): Меѓу родова еманципација и политичка мобилизација“. Ивана Хаџиевска, Јана Коцевска, ур. *Македонка: Орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна меморија*. 147-181. Скопје: ЦИНИК – Центар за истражување на национализмот и културата.

Хаџиевска, Ивана, Коцевска, Јана. 2022. „Истражување на првиот македонски женски весник: од раздружено сеќавање до архиви на женското живеено искуство“. Ивана Хаџиевска, Јана Коцевска, ур. *Македонка: Орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна меморија*. 23-57. Скопје: ЦИНИК – Центар за истражување на национализмот и културата.

ИСТОРИСКИ НАРАТИВИ
(Петар Тодоров)

Извори од списанието „Македонка“:

11 октомври, год. 3, бр. 24 (октомври 1946), стр.1.

11 октомври, год. 5, бр. 46-47 (август-септември 1948), стр.1.

28 годишнина, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр.3.

30 годишнина на Октомвриската Револуција, год. 4, бр. 36-37 (октомври-ноември 1947), стр.8.

800 години на Москва, год. 4, бр. 35 (септември 1947), стр.11.

Абаџиев, Георги. „Сребра Комитката“, год. 7, бр. 81-82 (август-септември 1951), стр.1-2.

Борба за праведен мир и готовност да се брани независноста на нашата земја, е осмомартовскиот завет на ситe југословенски жени, год.7, бр.76 (март 1951), стр.1-2.

Гоце Делчев, год. 4, бр. 30-31 (април-мај 1947), стр.17.

Д-р А. Урошевиќ. „Од минатото на Скопје“, год. 6, бр. 70-71 (септември-октомври 1950), стр. 8–9.

Динев, Ангел. „Жените во Илинденската епопеја*“,* год.7, бр. 69 (мај 1950), стр.1-2

Илинден 1903-1944, год. 2, бр. 8-9 (јуни-јули 1945), стр.8-9.

Како настанал меѓународниот женски ден 8 март, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 24.

Конески, Блажо. „Првите славјански просветители“, год. 2, бр.7 (мај 1945), стр.4.

Левкова, Љ. *„Жените во македонското национално-ослободително движење во пред Илинденското востание“,* год. 5, бр. 45 (мај 1948), стр.3.

Николова, Вера. „Илинден“, год. 3, бр. 21-22 (јули-август 1946), стр.17.

Партизан, год. 1, бр. 2 (декември 1944), стр.28.

Пет години на нашата република, год. 5, бр. 56 (1949), стр.2.

Поповски, Благој. „Гоце Делчев“, год. 3, бр. 19 (мај 1946), стр.13.

Пренос на телните остатоци на Гоце Делчев во слободна Македонија, год. 3, бр.24 (октомври 1946), стр.2.

Пријателство на советските народи: по случај на 31 годишнината од Октомвриската социјалистичка револуција, год. 5, бр.48 (декември 1948), стр.3.

Прв 8 март во слобода, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр.7.

Се ближи 11 октомври најрешителниот ден на македонскиот народ, год. 2, бр.10-11 (август-септември 1945), стр.4-5.

Чулафич, Милица. „Потпоручник, *‘Дваесет и втори декември – ден на југословенската армија’“*, год.6, бр. 61 (1949), стр.5-6.

Извори:

Илинденски сведошта, Том I, дел I, Јасмина Дамјановска, Ленина Жила, Филип Петровски ур., Државен архив на Република Македонија, Скопје 2016.

Македоно-одрински свидетелства: регистар на учасниците в освободителните борби в Македония, Тракия и Добруджа, получили българска народна пенсия през 1943 г., Том I, дел III, Филип Пеловски ур., Библиотека Струмски, Софија 2021.

Литература:

Brown, Keith. 2003. *The Past in Question: Modern Macedonia and the Uncertainties of Nation*, Princeton University Press.

Величковска, Мања. 2022. „Наративните стратегии за создавање на женските ликови во книжевните прилози на списанието 'Македонка'", во *Архиви на невидливите: Македонка, орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна историја*, ур. Ивана Хаџиевска и Јана Коцевска, 187-223. Скопје: Центар за истражување на национализмот и културата.

Хаџиевска, Ивана. 2021. „Историја на жените", во *Архиви на невидливите: Жените во Вардарска Македонија помеѓу двете светски војни*, ур. Ивана Хаџиевска и Јана Коцевска.57-85. Скопје: Центар за истражување на национализмот и културата.

Хаџиевска, Ивана и Коцевска, Јана. 2022. „Вовед - Истражување на првиот македонски женски весник: од раздружено сеќавање до архиви на женско живеено искуство", во *Архиви на невидливите: Македонка, орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна историја*, ур. Ивана Хаџиевска и Јана Коцевска, 25-59. Скопје: Центар за истражување на национализмот и културата.

Хаџиевска, Ивана. 2022. „Политичка историја - Политичко издигнување на жените: форми на политичко учество на жените во социјалистичка Македонија (1944-1953)", во *Архиви на невидливите: Македонка, орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна историја*, ур. Ивана Хаџиевска и Јана Коцевска, 61-104. Скопје: Центар за истражување на национализмот и културата.

РЕЛИГИСКИ ПЕРСПЕКТИВИ

(Ана Ашталковска Гајтаноска)

Извори од списанието „Македонка":

III-иот конгрес на Народната младина на Македонија. Работен договор на нашата младина, год. 4, бр. 33-34 (јули-август 1947), стр. 9.

8 март меѓународниот борбен ден на жените. Осумартовското натпреварување во нашите организации. Резултатите од градските екипи на АФЖ од Битола, год. 5, бр. 40-41 (февруари-март 1948), стр. 12.

Активистката Гена Дамче од Крушево описмени 48 младинки-Шиптарки, год. 5, бр. 55 (1949), стр. 10.

Активно да учествуеме во избирањето на новите раководства на АФЖ, год. 5, бр. 42 (април 1948), стр. 1.

Акција за симнување на фередјето. Голем успех на организацијата на АФЖ во Дебар, год. 4, бр. 36-37 (октомври-ноември 1947), стр. 7.

Анчева, М. „Активите по домашна ракотворба – сектор во земјоделските задруги“, год. 5, бр. 53-54 (1949), стр. 11.

Апостолов, Љ. „Градиме нов живот“, год. 5, бр. 42 (април 1948), стр. 3.

Арсова, Ленче. „Да помогнеме на нашата другарка муслиманка“, год. 2, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр. 11.

Асанова, Фемија. „Пак дојди да не научиш нешто...“, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 12.

АФЖ – Дебар, 250 муслиманки од Дебар го сметнаа фередјето, год. 4, бр. 32 (јуни 1947), стр. 6.

Ацева, Вера. „Нашата жена ќе стори се да 1947 година биди година на поголеми постиженија во изградбата на нашата земја“, год.4, бр. 27 (јануари 1947), стр. 6.

Без фередје во нов живот, год. 7, бр. 75 (февруари 1951), стр. 2-3.

Без фередје низ Југославија, год. 7, бр. 75 (февруари 1951), стр. 17.

Богданова, Нада. „Децата на падналите борци и задачите на АФЖ за нивното збринување“, год. 2, бр. 14 (декември 1945), стр. 13.

Борба против неписменоста, год. 4, бр. 27 (јануари 1947), стр. 10.

В.Ј. „Муслиманската жена се бори за ослободување од мракот“, бр. 33-34 (јули-август 1947), стр. 6.

Вескова, С. „Изборите во Кочани“, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 4.

Вести од задругите, год. 5, бр. 53-54 (1949), стр. 14.

Вистинска равноправност – значи преди се премавнување на неписменоста, год. 3, бр. 26 (декември 1946), стр. 1.

Во текот на осмомартовското натреварување, год. 4, бр. 28 (февруари 1947), стр. 8-9.

Галева, Рада. „Нека е срќно и за многу години!“, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 3.

Галева, Рада. „Да се подготвиме за новата кампања против неписменоста“, год. 2, бр. 23 (септември 1946), стр. 7.

Гјорговска, Р. „Женски работилници за домашна изработка...“, год. 4, бр. 35 (септември 1947), стр. 6.

Главен одбор на АФЖ на Македонија, ПРОГЛАС на Главниот одбор на АФЖ на Македонија по повод изборите за народни одбори, год. 4, бр. 29 (декември 1947), стр. 1.

Граоркова, Јорданка. „Низ нашата татковина“, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 18.

Да ги заактивизираме новите одбори на АФЖ, год. 6, бр. 69 (август 1950) стр. 5.

Да го зајакниме Антифашистичкиот фронт на жените во Македонија, год. 1, бр. (ноември 1944), стр. 9.

Да ја засилиме работата на активите за борба против неписмеността. „ЌЕ ЈА ЛИКВИДИРАМЕ НЕПИСМЕНОСТА...“, год. 5, бр. 61 (1949), стр. 10.

Да се подготвиме за вториот конгрес, год. 5, бр. 43 (мај 1948), стр. 1.

Ден побргу да го отфрлиме фереџето... , год. 7, бр. 75 (февруари 1951), стр. 3.

Дејноста на организациите на АФЖ, во чест на меѓународниот ден на жената – 8 март, год. 5, бр. 51 (1949), стр. 9.

Дивна. „Селанките од Умова дадоа 70 рала чорапи“ , год. 2, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр. 13.

Дописи од организациите на АФЖ, бр. 35 (септември 1947), стр. 12.

Досегашните пропусти на организацијата на АФЖ во аналфабетската кампања, год. 5, бр. 39 (јануари 1948), стр. 2.

До сите албанки и муслиманки во Македонија, год. 4, бр. 33-34 (јули-август 1947), стр. 10.

Едајет Рамадан – кандидат за народни одборник, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 11.

Жените во Македонија во првомајското натпреварување, год. 3, бр. 17-18 (март-април 1946), стр. 6-7.

Жените на Македонија се готват за својот прв конгрес, год. 3, бр. 20 (јуни 1946), стр. 2-3.

Заклучоци од пленарниот состанок, год. 5, бр. 51 (1949), стр. 3.

Заклучоци од Седмиот пленум на Главниот одбор на Антифашистичкиот фронт на жените од Македонија, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 5.

Закон за забрана носење зар и фереџе, год. 7, бр. 74 (јануари 1951), стр. 2.

Јас самоиницијативно организирав осум аналфабетски курса со 210 неписмени жени Турчинки, год. 4, бр. 38 (декември 1947), стр. 7.

Јованова, Ленче. „Првите слободни избори во Македонија“, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 1-2.

Јовановска, Ленче. „Албанската жена чекори по новиот пат“, год. 2, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр. 25-26.

Карамакова. „8 март меѓународниот борбен ден на жените. Осмомартовското натпреварување во нашите организации. Постигнати резултати во штипската организација на АФЖ“, год. 5, бр. 40-41 (февруари-март 1948), стр. 12.

Карацик’ – Крчинска, Љубица. „Видело“, год. 5, бр. 39 (јануари 1948), стр. 2.

Кацаволу, Н. „Тие се радостни, срек’ни...“, год. 6, бр. 67 (јуни 1950), стр. 5.

Кондарко, Бл. „Досегашните седмолетки ги заменија осмолетките“, год. 6, бр. 73 (декември 1950), стр. 6-7.

Костова, Васка. „11 Ноември наш најголем празник, Како минаа изборите, дописи“, бр. 14 (декември 1945), стр. 10.

Кратки вести од аналфабетската кампања, год. 4, бр. 38 (декември 1947), стр. 7.

Кратки вести. Припреми за 8 март во Гостиварско, год. 5, бр. 40-41 (февруари-март 1948), стр. 22.

Кратки вести, год. 4, бр. 38 (делември 1947), стр. 12.

Кратки вести, год. 5, бр. 42 (април 1948), стр. 9.

Културна хроника: Две значајни новини во културниот живот на националните малцинства кај нас, год. 6, бр. 64 (март 1950), стр. 17.

Л.Ј., „Болната Наџиде Абаз Ајдар ја повика комисијата дома како би можела и она да гласа“, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 6.

Л.Ј., „Се образува I-та Македонска Народна Влада“, год. 2, бр. 7 (мај 1945), стр. 2.

Л.С., „Првиот конгрес на антифашискиот фронт на жените од Југославија“, год. 2, бр. 8-9 (јуни-јули 1945), стр. 4.

Лешоска, Ружа. „Низ нашата татковина“, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 18.

Љ.А., „Одборничката Ениса Дајовска“, год. 6, бр. 63 (февруари 1950), стр. 9.

М.К., „Керима Муча, Шиптарка народен пратеник“, год. 6, бр. 64 (март 1950), стр. 2-3.

Малинска, Веселинка. „Пазењето на братството и единството на нашите народи тражи од нас поголемо политичко просветување“, год. 2, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр.2.

Матеска, Марија. „Во село Србиново-гостиварско формиран е одбор на АФЖ од Албанки“, год. 3, бр. 19 (мај 1946), стр. 6.

Миљовска, Д. „Да продолжиме со описменување на неписмените“ , год. 4, бр. 30-31 (април-мај 1947), стр. 16.

Миљовска, Деса. „Неколку заклучениј од досегашната работа за организирање од аналфабетски курсеви“, год. 3, бр. 19 (мај 1946), стр. 8.

Михајловиќ, Злата. „2000 кебиња за градежните работници...“ , год. 5, бр. 55 (1949), стр. 14-15.

Муслиманските жени од Кочани ги посетија болните војници, год. 3, бр. 15-16 (јануари-февруари 1946), стр. 16.

Н.Т., „Шиптарките се активизират“, год. 5, бр. 52 (1949), стр. 11.

На далечен пат...,год. 7, бр. 77 (април 1951), стр. 1-4.

Насловна страница на *Македонка*, год. 7, бр. 75 (февруари 1951).

Нашиот пат, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 2.

Наште задачи, год. 3, бр. 15-16 (јануари-февруари 1946), стр. 1-2.

Ние ке гласаме за Тито... за Република, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 9- 11.

Низ организациите на АФЖ, год. 4, бр. 27 (јануари 1947), стр. 13.

Низ организациите на АФЖ, год. 4, бр. 36-37 (октомври-ноември 1947), стр. 4-5.

Николески, Ванчо. „Фереџе пусто фереџе“, год. 5, бр. 39 (јануари 1948), стр. 9.

Од активноста на АФЖ, год. 3, бр. 24 (октомври 1946), стр. 4.

Од активноста на нашите организации, год. 5, бр. 53-54 (1949), стр. 9.

Од активноста на нашите организации. Седенките – главна форма за работа со жените во Штип, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 18.

Од активноста на нашите жени, год. 3, бр. 26 (декември 1946), стр. 7.

Од говорот на другарот Лазо Колишевски одржан на III-от конгрес на Народниот фронт на Југославија, год. 5, бр. 53-54 (1949), стр. 5.

Од говорот на другарот Тито на величественио митинг во Скопје, год. 5, бр. 57 (1949), стр. 5.

Од редакцијата, За албанската и турската страница, год. 3, бр. 24 (октомври 1946), стр. 12.

Од Резолуцијата на основните наредни задачи на КП на Македонија АФЖ, год. 5, бр. 49-50 (ноември 1948), стр. 1.

Од рефератот на другарот Лазо Колишевски, год. 5, бр. 49-50 (ноември 1948), стр. 4.

Описменувањето на жените од малинствата важна задача пред нашата организација, год. 5, бр. 61 (1949), стр. 7.

Организациите на АФЖ во изборите за фронтовските одбори, год. 5, бр. 40-41 (февруари-март 1948) стр. 7.

Пленарен состанок на Главниот одбор на АФЖ на Македонија, год. 5, бр. 51 (1949), стр. 1.

Поповски, П. „Фатиме Аки-оџова“, год. 5, бр. 45 (јули 1948), стр. 9-10.

Поповски, Панде. „Нека сите тргнат по нашиот пат. Во малцинското село Козјак – Охридско во задругата е формирана прва женска младинска бригада“, год. 5, бр. 56 (1949), стр. 14.

Постигнати резултати во претконгресното натпреварување од организациите на АФЖ, год. 5, бр. 49-50 (ноември 1948), стр. 6.

Прв 8 Март во слобода, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945) стр. 7.

Пред првиот конгрес на АФЖ за Македонија, год. 3, бр. 19 (мај 1946), стр. 7.

Пред третиот конгрес на Антифашистичкиот фронт на жените од Југославија, год. 6, бр. 70-71 (септември-октомври 1950), стр. 1.

Пред изборите за народни одбори. Фаарие Ибраимова – повереник на просветата, год. 5, бр. 61 (1949), стр. 4.

Преродба, год. 7, бр. 75 (февруари 1951), стр. 4-5.

Проблемот на запослување на жените. Корисна иницијатива, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 19.

Прославата на 8 март во нашите градои и села, год. 4, бр. 29 (март 1947), стр. 10.

Поповска, Вера. „Активноста на нашите организации“, год. 3, бр. 20 (јуни 1946), стр. 4.

Последна страница од *Македонка,* год. 7, бр. 76 (март 1961)

Работата за политичко и културно-просветно издигање на турчинките и шиптарките е задача на нашата организација, год. 7, бр. 78 (мај 1951), стр. 2.

Рухие Вели, год. 5, бр. 53-54 (1949) стр. 6.

Саиде Таип, год. 6, бр. 64 (март 1950), стр. 8.

Секојдневно расте учеството на најшироките женски маси во нашата земја во политичкиот, стопанскиот и општествениот живот, год. 6, бр. 72 (ноември 1950), стр. 12.

Сметнувањето на ферецето е првиот чекор што треба да го направиме ние Турчинките и Шиптарките, за да можеме навистина да ги користиме здобиените права, год. 4, бр. 30-31 (април-мај 1947), стр. 10-11.

Со какви резултати жените од Гостивар и околијата го дочекуат празникот 1 мај, год. 5, бр. 42 (април 1948), стр. 8

Теохарева, Невена. „Да го искористиме искуството од миналогодишната аналфабетската кампања. Четири пионерки – раководителки“, год. 5, бр. 60 (1949), стр. 5-6.

Тие се наша најголема грижа, год. 5, бр. 58 (1949), стр. 12-13.

Тодоровска, Б. „Изборите во Радовиш“, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 4.

Тортески, М. „Низ цела Македонија народот со водушевление ги предава на народната власт житните вишкови“, год. 2, бр. 23 (семптември 1946), стр. 6.

Участвието на жените во изборите за народните одбори, год. 4, бр. 30-31 (април-мај 1947), стр. 7.

Участвието на нашите жени во обновата и изградбата на земјата, год. 3, бр. 17-18 (март-април 1946), стр. 1.

Фиданова, Славка. „Да е засилиме борбата против неписмеността“, год. 5, бр. 46-47 (август 1948), стр. 6.

Х. Василев, Киро. „За организована и планска борба против неписмеността“, год. 3, бр. 15-16 (јануари-февруари 1946), стр. 6.

Хаџи Василев, Киро. „Ликвидација на неписмеността – една од најважните задачи во петгодишниот план. Во школската 1947/48 год. во Македонија треба да се описменат 80.000 лугје и жени“, год. 4, бр. 35 (септември 1947), стр. 3-4.

Час за жената, Нова форма за работа во организацијата на АФЖ, год. 6, бр. 65 (април 1950), стр. 12.

Ширум целата наша република се засилува движењето за симнување на ферецето, год. 6, бр. 70-71 (септември-октомври 1950), стр. 4.

Шукри, Кефсер. „Македонската муслиманка се разбудуе“, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 20.

Шукри, Рамо. „И туркинјата ке гласа“, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 8.

Литература:

Akan Ellis, Burci. 2003. Shadow Genealogies. Memory and Identity Among Urban Muslims in Macedonia. New York: Columbia University Press.

Bakić-Hayden, Milica. 1995. “Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia”. Slavic Review, 917-931. Vol. 54, No. 4.

Bonfiglioli, Chiara. 2012. “Becoming Citizens: The Politics of Women’s Emancipation in Socialist Yugoslavia”. Citizenship in Southeastern Europe. [Достапно на: http://www.citsee.eu/citsee-story/becoming-citizens-politics-women%E2%80%99s-emancipation-socialistyugoslavia, последен пат посетено на 28.9.2022].

Bonfiglioli, Chiara. 2018. “AFŽ activists’ biographies: an intersectional reading of women’s agency”. In The Lost Revolution – Women’s Antifascist Front Between Myth and Forgetting. (eds.) Dugandžić Andreja and Okić Tijana, 16-41. Sarajevo: Association for Culture and Art CRVENA.

Greble, Emily. 2021. Muslims and the Making od Modern Europe. Oxford University Press.

Hadžiristić, Tea. 2017. “Unveiling Muslim Women in Socialist Yugoslavia: the Body between Socialism, Secularism, and Colonialism”. In Religion & Gender, 184-203. Vol. 7, no. 2.

Poulton, Hugh. 2000. “The Muslim Experience in the Bakan States 1919-1991”. Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity, 45-66. Vol. 28, No. 1.

Sklevicky, Lydia. 1996. Konji, žene, ratovi. ur. Dunja Rihtman Uaguštin. Zagreb: Druga.

Stojaković, Gordana. 2021. “Poruke o zaru i feredži u AFŽ štampi na srpskom jeziku (1947-1951): slučaj Kosmet”. ŻeNSki muzej. [Достапно на: https://zenskimuzejns.org.rs/2021/12/27/poruke-o-zaru-i-feredzi-u-afz-stampi-na-srpskom-jeziku-1947-1951-slucaj-kosmet/, последен пат посетено на 10.12.2024].

Арко, Сара. 2009. „’Јас (не) сум Торбеш’. Етничноста во едно западномакедонско село – конструкции и политизации“. Во: Етнолог 12-13, 187-208. Скопје: МЕД.

Величковска, Мања. 2022. „Наративните стратегии за создавање на женските ликови во книжевните прилози на списанието ‘Македонка’. Во Архиви на невидливите: Македонка - Орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна меморија, ур. Хаџиевска Ивана и Коцевска Јана, 187-222. Скопје: Центар за истражување на национализмот и културата (ЦИНИК).

Видиниќ, Горданче. 2013. „Зар, фереџе – минато или сегашност“. Во: Етнолог, Бр. 15, 3540. Скопје: Македонско етнолошко друштво.

Димовска, Сања. 2013. „Закон за забрана да се носи зар и фереџе во Македонија“. Во: Етнолог, Бр. 15, 41-54. Скопје: Македонско етнолошко друштво.

Леитнер-Стојанов, Дарко. 2002. „Образовни процеси. Писменоста и просветата во списанието ‘Македонка’ (1944-1952): Меѓу родова еманципација и политичка мобилизација“. Во: Архиви на невидливите: Македонка - Орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна меморија, ур. Хаџиевска Ивана и Коцевска Јана, 151-183. Скопје: Центар за истражување на национализмот и културата (ЦИНИК).

Светиева, Анета. 2001. „Транзиција на ‘терлик’“. Македонски фолклор, Бр. 58-59, Год. XXIX, 187-192. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Светиева, Анета. 2009. „За преселбите на балканските муслимани и за Нашинците – Торбеши, Помаци и други (Турци) во Турција“. ЕтноАнтропоЗум, Бр. 6, 38-68. Скопје: Институт за етнологија и антропологија.

Слапшак, Светлана. 2003. „Жена зад превез“. Женски икони на XX век. Скопје: Темплум [Достапно на https://okno.mk/node/58200, последен пат посетено на 10.10.2024].

Хаџиевска, Ивана. 2021. „Печатот и политичката дејственост на жените во македонското минато: теми и примери од учеството на жените во сферата на јавното и политичкото во 20 век“. Во: Архиви на невидливите: Жените во печатот од Вардарска Македонија помеѓу двете светски војни, ур. Хаџиевска Ивана и Коцевка Јана, 57-85. Скопје: Центар за истражување на национализмот и културата (ЦИНИК).

Хаџиевска, Ивана. 2022. Политичка историја. „Политичко издигнување на жените“: форми на политичко учество на жените во социјалистичка Македонија (1944-1953). Во: Архиви на невидливите: Македонка - Орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна меморија, ур. Хаџиевска Ивана и Коцевска Јана, 61-104. Скопје: Центар за истражување на национализмот и културата (ЦИНИК).

ПОЛИТИЧКИ КОНТРАДИКЦИИ

(Славчо Димитров)

Извори од списанието „Македонка“:

VII пленум на Главниот одбор на АФЖ на Македонија: Нашата работа и нашите задачи, год. 8, бр. 83, (декември 1952), стр. 3-4.

8 март 1945 во Македонија, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 8-10.

Б. П. и Ч. П. „Воспитувањето на децата во периодот на полното созревање“, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 20.

Богданова, Н. „Положбата на жените во стара Југославија“, год. 5, бр. 51 (јануари 1949), стр. 6-7.

Борба за праведен мир и готовност да се брани независноста на нашата земја, е осмомартовски завет на сите жени од Југославија, год. 7, бр. 76 (март 1951), стр. 1-2.

В. „Зошто ја сакам својата професија“, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 9.

Георгиев-Дејан, Киро. „Демократските закони – гаранција за правата на жените“, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 5-6.

Главен одбор на АФЖ. „Мајки, жени и сестри од Македонија, работнички, селанки, домаќинки, чиновнички!“, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 1-2.

Главна конференција на Антифашистичкиот фронт на жените од Македонија, год. 1, бр. 2 (декември 1944), стр. 9-13.

Говор на Маршал Тито на II-от конгрес на АФЖ од Југославија, год. 5, бр. 40-41 (февруари-март 1948), стр. 1-3.

Да ги извршиме задачите од вториот конгрес, год. 5, бр. 45 (јули 1948), стр. 4-5.

Даскалова, Горица. „Во нашите фабрики настапи нов живот“, год. 2, бр. 7 (мај 1945), стр.5.

Жената во Скопска црна Гора, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 11.

Значението на остварувањето на демократскиот сојуз на жените од целиот свет, год. 2, бр. 14 (декември 1945), стр. 3-5.

Како настанал меѓународниот женски ден 8 март, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 24.

КПЈ – Единствен раководител на работните маси од нашата земја, год. 5, бр. 52 (1949), стр. 1.

Л. С. „Првиот конгрес на Антифашистичкиот фронт на жените од Југославија“, год. 2, бр. 8-9 (јуни-јули 1945), стр. 1.

Лихачева, Н. Ф. „Мајка-Воспитателка“, год. 5, бр. 44 (јуни 1948), стр. 8-9.

Макаренко, Д. С. „Дисциплина“, год. 5, бр. 52 (1949), стр. 16.

Македонка, год. 7, бр. 79 (јуни 1951), стр. 1.

Македонка, год. 7, бр. 81-82 (август-септември 1951).

Малинска, Веселинка. „Да го зајакнеме Антифашистичкиот фронт на жените во Македонија“, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 8-10.

Мама е срек'на кога јас сум збринето во часовите кога е таја на работа, год. 7, бр. 76 (март 1951), стр. 17.

Маршал Тито-Раководител на нашата партија, год. 5, бр. 53-54 (1949), стр. 3.

Миљовска, Деса. „Како го спечаливме правото на глас“, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 7.

Младината на Македонија ја прослави светската младинска недела, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 25.

Нашиот пат, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 1-3.

Ние ви советуваме, год. 7, бр. 80 (јули 1951), стр. 10.

Ние сме радост на родителите, год. 7, бр. 79 (јуни 1951), стр. 15.

Ние ќе гласаме за Тито... за Републиката, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 9-11.

Низ работата на младинската пруга се коваат нови луѓе, год. 3, бр. 24 (октомври 1946), стр. 3.

Новогодишниот говор на маршалот на Југославија, год. 6, бр. 62 (јануари 1950), стр. 1-7.

Писмо од Пленумот на Централниот одбор на АФЖ до ЦК КПЈ, год. 5, бр. 46-47 (август-септември 1948), стр. 3.

Пленарен состанок на Главниот одбор на АФЖ од Македонија, год. 4, бр. 38 (декември 1947), стр. 2.

Пленарен состанок на Главниот одбор на АФЖ од Македонија, год. 5, бр. 51 (1949), стр. 1-3.

По иницијатива на Главниот одбор на АФЖ се одржа советување со архитектите во Скопје, год. 6, бр. 70-71 (септември-октомври 1950), стр. 12.

Положајот и улогата на жената во нова Југославија (дел од рефератот на другарот Тито), год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 1-2.

Положбата на жена во бракот во минатото и сега, год. 7, бр. 78 (мај 1951), стр. 5-6.

Учеството на жените во одборите на народната власт, год. 8, бр. 83, (декември 1952), стр. 10.

Чаловска, Драга. „Младинската пруга Шамац-Сараево ќе биде ново работно училиште на нашата младина“, год. 4, бр. 29 (март 1947), стр. 5-6.

Чаловска, Л. „Планското стопанство и нашите задачи“, год. 4, бр. 28 (февруари 1947), стр. 1-2.

Шукри, Рамо. „И Туркињата ќе гласа“, год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 8.

Литература:

Ahmed, Sara. 2004. „Affective Economies“. In: Social Text 79, Vol. 22, No. 2, 117-139.

Ahmed, Sara. 2014. The Cultural Politics of Emotion. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Balibar, Étienne. 2014. Equaliberty: Political Essays. Durham and London: Duke University Presss.

Blackman, Lisa, Cromby, John, Hook, Derek, Papadopoulos, Dimitris and Walkerdine, Valerie. 2008. „Creating Subjectivities”. In: Subjectivity 22, 1-27.

Bloch, Ernst. 1996. The Utopian Function of Art and Literature. Cambridge: MIT Press.

Bonfiglioli, Chiara. 2012. Becoming citizens: the politics of women's emancipation in socialist Yugoslavia. [Достапно онлајн: http://www.citsee.eu, последно пристапено на 28.09.2022]

Dean, Jodi. 2016. Crowds and Party. London: Verso.

Dietz, G. Mary. 2003. „Current Controversies in Feminist Theory". In: Annual Review of Political Sciences 6, 399-431.

Fisher, Mark. 2014. Ghosts of My Life: Writings on Depression, Hauntology and Lost Futures. Winchester: Zero Books.

Frye, Marilyn. 1983. The Politics of Reality: Essays in Feminist Theory. Freedom: The Crossing Press.

Glynos, Jason, and Howarth, David. 2007. Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory. New York: Routledge.

Godac-Dodić, Vera. 2021. „Gender Policies of the Yugoslav State in the Context of Socialism". In: Tokovi istorije (3), 199-228.

Gramsci, Antonio. 1971. Selections from the Prison Notebooks. New York: International Publishers.

Hall, Stuart. 2021. The Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left. London: Verson.

Honig B. 1992. „Toward an Agonistic Feminism: Hannah Arendt and the Politics of Identity". In: Feminists Theorize the Political, eds. Butler, Judith and Scott, W. Joan, 215-235. New York: Routledge.

Janacar – Webster, Barbara. 1990. Women and Revolution in Yugoslavia 1941-1945. Denver: Arden Press.

Jović, Dejan. „Communist Yugoslavia and Its 'Others'". In: Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe, eds. Lampe, John and Mazower, Mark, 277-290. Budapest and New York: CEU Press.

Laclau, Ernesto and Mouffe, Chantal. 2001. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London: Verso.

Smith, Marie Ann. 2003. Laclau and Mouffe: The Radical Democratic Imaginary. New York: Routledge.

Laclau, Ernesto. 1996. Emancipations. London: Verso.

Laclau, Ernesto. 2000. „Identity and Hegemony: The Role of Universality in the Constitution of Political Logics". In: Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left, Eds. Butler, Judith, Laclau, Ernesto, and Zizek, Slavoj, 44-89. London: Verso Books.

Laclau, Ernesto. 2004. „Glimpsing the Future". In: A Critical Reader, eds. Critchley, Simon., and Marchart, Oliver, 279-328. London and New York: Routledge.

Laclau, Ernesto. 2005. On Populist Reason. London: Verso.

Marchart, Oliver. 2018. Thinking Antagonism: Political Ontology After Laclau. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Montag, Warren and Elsayed, Hanan. 2017. „Introduction: Balibar and the Citizen Subject". In: Balibar and the Citizen Subject, eds. Montag, Warren and Elsayed, Hanan, 1-36. Edinbourgh: Edinbourgh University Press.

Mouffe C. 1992. „Feminism, citizenship, and radical democratic politics". In: Feminists Theorize the Political, eds. Butler, Judith and Scott, W. Joan, 369-384. New York: Routledge.

Mouffe, Chantal. 2013. Agonistics. London: Verso.

Mouffe, Chantal. 2018. For a Left Populism. London: Verso.

Muñoz, José Esteban. 2019. Cruising Utopia, 10th Anniversary Edition: The Then and There of Queer Futurity. New York: New York University Press.

Negri, Antonio. 1991. Marx Beyond Marx: Lessons on the Grundrisse. New York: Autonomedia.

Okić, Tijana. 2016. „Od revolucionarnog do proizvodnog subjekta: alternativna historija AFŽ-a". U Izgubljena revolucija: AFŽ između mita i zaborava, ur. Andreja Dugandžić i Tijana Okić, 147-187. Sarajevo: Udruženje za kulturu i umjetnost Crvena.

Pantelić, Ivana. 2011. „Partizanke i Antifašistički front žena Jugoslavije (1942-1953)". U: ProFemina, leto/jesen, 81-97.

Papadopoulos, Dimitris. 2009. „In the Ruins of Representation: Identity, Individuality, Subjectification". In: British Journal of Social Psychology, 47, 139-165.

Pejanović, Snežana. 1984. Društvena jednakost i emancipacija žene. Beograd: Dečje novine.

Ramet, Sabrina. 1999. „In Tito's Time". In: Gender Politics in the Western Balkans: Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States, ed. Ramet, P. Sabrina and Magas, Branka, 89-105. PA: The Pennsylvania State University Press.

Ramet, Sabrina. 2006. The Three Yugoslavias: State Building and Legitimation, 1918-2005. Indiana: Indiana University Press.

Rancière, Jacques. 1991. The Ignorant Schoolmaster: Five Lessons in Intellectual Emancipation. Stanford: Stanford University Press.

Rancière, Jacques. 1992. „Politics, Identification, and Subjectivization". In: October, Vol. 61, The Identity in Question, 58-64.

Rancière, Jacques. 1999. Disagreement: Politics and Philosophy. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Rancière, Jacques. 2004. The Politics of Aesthetics: The Distribution ofthe Sensible. London and New York: Continuum.

Rancière, Jacques. 2010. Dissensus: On Politics and Aesthetics. London and New York: Continuum.

Rancière, Jacques. 2021. On the Shores of Politics. London: Verso.

Scott, W., Joan. 1999. Gender and the Politics of History. New York: Columbia University Press.

Sklevicky, Lidija. 1996. Konji, žene, ratovi. Zagreb: Druga.

Stavrakakis, Yannis. 2005. „Passions of Identification". In: Discourse Theory in European Politics, eds. Howarth, David and Torfing, Jacob, 68-92. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Weeks, Kathie. 2018. Constituting Feminist Subjects. London: Verso.

Witttig, Monique. 1992. The Straight Mind and Other Essays. Boston: Beacon Press.

Woodward, L. Susan. 1985. „The Rights of Women: Ideology, Policy, and Social Change in Yugoslavia". In: Women, State and Part in Eastern Europe, Eds. Wolchik, L. Sharon and Meyer, G. Alfred. Durham: Duke University Press.

Божиновиќ, Неда. 1958. Положај жене у ФНРЈ. Београд: Култура.

Величковска, Мања. 2022. „Наративните стратегии за создавање на женските ликови во книжевните прилози на списанието 'Македонка'". Во: Архиви на невидливите: Македонка Орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна меморија, ур. Хаџиевска, Ивана и Коцевска, Јана, 187-224. Скопје: ЦИНИК.

Коцевска, Јана. 2022. „Социјални аспекти: Здравствените политики и политиките на грижа и нега низ страниците на „Македонка". Во: Архиви на невидливите: Македонка Орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна меморија, ур. Хаџиевска, Ивана и Коцевска, Јана, 153-183. Скопје: ЦИНИК.

Леинтер-Стојанов, Дарко. 2022. „Писменоста и просветата во списанието „Македонка" (1944-1952): Меѓу родова еманципација и политичка мобилизација". Во: Во: Архиви на невидливите: Македонка Орган на АФЖ (1944-1952), историски искуства и културна меморија, ур. Хаџиевска, Ивана и Коцевска, Јана, 153-183. Скопје: ЦИНИК.

Томић, Ивана Добривојевић. 2019. „Између небриге и незнања. Жене, сексуалност и репродуктивно здравље у социјалистичкој Југославији". Гласник Етнографског института САНУ, LXVII (2), 309-323.

УМЕТНИЧКО ИСТРАЖУВАЊЕ
(Христина Иваноска)

Извори од списанието „Македонка“:

Јаневски, Славко. „Џинови и снегулка: фрагмент од поемата Егејска барутна бајка“, год. 6, бр. 64 (март 1950), стр. 14.

Литература:

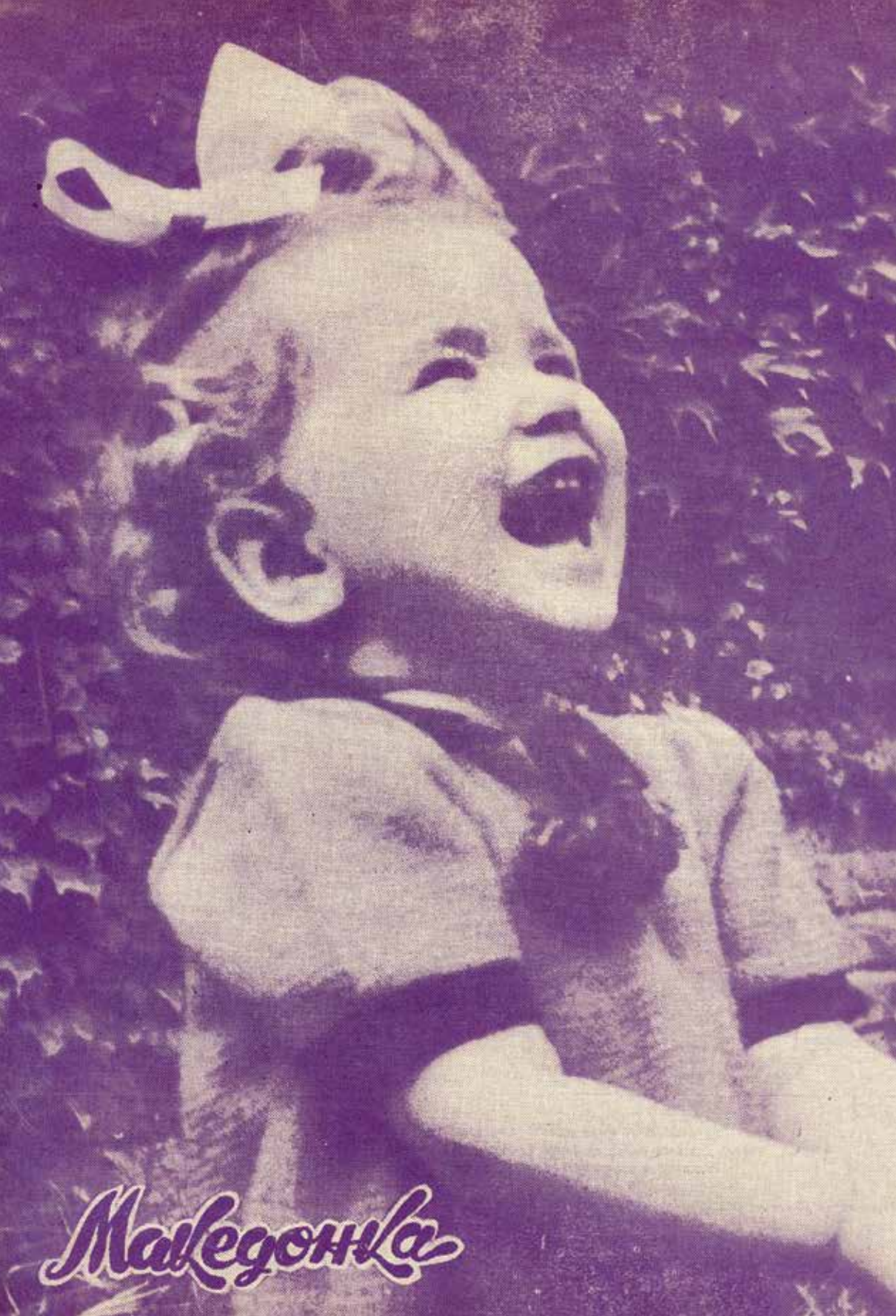
Malabu, Katrin. 2021. Izbrisano uživanje: klitoris i mišljenje. Beograd/Zagreb: FMK Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum i Multimedijalni institut,

Атанасовска, Грација. Превод на песната „Разонода“ од Одри Лорд во рамки на Преведувачка работилница: Оснажувачкото еротско во поезијата на Одри Лорд. Медуза, октомври 18, 2021. Последно пристапено на 5 ноември. https://meduza.mk/fem-101/preveduvachka-rabotilnitsa-osnazhuvachkoto-erotsko-vo- poezi%d1%98ata-na-odri-lord/

Иригаре Лис. 2002. Спекулум на другата жена. Скопје: Евро-Балкан Пресс.

Трифуновска, Радмила. 1968. Жена и војна. Скопје: Македонска книга.

КОРИСТЕНИ ВИЗУЕЛНИ МАТЕРИЈАЛИ

Македонка

Користени визуелни материјали[1]

стр. 1 Насловна страница на *Македонка*, год. 3, бр. 20 (јуни 1946).

стр. 7 Насловна страница на *Македонка*, год. 4, бр. 30-31 (април-мај 1947).

стр. 33 Насловна страница на *Македонка*, год. 5, бр. 39 (јануари 1948).

стр. 69 ИСТОРИСКИ НАРАТИВИ, насловна страница на *Македонка*, год. 5, бр. 59 (1949).

стр. 81 „Пренос на телните остатоци на Гоце Делчев во слободна Македонија", год. 3, бр.24 (октомври 1946), стр. 2.

стр. 85 Динев, Ангел. „Жените во Илинденската епопеја", год.6, бр.69, (август 1950), стр.1-2.

стр. 89 „11 октомври", год. 5, бр. 46-47 (август-септември 1948), стр.1.

стр. 97 РЕЛИГИСКИ ПЕРСПЕКТИВИ, насловна страница *Македонка*, год. 5, бр. 51 (1949).

стр. 111 „11 Ноември наш најголем празник", год. 2, бр. 14 (декември 1945), стр. 11.

стр. 112 Шукри, Рамо. „И Туркинјата ке гласа", год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945), стр. 8.

стр. 123 Богданова, Нада. „Децата на падналите борци и задачите на АФЖ за нивното збринување", год. 2, бр. 14 (декември 1945), стр. 13.

стр. 135 „Низ нашата татковина",год. 2, бр. 12-13 (октомври-ноември 1945) стр. 18.

стр. 144 „Преродба", год. 7, бр. 75 (февруари 1951), стр. 4.

стр. 153 Задна корица на *Македонка*, год. 7, бр. 76 (март 1951).

стр. 157 ПОЛИТИЧКИ КОНТРАДИКЦИИ, насловна страница *Македонка*, год. 5, бр. 43 (мај 1948).

стр. 201 Насловна страница *Македонка*, год. 5, бр. 56 (1949).

стр. 209 „Ние ви советуваме", год. 7, бр. 80 (јули 1951), стр. 10.

---

1 Сите визуелни материјали што се користени во овој зборник, а се преземени од списанието „Македонка", се користени со одобрение за умножување на граѓа од општиот фонд при потреба од јавно прикажување и објавување на Народната библиотека на Република Србија во Белград: „Македонка – Орган на АФЖ Македонија" (сигнатура: НБС П775).

стр. 219 УМЕТНИЧКО ИСТРАЖУВАЊЕ, насловна страница *Македонка*, год. 8, бр. 83 (декември 1952).

стр. 223–231 Иваноска, Христина. „Плот во цут“, 2024, дел од инсталација, мурал со сув пигмент на ѕид, 888 x 330 см, 32. меморијал Надежда Петровиќ „Меморијал Соња С“, куратorка: Зденка Бадовинац, Уметничка галерија „Надежда Петровиќ“, Чачак. Фотографија: Миленко Савовиќ.

стр. 235 КОРИСТЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА, насловна страница *Македонка*, год. 5, бр. 40-41 (февруари-март 1948).

стр. 257 КОРИСТЕНИ ВИЗУЕЛНИ МАТЕРИЈАЛИ, насловна страница *Македонка*, год. 5, бр. 58 (1949).

стр. 261 БИОГРАФИИ НА АВТОР(К)ИТЕ, насловна страница *Македонка*, год. 5, бр. 44 (јуни 1948).

БИОГРАФИИ НА АВТОР(К)И

Malegonla
44

Ана Ашталковска Гајтаноска е редовен професор на Институтот за етнологија и антропологија при Природно-математичкиот факултет, на УКИМ, Скопје по предметите Антропологија на етничност, Методологија на етнолошки и антрополошки истражувања, Интерпретации н Балканот, Етнологија на Албанците во Македонија, Етнолошки и антрополошки теории и други.. Докторирала на тема „Антропологија на интимноста во македонската народна култура“, што се занимава со методолошките прашања при истражување интимни теми. Во последно време се интересира за историјата на таканаречените „национални дисциплини“ во македонски контекст, како фолклористиката, етнологијата и антропологијата и за нивната еволуција од етноцентричен кон хуманистички пристап во проучувањето на различните заедници.

Ана Коларић е вонреден професор на Катедрата за компаративна книжевност и теорија на книжевноста, Филолошки факултет на Универзитетот во Белград. Нејзините истражувачки интереси опфаќаат Англо-американски модернизам, историја на книжевна критика, феминистичка теорија и критика, (женска) интелектуална историја, периодични студии, како и феминистичка педагогија. Таа учествувала во многу истражувачки проекти и интелектуални мрежи, од неодамна во билатерален истражувачки проект „Родот и интелектуалната историја во српскиот и словенечкиот периодичен печат во 20-тиот век“ (2023-2025), како координаторка, и во *COST Action 22121: Rising nationalisms, shifting geopolitics and the future of European higher education/research openness (2023-2027)*. Таа публикувала многу истражувачки трудови и две монографии. Првата, *Rod, modernost i emancipacija. Uredničke politike u časopisima Žena (1911-1914) i The Freewoman (1911-1912)* (Beograd: Fabrika knjiga, 2017), и втората во 2021 година, *Periodika u feminističkoj učionici. Časopis Ženski pokret (1920-1938) i studije književnosti.*

Јана Коцевска дипломирала на Институтот за етнологија и антропологија во Скопје. Основачка е на Здружението за промоција на женската активност „Тиииит! Инк“ и е една од основачките на феминистичкиот фестивал „Прво па женско“. Исто така, таа е една од основачите на ЦИНИК – Центарот за истражување на национализмот и културата. Во изминатата деценија активна е на независната културна сцена низ неколку позначајни настани и фестивали меѓу кои скопскиот Викенд на гордоста и КРИК – Фестивалот за критичка култура во Скопје, во организација на „Контрапункт“. Во моментот е претседател на Управниот одбор на КСП Центар Јадро – мешовита установа од областа на културата. Се интересира за феминистички практики во културата и уметноста, како и родовите перспективи во секојдневнието.

Петар Тодоров студирал историја на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, последипломски студии завршил на Високата школа за општествени науки – EHESS во Париз во 2006 година, а докторската дисертација ја одбранил во 2013 година на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“. Неговиот истражувачкиот интерес е насочен кон општествената и урбана историја во 19. и 20. век на Османлиската Империја и на Балканот. Освен тоа, во неговиот истражувачки интерес се вклучени и прашањата на наставата по историја и (зло)употреба на историјата во современите општества. Престојувал со подолги и покуси истражувачки престои на Универзитетот во Виена, Американскиот научен центар во Софија, „Георг Екерт“ Институтот за истражување учебници во Брауншвајг. Од 2014 до 2016 година бил визитинг-професор по Историја на Балканот на Универзитетот „Истанбул шехир“. Од 2021 до 2024 година бил член на управниот одбор при Опсерваторијата за настава по историја при Советот на Европа. Од 2009 година е вработен во Институтот за национална историја, Скопје.

Славчо Димитров е истражувач, теоретичар, активист и куратор. Има дипломирано Општа и компаративна книжевност на Филолошкиот факултет на УКИМ, а магистрира првин на Родови студии и филозофија на Институтот Евро-Балкан, а потоа и на Трансдисциплинарни родови студии на Кембриџ Универзитетот во ВБ. Докторираше во 2023 на Одделот за трансдисциплинарни студии на современите медиуми и уметности на ФМК, Белград. Основач е на интернационалната летна школа Summer School for Sexualities, Cultures and Politics во Белград, и е еден од основачите на IPAK.Center – Research Center for Identities, Cultures and Politics во Белград. Димитров има објавено многу текстови во областа на културните студии, политичката филозофија, студиите на перформансот, телесноста и афектите, квир теоријата итн. во регионални и интернационални списанија и книги. Добитник е на годишна награда "Ладислав Баришиќ" на AICA Македонија за 2018, и на Igor Zabel Award for Culture and Theory – Grant – 2020.

Христина Иваноска (1974), преку својата уметничко-истражувачка практика, се фокусира на прашањата за потиснување, контрола и конструирање на колективната меморија во однос на стратегиите и политиката на отпор на жените. Таа создава објекти, текстови, цртежи, видеа, перформанси и инсталации, честопати работејќи интердисциплинарно, и критички го истражува искуството на денешните социјални и политички системи и нивната врска со теоријата и историјата. Таа им дава важност на рачната работа, како што се везот, ткаењето, грнчарството и пачворк-техниката или мозаик од парчиња платно, како медиуми на политичка и социјална вредност преку кои е изразена индивидуална борба и ограничувањата. Нејзините дела биле изложени во многубројни значајни институции и независни простори во земјава и во странство. Во моментов, Иваноска е докторски кандидат на Програмата за истражување во уметничката практика при Академијата за ликовна уметност во Виена.

Составувачка на библиографијата на „Македонка – Орган на АФЖ (1944-1952)“ во рамки на проектот Архиви на невидливите е Елени Новаковска.

Елени Новаковска (1971), библиотекар-советник во Националната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ - Скопје (од 1997 г.) вработена во Збирката за музичка уметност. Дипломира музикологија, а магистрира сонологија на Факултетот за музичка уметност во Скопје. Како библиотекар-советник работи на научно-истражувачка работа, собирање, обработка, заштита и промоција на македонското музичко културно наследство, и едукација на библиотечниот кадар. Нејзините трудови се објавени од страна на МАНУ, СОКОМ, НУБ „Св. Климент Охридски“, „Интермедиа“, „Viva Music“, IRAM, „Blue Shield“, Народна библиотека Србије, Equinox, В. Малјановска, Muzikološki institut SANU/University of Ljubljana Press и други. Таа е автор и коавтор на следните монографии: Солзи од убоста на музиката : музички рецензии. кн. 1 (2024); Младинскиот културен центар, двигател во развојот на локалната рок и џез-сцена: по повод 50 години од постоењето на МКЦ (коавтор со Ј. Папазова, 2022); Историја на македонската популарна музика (коавтор со Ј. Папазова, 2021); Маестро Александар Џамбазов: живот низ сеќавања, афоризми сентенции (коавтор со Ј. Папазова, 2016); Библиографија на македонската музика: Печатени музикалии. кн. 1 (2016).

Изданието е финансиски помогнато од Фондацијата „Хајнрих Бел“ – Босна и Херцеговина, Северна Македонија и Министерството за култура на Република Северна Македонија. Ставовите на автор(к)ите и уредничката не се нужно во согласност со оние на донаторите.

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
SARAJEVO
Bosnia and Herzegovina | North Macedonia

Република Северна Македонија
Министерство за култура

CIP - Каталогизација во публикација Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

050:94-055.2(497.7)”1944/1952”(082)
050:930.85-055.2(497.7)”1944/1952”(082)
305-055.2:930(497.7)(082)

АРХИВИ на невидливите : Македонка : орган на АФЖ (1944-1952), артикулации на сеќавања и критички прикази / [автор(к)и Ана Коларић ... и др.]. - Скопје : Центар за истражување на национализмот и културата - ЦИНИК, 2024. - 265 стр. : илустр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Биографии на автор(к)и: стр. 262-265. - Други автори: Петар Тодоров, Ана Ашталковска Гајтаноска, Славчо Димитров, Христина Иваноска. - Библиографија: стр. [232]-254

ISBN 978-608-66464-8-6

1. Коларић, Ана [автор] 2. Тодоров, Петар [автор] 3. Ашталковска Гајтаноска, Ана [автор] 4. Димитров, Славчо [автор] 5. Иваноска, Христина [автор]
а) „Македонка“ (списание) -- Историја -- Жени -- Македонија -- 1944-1952 -- Зборници
б) Родови студии -- Жени -- Историографија -- Македонија -- Зборници

COBISS.MK-ID 64846085

Кога ќе се земат предвид некои од наведените проблеми, станува уште појасно зошто истражувањата од зборникот за списанието „Македонка“ се релевантни и за нас денес: без познавањето на женската историја, особено кога станува збор за периодот на социјализмот во кој еманципацијата, просветителството и идеите за јавното добро биле придвижувачки елементи, тешко можеме да го разбереме нашиот современ контекст и цената на приклучувањето — но, не и рамноправното учество во — капиталистичкото општество. Се разбира, тука не заговарам некритичка идеализација и романтизација на југословенскиот социјализам, туку сугерирам дека вреди да се потсетиме на добрите практики од овој период и одново да ја обмислиме нашата начелна идејна насоченост кон колку што е можно повисок животен стандард на колку што поголем број граѓани и граѓанки.

Ана Колариќ

nevidliviarhivi.mk